

ЧЎЛПОН
ЯНА ОЛДИМ
СОЗИМНИ

Тошкент

Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1991

Тахрир ҳайъати:
ЭРКИН ВОҲИДОВ, ТОҶИР МАЛИК,
БАХТИЕР НАЗАРОВ, ШОИР УСМОНҲУЖАЕВ,
ОЗОД ШАРАФИДДИНОВ, БЕГАЛИ ҚОСИМОВ

Тўпловчилар,
НАИМ КАРИМОВ,
ШЕРАЛИ ТУРДИЕВ

Масъул муҳаррир ва сўзбоши муаллифи —
ОЗОД ШАРАФИДДИНОВ

4702620200—123
Ч ————— Доп. 90
М 352 (04)—91

ISBN 5-635-00840-2

© Чулпон, 1991 й.
© Н. Каримов, Ш. Турдиев
(тўпл.). 1991 й.
© О. Шарафиддинов (сўзбоши).
1991 й.

«КУЛГАН БОШҚАЛАРДИР, ИЙЛАГАН МЕНМАН...»

*(Чўлпон таржимаи ҳолига
дастлабки чизгилар)*

«Чўлпон», «Қаландар», «Мирзақаландар», «Андижонлик» каби таллуслар билан ижод қилган Абдулҳамид Сулаймон бизга замондош бўлса-да, унинг таваллуд йили ҳозирга қадар ҳужжатлар асосида узи-кесил аниқлангани йўқ. Сўнгги йилларда пайдо бўлган мақолаларда Чўлпоннинг тугилган йили 1883, 1893, 1896, 1897, 1898 йиллар деб ҳар хил кўрсатилади. Бу саналар ичида ҳақиқатга яқини 1898 йилдир, чунки бу санани Чўлпоннинг сиғлиси, 1908 йилда тугилган, ҳозир Андижон шаҳрида истиқомат қилаётган Фоиқа Сулаймон қизи келтиради. Унинг ўгли Ҳ. Мирзахўжаев ёзади: «Онамизнинг гувоҳлик беришича, акаси Чўлпон 1898 йилда тугилган, унинг йили сак — ит бўлган. «Андижон зилзиласи» пайтида (1902 йил), деб эслайди онамиз, тоғанг тўрт яшар бола экан. Аммо ҳужжатларда печанчи йил деб ёзилгани менга маълум эмас»¹. Кўриниб турибдики, бу фикр анча ишонарли. Шунга қарамасдан, ҳозирча мен Чўлпоннинг таваллуд йилини 1897 деб белгилаш тарафдориман, чунки бу сана 1934 йилда, яъни Чўлпон ҳаётлик вақтида нашр этилган Катта Совет Қомусининг 61-жилдида (684-саҳифа) келтирилган. Қомусдаги Чўлпон ҳақидаги мақолани атоқли ёзувчи Василий Ян ёзган. Маълумки, Ян билан Чўлпон ўртасида дўстона алоқалар бўлган, улар ижодий ҳамкорлик қилишган. Ян Катта Совет Қомусининг буюртмаси билан Чўлпон ҳақидаги мақоласини шоирнинг ўзидан тасдиқлатиб олган. Шундай қилиб, Чўлпон 1897 йили Андижонда Қатортерак маҳалласида тугилган десак, бу фикр ҳақиқатдан узоқ бўлмайди. Унинг онаси уй бекаси бўлган, отаси Сулаймонқул Мулла Муҳаммад Юнус ўгли эса (1874—1929)² деҳқончилик ҳам қилган, хунарманд ҳам бўлган, базозлик билан ҳам шугулланган. Ҳ. Мирзахўжаевнинг ёзишича, Чўлпоннинг отаси замонасининг пешқадам зиёлиларидан

¹ Ҳ. Мирзахўжаев. Шоир хонадони бисотидан. «Коммунист» газетаси, 1988 йил 17 июнь.

² Уша мақола.

бўлган, «Расво» тахаллуси билан газаллар ёзган, ҳатто ўз асарларидан ва севган газалларидан таркиб топган девон ҳам тузган, кейинчалик эса Чўлпон билан шеърини мактублар ҳам ёзишган. Сулаймонқулнинг маданий савияси юксак бўлгани, айни чоқда, унинг одамшавандалиги, меҳмондўстлиги, миллий тараққиёт йўлида жонбозлик кўрсатгани бошқа манбалардаги маълумотлар билан ҳам тасдиқланади. Чунончи, ўз даврининг кўзга кўринган маърифатчиси, таниқли журналист ва ўқитувчи Мўминжон Муҳаммаджонов «Турмуш уринишлари» деган хотиралар китобида ёзади: «Андижонга бориб, «Қатортерак» деган маҳалладаги Абдулҳамиднинг ҳовлисига тушдим (1916 йилда — *О. Ш.*). Кенг бир ташқарида ўрта ёшли, йўғон гавдали киши билан кўришдим. Бу одам Абдулҳамиднинг дадаси экан... Унинг дадаси эски мадрасани битирган, ҳар куни газета ўқиб, олам ишларидан хабардор бўлиб турадиган бир киши экан»¹. Табиийки, оқу қорани таниган, олам ишларидан хабардор, илғор фикрли, тараққийпарвар бу одам фарзандининг ҳам яхши таҳсил кўриши, ҳар томонлама баркамол зиёли бўлиб етишмоғи, ишчиқ билимли, тирап фикрли одам бўлмоғини чин кўнгилдан истаган ва бунинг учун ҳамма тadbирларни кўрган. Абдулҳамид аввал эски мактабда ўқийди, ихтилоб хат-саводини чиқаргач, Андижон ва Тошкент мадрасаларида таҳсил кўради. араб. форс, турк тилларини мукаммал эгаллайди. У ёшлигидаёқ шарқ адабиётини, айниқса, форс ва турк адабиётини шу қадар севиб қоладики, шу меҳр сабаб бутун умри давомида Фирдавсий, Ҳофиз, Саъдий, Умар Хайём, Жалолиддин Румий, Алишер Навоий, Тавфиқ Фикрат, Номик Камол, Абдулла Тўқай каби буюк сўз санъаткорларининг асарларини мутолаа қилишдан, ёд олишдан тўхтамайди, улар ҳақида ҳаяжонли мақолалар ёзиб, шарқ шеърятининг худуденз бойликларини мутасил тарғиб қилади. Аммо даврининг шиддати зўр эди, ҳаёт тез суръатлар билан ўзгариб бормоқда эди. Янги пайдо бўлаётган ижтимоий муҳитда самарали фаолият кўрсатмоқ учун анъанавий билим билан чегараланиб қолиш мумкин эмас эди. Замонанинг зайлини чуқур ҳис этган Чўлпон Андижонда янги очилган рус-тузем мактабига ҳам кириб ўқийди, у ерда бир қанча дунёвий илмларни, айниқса, рус тилини мукаммал ўрганади. Рус тили эса Чўлпон учун нафақат Россия, балки бутун Европа тарихи ва маданиятининг дарчаларини кенг очиб берди. Шундай қилиб, Чўлпон 16—17 ёшларидаёқ ҳам шарқона, ҳам европача ҳар томонлама пухта маълумот олган, илғор фикрли зиёли бўлиб етишди. Унинг ўсиб-улғайишида, баркамол шахс сифатида шаклланишида 1905 йилдан сўнг Туркистонда кенг қанот ёйган маърифатчилик ҳаракати, Маҳмудхўжа Бехбудий, Абдулжа Авлоний каби демократик кайфиятдаги сиймоларнинг асарлари катта роль ўйнади. Бу ўринда Чўлпон биографиясидан яна бир фактни эслатиб ўтмоқ жоиздир. 30-йилларда ўзбек адабиётида фаол ижод қилган, кейинчалик Сталин

¹ М ў м и н ж о н М у ҳ а м м а д ж о н о в . Турмуш уринишлари. Т., Бадиий адабиёт нашриёти, 1964, 129—130-бетлар.

истибодининг беғуноҳ қурбони бўлган Зиё Саид 1914 йилдан чиқа бошлаган «Садон Туркистон» газетасида Мунаввар қори, Абдулла Авлоний, Тавалло, Ҳамза Ҳакимзода, Лутфулла Олимшо, Васлий каби муаллийфлар билан бир қаторда Чўлпон ҳам мақолалари ва бадий асарлари билан қатнашиб турганини маълум қилайди.

Чўлпон тахминан 16 ёшидан ижод қила бошлайди. Шоир ҳақидаги мақолаларда унинг дастлабки асарлари «Садон Туркистон», «Садон Фарғона» каби маҳаллий газеталарда, шунингдек, Оренбургда чиққан «Шўро» журналинда босилгани қайд қилинган. Аммо Чўлпоннинг илқилобдан аввалги ижоди деярли ўрганилган эмас, унинг мақолалари, очерклари, хикоя ва шеърлари тўла тўпланган ҳам эмас. Ҳозирча бизнинг ихтиёримизда унинг «Ватанимиз Туркистонда темир йўллари», «Адабиёт надури?» каби мақолалари, «Уш» деган очерки, «Қурбони жаҳолат» фельетони, «Доктор Муҳаммаддиёр» хикояси бор, холос. Буларнинг баъзи бирлари адабиёт даргоҳига дадил қадамлар билан кириб келётган ёш истеъдод эгасининг қарашлари ҳақида анча тасаввур беради.

«Адабиёт надури?» деган мақоласида Чўлпон адабиёт баҳонасида Туркистоннинг истиқболли ҳақида қайғуради, халқнинг келажагини таъминлайдиган омиллар тўғрисида мулоҳаза юритади. Чўлпон ёзади: «Ҳеч тўхтамасдан ҳаракат қилиб турган вужудимизга, танимизга сув, ҳаво нақадар зарур бўлса, машаат йўлида ҳар хил қаро кирлар пла хираланган руҳимиз учун шул қадар адабиёт керакдир. Адабиёт яшаса, миллат ишар: адабиётни гулламаган ва адабиётининг тараққийсига чолилмаган ва адаблар еттирмаган миллат охири бир кун ҳиссиётдан, ўйдан фикран маҳрум қолиб, секин-секин илқибоз бўлиб, буни, инкор қилиб бўлмас»¹.

Бу мулоҳазалар бугун ҳам қимматини йўқотган эмас. Чўлпон ўша даврининг адабий муҳитидаги етакчи анъаналарга амал қилиб, ижодиди маърифатчилик ғояларини тарғиб ва ташвиқ этишга катта эътибор беради. У халқ бошига тушган кулфатларнинг бош сабаби жаҳолат деб билади ва жаҳолат ҳамда хурофот ботқоғидан қутулишнинг бирдан-бир омили илмга, маърифатга интилиш деб ҳисоблайди. Тўғри, чоризм истибодли шароитида, мустахлак исканжалари остида илм-маърифатнинг ўзи билангина ҳаётни тубдан ўзгартириб бўлмас эди, лекин шунга қарамай, Чўлпон ва бошқа маърифатчиларнинг бу чақирғи XX аср бошларидаги Туркистон шароитида прогрессив аҳамиятга эга эди.

Чўлпоннинг илқ ижоди ҳақида гапирганда «Доктор Муҳаммаддиёр» хикоясини ҳам четлаб ўтиб бўлмайди. Бу хикоя XX аср бошларидаги ўзбек маърифатчилик адабиётида ўзига хос ўрни тутади. Тўғри, у ҳам ҳали бадий жиҳатдан бекаму кўст эмас, унда ҳам тасвир ўрнига

¹ Бу нарча М. Ҳасанов ва С. Аҳмедовнинг «Эрк куйчилардан бири» деган мақоласидан олинди. Қ а р а н г «Адабиёт ва санъат» Мақолалар тўплами. Тошкент, 1988, 135-бет

баёничилик устун, қаҳрамонлар жонли характер касб этмаган. Аммо шунга қарамай, бу ҳикоянинг аллаичук меҳригиёсн бордай туюлади. Бу — адибнинг Туркистон тақдири ҳақида куйиб-ёниб ўйлаши, халқни жаҳолат ботқоғидан, нодонлик исқанижасидан қутқарувчи самарали омилни излашидир. Ҳикоя қаҳрамони етимликда ўсган йигит. У аввал татар муаллимининг кўлида ўқийди, кейин Бокуда озарбайжон энёлилари кўмагида гимназини тугатади, шундан сўнг Муҳаммаддиёр Петербург дорилфунунининг тиб бўлимига ўқишга киради, уни тугатгач, Швейцарияда олган билимларини мустаҳкамлайди. Таҳсилни тугатгач, Туркистонга қайтиб, халқнинг маданиятли, маърифатли қилиш йўлида курашмоқчи бўлади. Ёзувчи ўз идеалини Муҳаммаддиёр тилидан шундай ифодалайди: «Халқ ўз фойдасини англаса, миллий мактаб ва мадрасалар очса, Овруно дорилфунунларига болаларини юборса, доктор, адвокат, муҳаррир ва хунарманд, савдогар ва муҳандислар чиқса, буларнинг ҳар бири ўз вазифаларида туриб, ишларини тартиб ила юргизсалар, халқимизнинг фойдасини кўргазсалар нақадар олий ва нақадар гўзал бўлур эди». Аммо бу орзулар реал заминга эга бўлмагани учун хом хаёллигича қолаверади. Муҳаммаддиёрнинг ўзи эса, орзуларини рўёбга чиқариш йўлида бирор муайян фаолият билан шуғулланиш ўрнига пул топишга киришиб кетади, кейинроқ эса ҳовлисида нефть чиқиб қолиб, сапоатчи миллионерга айланиб кетади.

Кўринадики, «Доктор Муҳаммаддиёр» ҳикоясининг қаҳрамони ҳали тўлақонли бадний образ даражасига кўтарилган эмас. Лекин шунга қарамай, асарнинг икки жиҳати эътиборни тортмай қолмайди. Биринчи жиҳат шундаки, Чўлпон ҳикояда Туркистон ҳаётидаги жаҳолат ва нодонлик ҳолларини кўрсатади, халқни Европа маданиятидан ўрганишга чақиради. Иккинчидан эса, ўзбеклар, татарлар, руслар, озарбайжонлар ўртасидаги иноклик, ўзаро ҳамкорлик тараққиётнинг зарур шартидир, деган гояни олга сураётгандай бўлади. Албатта, шу асосда Чўлпонни шоша-пиша халқлар дўстлигининг куйчисига айлантириб қўймаслик керак. Аммо бу факт ёш адибнинг миллий маҳдудликдан узоқ эканини, фақат ўзбекини кўкка кўтариб, идеаллаштириб, бошқа халқларни камситиш ва настра уриш йўлидан бормаганини кўрсатади.

Чўлпон ёш бўлишига қарамай, фақат ижоди орқали эмас, амалий фаолияти билан ҳам ҳаётда маърифат нурларини кенгроқ ёйиш учун ҳаракат қилган. Бу ўрнида яна Мўминжон Муҳаммаджоновнинг хотираларига мурожаат қиламиз: «Абдулҳамид ҳар куни хусусий равишда русча ўқир эди. Татаристон, Озарбайжон, Ҳиндистонда чиқадиган ҳамма газета ва журналларга муштарий бўлиб, русча газеталарни ҳам ўқиб турарди. Қариндош-уруғларининг болалари ва маҳалла болалари унинг тарғиботи орқасида Андижонда очилган янги усул мактабларига кириб ўқий бошлаган эди. Отасининг бу яккаю ягона ўгли ўша вақтдаги кўп аҳмоқ бойваччалар сингари кайф-сафога берилмасдан, кўп вақтини маърифат ишлари билан ўтказар эди. Уша вақтдаги тўсқинликларга қара-

масдан, ҳатто етти яшар синглисини ўз маҳалласининг бир четида очилган янги усул татар қизлар мактабига берган эди»¹.

1916—1917-йилларга келганда Чўлпоннинг сиёсий-ижтимоий қарашлари анча шаклланиб қолган эди. У ўзининг ҳаётдаги ўринини, мақсад ва ниятларини белгилаб олиб улгурган эди. Шунинг учун ҳам у 1917 йилдаги буржуа демократик инқилобни қувонч билан кутиб олди, подшонинг тахтдан ағдарилиши билан ҳамма миллатлар, шу жумладан ўзбеклар ҳам эркинликка чиқади, ҳаммаёқда адолат ва эзгулик байроғи ҳилпирайди деб астойдил ишонди. Орадан кўп ўтмай, Октябрь тўнтарилиши юз беради ва Туркистонда ҳам совет ҳокимияти ўрнатилади. Афсуски, икки инқилоб оралигида Чўлпоннинг ҳаёти қандай кечгани, у қаерларда бўлиб, нималар билан шуғуллангани, совет ҳокимиятининг илк паллаларида қандай фаолият кўрсатгани ҳақида ҳозирча қўлимизда аниқ маълумотлар йўқ. Келгусида Чўлпон ижодининг тадқиқотчилари шоир биографиясининг ана шундай кемтикларини ҳужжатлар ва фактлар асосида тўлдирмоқлари керак бўлади. Ҳозирча бир нарсани қатъий айтиш мумкин: кўп йиллар мобайнида Чўлпонни ёмонотлик қилиб келган одамлар зўр бериб, «Чўлпон Октябрь инқилобини душманлик билан кутиб олди, совет ҳокимиятига қарши фаол курашди, ҳатто аксининқилобий ташкилотларга аъзо бўлди, у янги воқеликни тушунмади ва тушунишни истамади ҳам», деган даъвои олга суриб, унга сиёсий айблар қўйишди. Аммо ихтиёримиздаги фактлар бу даъвонинг бутунлай асоссиз ва пуч эканини кўрсатади. Ҳарҳолда, қўлимизда Чўлпоннинг совет тузумига душман бўлганини ёхуд биров аксининқилобий ташкилот сафида иш юритганини тасдиқловчи ҳеч қандай ҳужжат йўқ. Аксинча, революция йилларида ҳам, граждандар уруши даврида ҳам Чўлпон муттасил совет идораларида хизмат қилган. Шоирнинг ўзи 1927 йилда ўзбек зиёлиларининг қурултойига ёзган аризасида 1920 йилга қадар Туркroстада ишлаганини, «Иштирокиюн», «Қизил байроқ», «Туркистон», «Бухоро ахбороти» газеталарида масъул лавозимларда хизмат қилганини ёзади. Шу йилларда эълои қилинган айрим шеърлари ва мақолалари эса Чўлпоннинг янги тузумга ижобий муносабатда бўлганини, шўро ҳукуматининг халқпарварлиги, саное нафисага ғамхўрлиги, адолатпарварлигини тарғиб қилганидан гувоҳлик беради. «Қизил байроқ», «Биринчи май», «Октябрь қизи», «Ҳукм кушида», «Халқ» каби шеърлари, «Шўро ҳукумати ва саное нафиса» деган мақоласи шундай асарлардан. Мазкур мақоладан олинган бир нарча Чўлпоннинг шу даврдаги гоёвий мавқеи ҳақида тугал бир тасаввур беради: «Ҳозир бир Туркистонда, Туркистоннинг Тошканд шаҳридаги ишларни кўз олдига келтирганда ҳам Шўроларнинг саное нафисага қандай зўр аҳамият билан қараганликларини кўрмоқ мумкиндир. Тузуккина бир труппаси бўлмагон эски Тошканд бу кун яхшигина икки

¹ М ў м и н ж о н М у х а м м а д ж о н о в. Турмуш уринишлари. Т., 1964, 130-бет.

трушлага моликдир... Шўролар ҳукумати — ишчилар эгаллиги сапос нафисанинг энг суюкли, мухтарам бобосидир. Ул бобонинг тарбияси сапос нафисани осмонларга чиқаргусидир, бироқ жабр йўли билан эмас, ишқ, беринув ва севги йўли биландир»¹.

Шу нарчанинг ўзиёқ Чўлпоннинг гўё янги тузумни таи олмагани ва тушулмагани ҳақидаги гаплар қуруқ сафсатадаи бошқа нарса эмаслигини рўй-рост кўрсатиб турипти. Бу ўрида яна бир фактни алоҳида таъкидлаш керак: инқилобдан кейинги дастлабки йилларда Чўлпон жуда фаол ва самарали ижод қилди. Унинг хилма-хил асарлари вақт-ли матбуотдагина эмас, айрим тўнламларда ҳам чоп этила бошлади. Масалан, 1920 йилда ўзбек шеърлигидаги ilk тўнламлардан бири — «Ўзбек ёш шоирлари» нашр қилинади. Шу тўнламда Чўлпоннинг ўн учта шеъри берилган. Улар орасида «Гўзал», «Сўнгги чоқларда», «Қаламдар ишқи», «Уйқу» каби мазмунан гойат теран, бадийий жиҳатдан баркамол шеърлар бор. Бу даврда Чўлпон ижоди билан ҳам, жамоатчилик фаолияти билан ҳам элу юрт пазарида каттагина обрў орттирганини шу фактдан ҳам кўрса бўлади. 1920 йилда уин Туркистон вакиллари қаторида Вокуга Шарқ қурултойига юбордилар. Қурултой Чўлпоннинг гоявий ўсинида муайян роль ўйнайди — шу қурултойдан кейин унинг шеърлигида мазлум шарқ мавзун, мустамлакачилик сиёсатига қарши кураш мотивлари кучаяди, эркин куйлаш янада теранроқ мазмун касб этади.

Гражданлар уруши тугагач, Чўлпон театр соҳасида ишлай бошлайди — ўзи катта-кичик драматик асарлар ёзади («Халид Фарағ», «Ўрдиннинг келини», «Ўрқилой» каби), рус ва гарб драматургларининг асарларини таржима қилади («Маликаи Турандот», «Ревизор» каби), адабий эмакдош сифатида театрга келган кўнгина асарларни тахрир қилади, айрим музикали драмалар учун қўшиқлар ёзиб беради, сахна асарлари ҳақида, режиссёрлик санъати тўғрисида, ижрочилик маҳорати ҳақида мақолалар ва тақризлар эълон қилади. 1924 йилда Москвада Маориф уйи қошида ёш ўзбек артистларининг профессионал маҳоратини ошириш учун драматик студия ташкил қилинади. Бу студияда кейинчалик Ҳамза театрининг шоир-шуҳратини таъминлаган бир гуруҳ истеъдодли санъаткорлар таҳсил кўради. Чўлпон бир неча йил мобайнида шу студиянинг раҳбарларидан бири бўлган ва айни чоқда, адабий эмакдошлик қилган. СССР халқ артисти Сора Эшонтураева ва Ўзбекистон ССР халқ артисти Замира Ҳидоятваларининг эслашича, ёш артистлар Чўлпондан жуда кўп нарса ўрганишган. У студияда рус ва гарб театри ҳақидаги лекцияларни маҳорат билан таржима қилган, ўзи ҳам театр санъатига доир, машҳур драматургларнинг ҳаёти ва ижодига доир лекциялар ўқиган. У, айниқса, Гюцци, Шекспир, Мольер каби драматурглар ижодини чуқур билган ва улар ҳақида мароқланиб гапирган. Шу билан бирга, Чўлпон ёш артистларга ўзбек тилининг нормаларини

¹ «Иштирокиюн» газетаси, 1920 йил, 7 ноябрь, 226-сон.

ўргатишда, уларга нутқ санъатининг сирларини сингдиришда ҳам кўп ишлар қилган. Афеуски, Чўлпоннинг Москвадаги ҳаёти ҳам ҳали дурустроқ ўрганилганича йўқ. Шундоқ бўлса-да, мен айрим фактлар асосида бир тахминни айтмоқчиман. Рус тилини мукаммал билган, савияси кенг, билими тира, қизиқини доираси худудсиз бўлган Чўлпон Москвадаги ҳаёти давомида у ердаги адабий муҳитга яқин бўлишга, ундан имкони борича тўлароқ баҳра олишга интиланган бўлмоғи керак. Менимча, у Маяковский ва Есенинлар билан учрашиб, суҳбатлашган ҳам бўлиши мумкин. Менинг бундай тахминга келишимга Комил Икромовнинг «Отамнинг тергов иши» деган ҳужжатли романидаги бир лавҳа сабаб бўлди.

«...Ботунинг рафиқаси... Валентина Петровна деган жуда соҳибжамол рус аёли эди. 1922 йилда бу аёл Москва дорилфунузининг ҳовлисида икки ўзбек йигити билан танишиб қолади. Уларнинг биттаси кейинчалик бу аёлга уйланади. Унинг иеми Маҳмуд. Иккинчиси эса менинг отам эди. «Маҳмуд ётоқда турарди. Акмал «Метрополь» меҳмонхонасида яшарди. Бахтимизга, у тез-тез Осийёга бориб келар ва хонасининг қалитини бизга қолдириб кетарди. Унинг хонасида меҳмонларимизни кутардик. Маяковский меҳмонимиз бўлган, палов еган. Бир гал Есенин келди. Бизга уни ибниста дейишган эди, бироқ у қадаҳга қўл ҳам ургани йўқ. Паловдан еди-ю, ароқ ичмади».¹

Маълумки, Боту Чўлпон билан яқин муносабатда бўлган, унинг шеърларини таҳрир ҳам қилган. Шундай бўлгач, Москвада икки мусофир бир-бирини излаб топмагани, бир-бирининг ҳолидан хабар олмгани эҳтимолдан анча узоқ. Аксинча, Боту билан унинг рафиқаси Валентина Петровна «Метрополь» меҳмонхонасидаги шеърят оқномларидан Чўлпонни ҳам баҳраманд қилишга интилишлари мантиққа мосроқ. Бориники, менинг мулоҳазаларимнинг бари хомхаёл бўлсин, Чўлпон Маяковский ёхуд Есенин билан меҳмонхонада учрашмаган ҳам бўлақолсин. Аммо, барибир, бу шoirларнинг 20-йиллар ўртасидаги довруғидан, қизгин баҳраларидан беҳабар бўлиши, Политехника музейидаги адабий кечаларга лоқайд қараган бўлиши кишини ишонтирмайди. Има бўлганда ҳам шуниси факти, Чўлпон худди шу йилларда, яъни 25—30 ёшлари ўртасида жуда баракали ижод этди. У «Уйғониш», «Булоқлар», «Тонг сирлари» деган учта тўнлам эълон қилди. Улардан ташқари, «Гўзал ёзғичлар» ва «Адабий парчалар» деган китобларда унинг анчагина шеърлари босилди. 1926 йилда «Ёрқингой» драмаси алоҳида китоб тарзида чоп этилди. Шунингдек, бу йилларда бир қатор ҳикоялар ва мақолалар яратишдан ташқари, ўилаб шеърини ва насрий асарларини ўзбек тилига таржима қилди. Улар орасида Эжен Потъеннинг «Байналминал», Робиндранат Тагорнинг «Ҳой, йўловчи қиз», Леонид Андреевнинг «Етти осланган қиссаси» асарлари бор. Буларнинг ҳаммаси Чўлпонни элга машҳур

¹ К. И к р о м о в. Отамнинг тергов иши. Ҳужжатли роман. «Знамя» журнали, 1989 йил, 5-сон, 62-бет. (Таржима меники — О. Ш.)

қилди, обрўйига обрў қўшди, адабиётнинг ўша вақтдаги пешқадам намояидаларидан бирига айлантирди. Натижада унинг шеърлари оғиздан-оғизга ўтди, китоблари қўлма-қўл бўлди. 20-йилларда Чўлпон шеърларидан лоақал бир жуфтини иштиёқ билан ёд олмаган адабиёт мухлиси йўқ эди десак, муболага бўлмас. Абдулла Қодирий билан бирга Чўлпон ҳам ўша йилларда халқнинг тафаккурини уйғотишда, эстетик дидини шакллантиришда катта роль ўйнади. Ҳеч иккиланмай айтиш мумкинки, 20-йилларда Чўлпон шеърлари ўзбек поэзияси ривожидā йнги саҳифа очди. Ўша пайтларда адабиёт оламига эндигина қадам қўяётган Ойбек, Фафур Гулом, Ҳамид Олимжон, Уйғун, Миртемир каби ёш шоирлар Чўлпонни ўзларига устоз бериб, этагидан маҳкам тутишди. Шеърят сирларини эгаллашда, маҳорат пиланояларидан кўтарилишда Чўлпон шеърлати улар учун чинакамига дорилфунун бўлди. Бироқ бу доврўқ бебақо эканини, шону шухратлар бошига етажагини ҳали Чўлпоннинг ўзи ҳам билмас эди, қисмат унга қандай фожиалар тайёрлаб қўйгани шоирнинг етти ухлаб тушига ҳам кирмаган эди. Орадан кўп ўтмай, Чўлпоннинг ёруғ қуларини қоронғи зимистонга айлантириб, унга ўн-лана олмайдиган қақшатғич зарба бериб, даҳшатли момогулдирак гулдирди.

1927 йил 14 февраль куни «Қизил Ўзбекистон» газетасида «Ўзбек шоири Чўлпон» деган мақола эълон қилинди. Мақола муаллифи адабиётшунос Олим Шарафиддинов эди. Сарлавҳадан кўришиб турганидек, мақола Чўлпон ижодига бағишланган бўлиб, унда шоир асарлари кескин танқид қилинган. Умуман айтганда, бундай мақолалар Чўлпон учун янгилик эмас эди. 20-йиллар мобайнида матбуот саҳифаларида унинг тўп-лавлари ҳақида ҳам, ялпи ижоди тўғрисида ҳам анча-мунча мақолалар эълон қилинган эди. Табиийки, бу мақолаларда мақтовлар билан бир қаторда, турли-туман танқидий мулоҳазалар ҳам айтиларди. Лекин бу галгиси бутунлай бошқача бўлди — бу гал муаллиф шунчаки танқидий мулоҳаза айтиш билан чеклангани йўқ, балки жўш урган нафратни яширмаган ҳолда, Чўлпонга бири биридан даҳшатли айблар қўйди, уни совет тузумининг ошкора душмани деб эълон қилди. Тўғри, мақола муаллифи Чўлпоннинг «баъзи бир хизматларини» тан олишга мажбур: «Унинг тили содда, ҳар турли фикрларни ифода қилишга ярарли ҳам нуқсонсиздир. Бу кунги ўзбек адабий тили, шубҳасиз, Чўлпон тилидир» Лекин шунга қарамай, унинг асарларининг гоявий мазмуни бутунлай зарарли ва бизга ётдир: «Чўлпон йўқсул халқнинг шоири эмас. У — миллатчи, ватанпараст, бадбин зиёлиларнинг шоиридир», деб ёзади Олим Шарафиддинов. Аммо бир оздан кейин бу ҳукм ўзига етарли эмасдай кўринади-да, баъзи шеърларни ўта бир томонлама таҳлил қилган ҳолда, «халқни ҳеч қандай қатламга ажратмасдан «халқ учун ёнаман» дейиш «мен миллатчиман» дейишдан иборатдир» деганга ўхшаш ўта татуриксиз фикрга асосланиб, узил-кесил ҳукм чиқаради: «Чўлпон бойлар, миллатчи зиёлиларнинг мафкурачисидир, шуларнинг шоиридир. Шуларнинг иштаҳасини келтиратургон руҳий озиқ беради. Асарлари шуларнинг

қарашларини, манфаатларини, мафқурасини аке эттирган ойнадир. Уп миллионларча йўқсули унутадир!» Догматик тафаккур асоратига тушиб қолган мақола муаллифи «синфийлик», «гойвийлик» тушунчаларини ўта бир томонлама, гоятда тор кўламда талқин қилгани учун, бутун олам, бутун адабиёт, жаъмики ижодкор фақат икки рангга — оқу қорага ажралади, оқи — яхши, қораси ёмон деб ҳисоблагани учун ҳам Чўлпонга шундай тамгалар босди. У ҳатто мақола сўнггида шундай Маслаҳат беришдан ҳам тоймайди: «Чўлпоннинг асарлари бостириллар экан, уни қаттиқ таҳлил қилиб, кучли цензурадан ўтказиб, мувофиқларини босиш керак».

Табиийки, Олим Шарафиддиновнинг йирик шоир ҳақидаги бундай бир томонлама қарашлари эътиборсиз қолиши мумкин эмас эди. 1927 йилда матбуот ҳали узил-кесил бир қолигга тушиб улгурмаган эди. Шунинг учун «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1927 йил 17 май сониде 22 ёшли Ойбек «Чўлпон шоирни қандай текшириш керак?» деган мақола эълон қилиб, унда Шарафиддиновнинг мақоласи методологик жиҳатдан марксизмдан узоқ эканлини, муаллиф бадий ижоднинг ўзига хос хусусиятларини эътибордан соқит қилганини исботлаб беради. У Чўлпон шеърляти айрим қусурлардан холи эмаслигини эътироф қилган ҳолда, уни Пушкин билан таққослайди ва Пушкин ижодини қандай принциплар асосида текширсақ, Чўлпон ижодига ҳам шундай ёндашиш зарурлигини таъкидлайди.

Чўлпон атрофидаги принципиал баҳс шу билан тугагани йўқ. «Қизил Ўзбекистон»нинг ўша йилги 22, 23 ва 27 июнь кунларидаги сониде Усмоиҳоннинг «Мунаққиднинг «мунаққиди» деган мақоласи эълон қилинади. Усмоиҳон — Усмоиҳон Эшонхўжаев бўлиб, ўша даврнинг атоқли журналистларидан эди. Эътиборга лойиқ бир фактни келтираман. Туркистонда ҳукуматнинг расмий органи сифатида 1918 йил 20 июдан чиқа бошлаган «Иштирокиюн» газетаси 1920 йил 19 декабрдан «Қизил байроқ» номи билан давом этади. 1922 йилнинг 13 сентябридан эса унинг ўрнига «Туркистон» газетаси нашр этилади. Шу газетанинг биринчи муҳаррири Усмоиҳон Эшонхўжаев бўлган ва у Қосим Сорокин, Муҳаммад Ҳасан деган ўртоқлар билан бирга Чўлпонни ҳам редакцияга ишга олади.¹ Бу фактдан маълум бўладики, Усмоиҳон Чўлпонни бир неча йил давомида яқиндан яхши билган, унинг мақолалари, очерклари, шеърлари билангина эмас, ички дунёси билан ҳам, гойвий мавқеи билан ҳам таниш бўлган. Лекин шунга қарамай, Усмоиҳон ҳам «Мунаққиднинг «мунаққиди» мақоласида Ойбекни кескин танқид қилади ва Олим Шарафиддиновнинг Чўлпон устидан чиқарган ҳукмини тўла маъқуллайди. Афсуски, тажрибали журналист ва иқтидорли партиа ходими бўлмиш Усмоиҳон Эшонхўжаев адабиёт масалаларида РАППчилар мавқеида турган ва Чўлпонни баҳолашда вульгар социологизм принципларига асосланиб иш юритган эди.

¹ Зиё Санд. Танланган асарлар. Т., 1974, 67-бет.

Ойбек бу мунозарада яна бир марта сўз олишга мажбур бўлади. «Қизил Ўзбекистон» газетасининг ўша йилги 28 август сонида унинг «Мунаққиднинг «мунаққиди» мақоласининг эгасига» деган жавоби чиқади. Ойбек бу мақолада яна бир қарра чуқур изчиллик билан «адабий асарларни текширганда шахсий орзу ва тилакларни бир томонга йиғиштириб қўйиб», холислик билан иш юритиш зарурлигини таъкидлайди. Ойбек мақоласида ижодий эркинлик масаласи ҳам қўйилган, шоир шахсиятига зўраволик қилиб бўлмаслигини, унинг ички интиҳонага аралшиб, нималарнидир ёзишга ва нималарнидир ёзмасликка мажбур этиб бўлмаслигини уқдиради. Тўғри, Ойбек мақоласида ҳам келишиб бўлмайдиган ўринлар йўқ эмас. Афтидан, шоирнинг гоявий мавқеени аниқлашда Ойбек баъзан ўз муҳибларининг таъсирига тушиб қолади, шекилли, ёзади: «Чўлпон — шоир. Фақат тарих саҳнасига буюк амаллар билан чиққан йўқсул меҳнаткашларнинг шоири эмас». Қўринадикки, «исталган шукм шаклидаги «донунлар» Ойбекни ҳам ўша кезларда бир қадар гангитиб улгурган. Лекин шунга қарамай, яхлит олганда, Ойбекнинг иккала мақоласи ҳам адабиётшуносликдаги догматизмга ва вульгар социологизмга қарши курашда, ижодкорларни беҳуда калтаклашлардан, ўринсиз зуғумлардан асраб қолишда дурустгина замин бўлиши мумкин эди. Аммо бундай бўлмади. Афсуски, расмий доиралар О. Шарафидинов билан Усмонхон позициясини қўллаб-қувватладилар. 1927 йилнинг 4-5 октябрь кунларида Ўзбекистон маданият ходимларининг II қурултойи бўлади. Унда Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи котиби Акмал Икромов «Мафкуравий жабҳадаги кураш ва маданият ходимларининг вазифалари» деган мавзуда доклад қилади. Докладнинг «Матбуот ва адабиёт» деб аталган сўнгги қисми тўлалигича Чўлпон атрофидаги баҳсга бағишланган бўлиб, унда шундай мулоҳазалар бор: «Бизда Айининг (Олим Шарафиддиновнинг таҳаллуси — О. Ш.) Чўлпон ижоди ҳақидаги танқидий мақоласи баҳонасида қатор мунозаралар бўлиб ўтди. Айин Чўлпон ижодининг гоявий тутуриқсизлигини тўғри таъкидлади. Бу тақризнинг адабиётшунослик жиҳатидан қандай қимматга эгаллиги ҳақида гапиршига журъат этмайман, фақат шуни тақрор айтаманки, мафкура соҳасида шундай соғлом танқид бўлиши зарурлиги шак-шубҳасиздир».¹ Докладда Ойбек мақолаларига ҳам кеп тўхталинган, улар кескин танқид қилинган: «Ойбекнинг мулоҳазалари бизнинг мафкуравий ишимиз фойдасига хизмат қилмайди, улар бизни беихтиёр орқага тортади». Акмал Икромов Чўлпон ижодига баҳо берар экан, унинг асарларида бизнинг воқелигимиз таҳқир қилинади ва буржуа тузуми кўкларга кўтарилиб мақталади, деган мулоҳазани айтади. Энг ачинарлиси шундаки, Акмал Икромов Чўлпоннинг истиқболига ҳам қора чиққ тортади, унинг келгусида «совет шоири» даражасига кўтарилиши

¹ Акмал Икромов. Избранные труды. Том. 1. Т., 1972, стр. 331-332. (Таржима меники — О. Ш.).

мумкинлигига шубҳа билдиради. Докладдаги қуйидаги жумлага эътибор беринг: «Шунигиндек, Чўлпонни қайта тарбиялаш мумкинлиги ҳақидаги масала ҳам баҳслидир». Акмал Икромовнинг бу гаплари Чўлпон устига ёпирилиб, уни тилка-пора қилишга ишорадай бўлди. Чўлпон қурултой хайъатига арзимома билан мурожаат қилади ва унда сўнгги йиллардаги баъзи бир шеърларида «мплатпарастлик» кайфиятлари борлигини тап олган ҳолда, ўзига қўйилган сиёсий айбларнинг ҳаммасини рад этади. Арзимомада у инқилоб йилларидан бери совет идораларида бақадри имкон ишлаб келаётганини, ҳеч қачон шўро ҳукуматига қарши бирон хатти-ҳаракат қилмаганини таъкидлайди. Аммо шоирнинг адолатга чақирган бу хитоби, ҳақиқат умидидаги хайқириги беҳуда кетади. Қурултой ортиқ қурултой бўлмай қолган эди — у консираган оломондай на мантиқни тап олади, на инсоф ва диёнат йўлини тутди. Чўлпонни қурултойдан хайдаб чиқарадилар. Ўша пайтларда маъмурий фармонбардор тузумнинг раҳбарлик методлари адабиёт соҳасида ҳам жорий қилина бошлаган эди. Сталин барпо этаётган «социализм»га мустақил фикрлайдиган, халқ ҳаётининг паст-баландини таҳлил қила оладиган, бошига қилич келганда ҳам ҳақиқатни айтадиган ёзувчилар керак эмас эди. Чўлпон шу сиёсатнинг дастлабки қурбонларидан бўлди. Уни қурултойдан хайдаб чиқариш учун қўл кўтарган «маданият ходимлари» эҳтимол ўша кезларда партия манфаатига, халқ манфаатига хизмат қилишимиз деб ўйлашгандир, лекин аслида улар мафкура жабҳасида, адабиёт ва санъат соҳасида Сталин диктатурасининг қарор топишига хизмат қилишган эди. Улар Чўлпонни қоралаб чанак чалганларида, аслида ижод эркинлигини кўмиб, унинг гўри устида мотам маршини чалишган эди.

Чўлпон ҳаётининг фожиаларга, драмалар, ҳақоратларга, хўрликларга тўла йиллари бошланди. Булар оз эмас, кўп эмас — ўн йил давом этди. Ўн йил мислсиз руҳий изтироблар шоир жисмини кемирди, асабларини қақшатди. У қанд касалига мубтало бўлди. Унинг асарларини босмай қўйишди, номлари рўйхатлардан ўчирилди, ҳатто ёру дўстлари кўришиб қолганда кўчанинг нариги бетига ўтиб кетадиган бўлиб қолишди. На совет ёзувчиси деб тап олинган, на буржуа ёзувчиси деб узил-кесил қораланган Чўлпон аросатда қолди, қисматининг ноаниқлиги унга тўхтовсиз азоб берарди. У бугун бўлмаса эртага қамалишини сезиб, муттасил хавотирлик ичида ҳаёт кечири бошлади. Лекин шоирнинг бардошига, асабларининг метинлигига, ирода кучига қойил қолиш керак — ана шундай даҳшатли муҳитда ҳам у меҳнат қилишдан, ижоддан тўхтамади. Аввал Ўзбекистон Халқ Комиссарлари Советида, кейин Москвада СССР Марказий Ижроия Комитети аппаратида таржимон бўлиб ишлади, бир қатор йирик асарларни, шу жумладан, Шекспирнинг «Ҳамлет»ини маҳорат билан таржима қилди, роман ёзди, шеърлар ижод қилди. Бироқ буларнинг ҳеч қайсиси шоирга ҳужумни тўхтата олмади. Акенича, уни қоралаш, унинг шаънига туҳмат ва бўҳтонлар ёғдириш, бўйнига тавқи лаънатлар осиш, пешонасига тамғалар босиш шиддат билан кучайгандан кучаяверди. Аввалига профессор

Абдурахмон Саъдий «Ўзбек буржуа адабиёти» деган дарелигида Чўлпонни буржуа ёзувчиси сифатида тақдим этди. Кейин Уйғун ва Ҳамид Олимжонлар қатор мақолалар ёзиб, уни жадиждан олиб жадида солишди, зўр бериб унинг миллатчи эканини исботлашга уринишди. Сўнгра, машғум 1937 йил яқинлашгани сари Чўлпонни «фош қилувчи» мақола-ларининг сони ҳам ортади, улардаги таҳдид ва пўписа ҳам кучаяди. Бу ўринда у мақолаларни таҳлил қилишнинг зарурати йўқ. Уйлайманки, сарлавҳаларининг ўзиёқ уларнинг чиркин мазмуни ҳақида тасаввур бера олади: «Едгоров. Олақаргалар (Чўлпончилик ҳақида)», «Ёлқин. Қора доғлар (Чўлпоннинг миллатчилик руҳидаги шеърлари ҳақида)», «Олтой. Чўлпончилик кайфиятлари билан курашайлик», «Турақулов. «Ҳамлет»га тухмат», «Националистическая агентура в литературе. Редакцион мақола», «Акбаров. Распутать до конца», «Туйғун. Разоблачать до конца», «Туйғун. Душмани битта ҳам қўймай фош қиламиз», «Туйғун. Жўшқин лирика ниқоби остида зарарқунандачилик», «Уйғун. Поэзияда сийсий ўткирлик бўлсин», «Ш. А. ва Ғ. Ш. Совет ёзувчилари қаторини душман унсурлардан тозалаймиз», «Шарипов Ж., Акбаров Б. Акселициклобий миллатчиларни охиригача фон қилайлик».

Ниҳоят, Ватанимиз тарихининг; адабиётимиз тарихининг энг мудҳиш, энг қора йили — 1937 йил етиб келди. Бошқа юзлаб ёзувчилар, адиблар, санъаткорлар, олимлар каби Чўлпоннинг ҳам бошида қора булутлар беҳад қуёқлашди. Энди уни «миллатчи» дебгина эмас, очиқдан-очиқ, «халқ душмани» деб атай бошладилар. Чўлпон Ўзбекистон ёзувчилар уюммасида ҳар хил учликлар, зўрма-зўраки комиссиялар ҳузурида соатлаб тик туриб, бўлар-бўлмас сўроқларга жавоб беришга, куракда турмайдиган «айб»ларни рад этишга мажбур бўлди. Ўзбекистон ССР Марказий Давлат архивида ёзувчилар уюшмасининг 1937 йил 6 апрель куни бўлган йиғинида Чўлпон сўзлаган нутқининг стенограммаси сақланиб қолган. Стенограмма жуда уқувсиз, саводсизларча ёзилган, айрим лавҳаларидан ҳеч нарса англаб бўлмайди. Унинг бир қисми рус тилида, иккинчи қисми ўзбек тилида. Рус тилидаги қисмида Чўлпон қўли билан киритилган тузатишлар бор. Сўнги саҳифанинг орқасида Чўлпоннинг дастхати мавжуд. Чўлпон ўзбек тилида ёзилган саҳифаларни ўзиники деб эътироф этишдан беш тортган. Дастхатининг тағида Чўлпоннинг имзоси қўйилган ва «1937 21.IV» деган сана кўрсатилган. Мана, ундан айрим нарчалар:

Чўлпонга «халқ душмани сифатида қамалган Ғулом Зафарий билан алоқада бўлгансан» дея айб қўйишади. Чўлпон изох беради:

«Мен қанд касалига чалинганман. Ҳар хил шаҳарларда муолажа қилдим — фойдаси бўлмади. Бу ерда менга табиблардан бири шотут ейиш кераклигини айтди. Мен ўзимни маданий одам деб ҳисоблайман, лекин шунга қарамай, мен табибнинг гапига ишондим ва Ғулом Зафарийдан менга шотут олиб келиб беришни илтимос қилдим. Унинг қўнишисиникида шотут бор эди».¹

Чўлпонга «сўйгги йилларда ҳеч иш қилмади, саботаж билан шуғулланди» деган айб ҳам қўйилган. Бунга шоир шундай жавоб беради:

«Менинг Москвадан қайтганимга икки йил бўлди. Шу вақт мобайнида Горькийнинг «Она» романини, «Егор Буличев» пьесасини, «Дубровский»ни, «Борис Годунов»ни, яна 25 та шеърни, Лохутийининг «Европа сафари»ни таржима қилдим. Яна бошқа майда ишлар ҳам бўлди».² Булардан ташқари 1935—37-йиллар мобайнида Чўлпоннинг «Кеча ва кундуз» романи, «Соз» тўплами босмадан чиққанини ва «Жўр» тўплами тайёрланиб, нашриётга тоширилганини айтиш керак.

Чўлпонга «романини муҳокама қилдирмай, бостириб чиқарди, ҳеч кимни менсимайди, кибрланиб кетган» деган айблар ҳам қўйилди. Чўлпон унга қуйидагича жавоб беради:

«Менинг романим сотилиб бўлди, лекин ҳозирга қадар унинг тўғрисида «Ёш Ленинчи»да босилган кичик бир хабардан бошқа ҳеч қандай мақола берилгани йўқ... Муҳокама учун роман ўқиладиган бўлганда биринчи марта бор-йўғи 11 киши, иккинчи марта 7 киши, учинчисинда эса 4-5 киши тўпланди, холос. Раҳбариятдан ҳеч ким йўқ эди. Фақат Ойдин бор эди».³

Худди шу кезларда «Ҳамлет»нинг таржимаси ҳам кескин танқид қилиниди ва шу баҳонада босилган мақолаларда Чўлпон шахсияти яна бир қарра таҳқирланди. Бу масаладаги тарафқашлик ҳам Чўлпоннинг эътиборидан соқит қолмайди:

«Ҳамлет» Ўзбекистонда ҳам, Москвада ҳам катта муваффақият билан ўйналгандан кейин ўртоқ Тўрақуловнинг мақоласи чиқди. Мен «Ҳамлет»ни русча насрий таржимасидан ўнгирган эдим, у бўлса, Лозинский таржимасини олиб, мени сўқади, «таржима ҳеч нарсага ярамайди, Чўлпон таржимон эмас, у отбоқарлик қилмоғи керак», дейди.⁴

Инцидентдан олдинги форс шоирларини ўқиш ҳам Чўлпон зиммасига катта айб сифатида юкланган.

«Мен классик асарларни кўн ўқийман, — деб ўзини оқланга уринадди Чўлпон. — Форс шоирларининг энг гўзал нарсаларини ёзиб олганман. Шунинг баъзи бир жойларини ўқиб бераман. Агар шу зарарли бўлса, мен буни бўйинимга оламан. Мен Ҳофиз ва бошқа шоирларнинг асарларидан ўқийман».⁵

Буни қараганки, Чўлпон водопровод тузатувчи чилангарлар йиғинида эмас, шоирлар ва адиблар мажлисида форс классикларининг шеърларини ўқиш зарарли эмаслигини тушунтирмоқда!

Умуман, Чўлпон нутқининг оҳангига эътибор беринг — унда ялпиқоқлик, ялтоқланиш йўқ, унда мантиқ излаш бор, адолат ва ҳақиқатнинг қарор тонини умидворлик бор. Ахир, у бу гапларини беғоналар хузурида эмас, ўз ҳамкасблари, дўстлари, издошлари, шоирлар орасида айтипти. Чўлпоннинг додига шулар етмаса ким этади, шулар адолат

^{1 2 3 4 5} — Центральный Государственный Архив УССР. Фонд 2356. Опись V. Дело 29, стр. 2,3,8. Сўйгги нарчадан бошқалари рус тилида. (Таржима меники — О. Ш.)

қилмаси ким адолат қилади? Ахир, шулар эмасми ҳақиқатнинг биринчи посбонлари?! Аммо мажлис ахлдан лом-ним деган садо чиқмади. Бирон-та одам ўрнидан туриб: «Биродарлар! Нима қилишимиз, ахир? Бу гапларнинг ҳаммаси ўта бемаънилик-ку! Ахир, кўплашиб, ўзбекнинг энг асл шоирини, энг садоқатли фарзандини гўрга тикишимиз-ку! Биз ёзувчимиз, гўрковмиз?» деб бош урмади. Эҳтимол, бу гаплар кимларнингдир кўнгилдан ўтгандир, лекин ҳеч ким журъат этиб, Чўлпон ҳимоясига бир оғиз ҳам гап айта олмади. Ҳамдардлик излаган Чўлпоннинг адолат ва ҳақиқат илтижидаги илтижолари саҳрода ёлғиз адашган кимсанинг фарёдидек бир янградию совуқ кумлар бағрига сингиб йўқ бўлди.

Орадан кўп ўтмай, 1937 йилнинг куз ойларида Чўлпон қамоққа олинади ва 1938 йилнинг 5 октябрида «аксилинқилобий фаолияти» учун отишга ҳукм қилинади. Шу нуқтада Чўлпон биографиясига сўнгги нуқтани қўйиш мумкин эди, аммо, афсуски, Чўлпон теварагидаги можаролар бундан кейин ҳам тўхтагани йўқ. Чўлпон оламдан ўтгандан кейин унинг номини адабиёт тарихидан бутунлай ўчириб ташлаш учун ҳаракат бошланди. На мажлисларда, на тадқиқотларда, на тарихларда унинг номини тилга олиш мумкин эмас эди. Мабодо бирон ўрнида унинг шеърларидан мисол тарикасида икки мисра келтириб, танқид қилинса ҳам, бу «миллатчи шоир шеърини тарғиб қилиш» деб баҳоланарди. Буни қарангки, янги замон инквизиторлари ҳатто китобларни ҳам ҳибсга олишни ўйлаб топшиди. Чўлпоннинг китоблари кутубхоналарнинг энг ичкари хужраларида темир панжарали қутилар ортида сақланар ва ҳеч кимнинг қўлига берилмас эди. Фақат партиянинг Йигирманчи съезидан — Сталин шахсига сўнгиниш кескин танқид қилингандан кейингина аҳвол бир оз ўзгарди — Чўлпон ҳеч қачон ҳеч қандай жиноят содир қилмагани учун бутунлай оқланди. 1958 йил 31 январь кунини Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Чўлпоннинг адабий меросини ўрганувчи комиссия тузди. Аммо салкам 30 йил мобайнида давом этган Чўлпонни қоралаш комиссияси кўпчиликни қаттиқ заҳарлаб улгурган экан. Чўлпон гражданин сифатида оқланганидан кейин ҳам унинг ҳақида ҳадиксираб гапириш, унинг асарларини тарғиб қилишдан кўрқинч давом этди. Чўлпонни адабиётга қайтариш учун, унинг асарларини халққа қайтариш учун яна 30 йил керак бўлди. Бугун унинг номини кўрқув билан, ҳадик билан эмас, гурур билан тилга оламиз, уни адабиётимизнинг энг порлоқ сиймоларидан бири сифатида таърифлаймиз. Энг муҳими шундаки, оғир қатагонларга қарамасдан халқ Чўлпонни унутмаган экан — бугунги кунда у Чўлпонни номи унутилган бегона одамдай эмас, ўзининг ардоқли фарзандидай қарши олди.

ОЗОД ШАРАФИДДИНОВ

ҚИЗИЛ БАЙРОҚ

Иизомиддин Асомий ўртоққа

Қизил байроқ!..

Ана, қандай селкиллайди шамолда,
Гўё уни саломлайди қибла ёқнинг шамоли,
Камбағалга на саодат уни кўрмак бу ҳолда,
Ҳам ҳаққи бор камбағалнинг, чулки ўзининг моли.
Уни олиб чиқмоқ учун қоронғудан ёруққа
Дарёлардай оқмадими камбағалнинг қонлари?
Уни олиб бормоқ учун мазлум, ожиз халққа,
Қолмадими Сибирларда ишчиларнинг жонлари?
Сиз, буржуйлар, кибор синфлар, яқин келманг байроққа,
Сиз эмасми илгаридан унинг қонхўр душмани?!
Энди қора яқин келмас нурлар сачратган оққа,
Кўндан энди ўтиб кетди қораларнинг замони!
Қизил байроқ қип-қизил қон, у қон — ишчилар қони,
Кибор синфлар у қонларни тўккан зolim жаллодлар,
Мазлумларнинг энг севгани — ишчиларнинг азони,
Қулоқларни бекитганлар — кибор синфлар, қаллоблар!..
Ай, ол байроқ, сен мазлумлар устларида селкилла,
Сенинг учун қонлар тўккан, жонлар берган мазлумлар.
Ишчилардан, аскарлардан, мазлумлардан саломлар,
Фаришталар, малаклар ҳам ризвонлардан, тавҳият.
Зolim бойлар — буржуйлардан дардлар, ғамлар, аламлар;
Қаламидан, қоғозимдан ҳам ўзимдан муҳаббат!!!

1917

ШАРҚ НУРИ

Мулламур Воҳидов руҳига

Сўнг даврда йўқсул Шарқнинг тарихи
Бир бет бўлсун оқ сатрни кўрмади,
Дунё тарихини ёзгон муаррих
Яхшилиққа қаламини бурмади.

Шарқнинг қайси бурчагини қарасаңг
Йўқлик, ўлим, зулм, қарғиш кўрардинг,
«Томуғ» деган сўзни билмак истасаңг
Шарқни бошдан-оёққача юрардинг.

Бир замонлар ер юзинда ўз бошли
Улуғ, шошли, маданият туғдиргон
У гўзал Шарқ, ширин тупроқ сўнг замон
Бўлди четлар панжасида кўз ёшли...

Унинг бундай қизганичли ҳолига
Ҳар кимдан кўп қон йиғлаган сен эдинг,
Уни азгон йиртқич қўлли маъзинга
Сен улуғ ёв, сен мужассам кин эдинг.

Инсонликка саодатнинг бирдан-бир
Тўғри йўлини кўрсатқучи Марксди:
Бироқ, Шарққа қутулишнинг йўлини
Кўрсатқувчи улуғ доҳий сен эдинг,
Сендек киши Шарқ элига тасиқди.

Пок сийнангга ўқ отғувчи душманлар,
Ўйламаки, бир ўзингнинг душманинг,
У душманлар бутун Шарқнинг душмани,
Кўпдан ичиб келган қонларин унинг.

Кун ҳам Шарқдан, ой ҳам Шарқдан чиқади,
Бироқ, бир сен Фарбда чиқдинг ва ботдинг;
Шунинг учун меним шарқлик руҳимда
Ажиб мудҳиш, қўрқунч туйғу уйғотдинг.

Шарқнинг куни кирса булут остига
Сенинг сўнук кунларингни ўйлайман;

Ботиб борган ойга қараб: «Ай, йўқсил,
У улуг нур сенмасму?» — деб сўрайман.

Эҳтимолдир, сени ҳар бир нарсадан
Азиз кўрган, у сен суйган йўқсил Шарқ,
Рухларингни ой ўрнига кўйгандир,
Балки бизнинг кўзларимиз қилмас фарқ...

Меним шарқлик кўзим сенинг руҳингни,
Шарқнинг ҳар бир бурчагида кўрадир;
Тўғри, сенинг у шарқсуяр руҳларнинг
Алжумларда, саробларда юрадир.

Энди ундан учиб ўтди Мисрнинг
Сирлар тўлиб оққан Нили бўйига;
Нилни бўйлаб келиб кирди у руҳинг
Фаллоҳлар¹нинг қашшөқларча тўйига,
Ундан ўтиб Суриянинг Шомига
Аср кўрган кўчаларни айланди,
Шу минутда Ҳимолоё тоғида
Ҳинд қизига йигитликка сайланди.
Кеча кўрдим уни; будда ёнида
Риёзатинг фойдасини ўқурди,
Ўтган куни Нишопурда — боқчада
Ҳайём билан ишқий шеър тўқурди.
Ўтган ҳафта Чин-мочиннинг юртида
Конфуци² фалсафасини эшитди,
Бу ҳафтада Эрон бориб зардаштга³
Нича⁴ билан қалайсиз деб тегишди...
Ҳиндистонда Бедил билан юрганини
Меним шарқлик кўзим аниқ кўрмишди,
Аламут⁵нинг тепасида юрганда
Меним руҳим орқасида юрмишди...
Шунинг учун суяр сени бутун Шарқ,
Сен Шарқмисан, Шарқ сенмидир била фарқ.

1918

¹ Миср дехқонлари.

² К о н ф у ц и у — Хитойда машҳур дин.

³ Машҳур зардушт ҳоким.

⁴ Н и ч а — машҳур олмон файласуфидир. Зардашт фалсафасини ошнқ даражасида севар эди.

⁵ А л а м у т — Ҳасан сайёҳнинг қалъасидир. Ҳасан сайёҳ эса Исмоилия мазҳаби зўрларидандир. Зардашт фалсафасини ошнқ даражасида севар эди.

ЎЗБЕГИМ

Сўлқилдаб келасан, ўзбегим,
Маърифат отига отланиб,
Бир мири топган боладай—
Оғзингни иржайтиб.... суюниб
Дунёда ҳамма халқ қизиққан—
Гавҳардек бебаҳо от эди.
Хуррият бўлганда сен келдинг,
Минайин семирган отга деб,
Оғзингга «маллалар» бир тепди,
«Маърифат ҳаромдур сартга», деб...
Оғзингдан қон келди, йиғладинг,
Кўзингдан заҳарли ёш келди.
Кўраман, охирда минибсан,
Чарчаган бўлса-да, отингга.
Тангрига шукр қил, юра бер,
Кўз солиб, ўнгингга, чапингга!
Тез тузат, оҳ... мана бир хатонг:
Отингни чопасан шаҳарда.
Қишлоқда фақирлар кутадур—
Кечада, кундузда, саҳарда!
Билгилким, ҳаётинг, томиринг,
Ўзбегим, камбағал қишлоқда.
Қишлоқда чопасан отингни,
Чопишинг беҳуда тошлоқда.

1919

ГҶЗАЛ

Қоронғу кечада кўкка кўз тикиб,
Энг ёруғ юлдуздан сени сўраймен.
Ул юлдуз уялиб, бошини букуб,
Айтадир: мен уни тушда кўрамен.
Тушимда кўрамен — шунчалар гўзал,
Биздан-да гўзалдир, ойдан-да гўзал!

Кўзимни оламан ой чиққан ёққа,
Бошлаймаи ойдан-да сени сўрмоққа.
Ул-да айтадир: бир қизил яноққа
Учрадим тушимда, кўмилган оққа.
Оққа кўмилганда шунчалар гўзал,
Мендан-да гўзалдир, кундан-да гўзал!

Эрта тонг шамоли сочларин ёйиб,
Енимдан ўтганда сўраб кўрамен.
Айтадир: бир кўриб, йўлимдан озиб,
Тоғ ва тошлар ичра истаб юрамен!
Бир кўрдим мен уни — шунчалар гўзал,
Ойдан-да гўзалдир, кундан-да гўзал!

Ул кеткач, кун чиқар ёруғлик сочиб,
Ундан-да сўраймен сенинг тўғрингда.
Ул-да ўз ўтидан бекиниб, қочиб
Айтадир: бир кўрдим, тушдамас, ўнгда.
Мен ўнгда кўрганда шунчалар гўзал,
Ойдан-да гўзалдир, кундан-да гўзал!

Мен йўқсил на бўлиб уни суйибмен,
Унинг-чун ёнибмен, ёниб-куйибмен,
Бошимни зўр ишга бериб қўйибмен,
Мен суйиб... мен суйиб кимни суйибмен?
Мен суйган суюкли шунчалар гўзал,
Ойдан-да гўзалдир, кундан-да гўзал!

Тошкент, 1919

ТЕМИРЧИ

Меҳнаткан инқилобнинг икки сана даври муносабати-да
Манзара — темирчи дўкони.

Т о в у ш: Тақ, тақ! Тақ, тақ, тақ!
Т е м и р ч и (*ишлаб туруб*)

Қабул қилгин тилагимни, таңғрим,
Бақувват қил билагимни, раббим!
Шу билакнинг кучи билан ўн жон,
Тоғиб сйдур кечингундай ош-нон.
Ёш гўдаклар менга кўзни тиккан,
Қари чол ҳам камшир бошни буккан.
Аввалгилар «ота-она!» — дер менга,
Кейингилар «бола — жон!» — дер менга.
Ҳаммасининг оч-тўқлиги мендан,
Меним эсонлигим эса сендан!
Қайтармагин тилагимни, шоҳим,
Сенгагина бутун додим, оҳим!..

(*Ўғлига*)

Ур ўғлим, ур, қаттиқроқ ур,
Темир кўпроқ чўзилсин!

Ўғли

Омбир билан сен маҳкам бўл,
Қайрилсин-да, узилсин...

Т е м и р ч и

Нега ўғлим?

Ўғли

Ох, отажон! Жуда ёмон чарчадим... қорним очди...

Т е м и р ч и

Кел, болажон, яна жиндак, ростладим мен буёғни.

Ўғли

Кун кеч кирди.

Т е м и р ч и

Ишимизни тамомлаб уйга бориб тишчланармиз, озугимизни
гамлаб!..

Ушла маҳкам!

Ўғли

Хўп ушладим!

Т е м и р ч и

Яқинроқ тут!

Ўғли

Хўп, мана! Вой!..

Т е м и р ч и

Не бўлди?

Ўғли

Қўлим куйди... нима қилай, жон дада...

(Йиғи.)

Т е м и р ч и

Эй худойим, бир ўғлимни — ёрдамчимни кўп кўрдинг:
Келиб-келиб бир бечора темирчини куйдирдинг...

(Оққан ёшни суртар. Ўзи бир қўлида темирни ушлаб, бир
қўлида болга билан урар.)

О в о з

Тақ!

Т е м и р ч и

Вой, болам!..

Ўғли (ҳайрон).

Нима бўлди?

Т е м и р ч и

Узди болга қўлимни!..

Ў г л и

Вой худо-ей!..

Т е м и р ч и

Нега мунча эзадурсан қулингни?..
Шундай бойлар бўларким... бир неча йил ишламас, оч қолмас.

Мен бечора бир кунгина ишламасам, топмасам,
Уй ичимда ўн жон бордур...

Ў г л и

Бир бурда нон топилмас...

Т е м и р ч и

Мен бечора ўғлим билан то эртадан кечгача
Тинмай ишлаб бир рўзгорни нари-бери эплардим.
Бир-икки кун ишлай олмай қолсам бутун рўзгорнинг
Бир бурда нон тополмай оч қолишни...

Ў г л и

Билардим!

Т е м и р ч и

Шунинг учун билакда куч бор вақтда ишладим.
Ёзда ёниб ёз ўткардим, қишда ушуб қишладим.
Энди букун ёрдам эткан бир ўғлимнинг қўлини
Яра қилиб, сўлдирдинг сен умидимнинг гулини...
Ўз билагим кучлик бўлса яна ишни қилардим.
Рўзгоримни бир иш қилиб эплаб олиб юардим.
Ўзим соғ деб шукур қилиб ўз қўлима зўр бердим.
Ўз қўлимнинг зарбаси-ла бармоқларимни эздим...
Энди менинг рўзгорим нима бўлуб қоладур?

Ў г л и

Кераксиз бу оилани... худо қайтиб оладур...

(И и г и .)

1919

АИЗИЛ БАЙНАЛМИНАЛ

— Ҳаво бузуқ...

— Кўк юзида қоп-қора

кўмир каби қатор-қатор булутлар,

Иблисларнинг кўзларидай оп-ола

ёнган нима?

«Олтуи ўчоқ» да ўтлар...

Ҳаво бузуқ... Тўғри, шарқнинг ҳавоси

Неча йилдир жуда ёмон бузулгон;

Аввали бузгон оппоқ қўллар жафоси.

Ёзмишига қора чизиқ чизилгон...

Кўк юзида қатор-қатор чизилгон

Кўмир каби булутлари — ёт эллар;

Ул элларнинг қуллигида эзилгон

Шарқ эллари... бузуқ, қуруқ кўп ерлар...

Шарқ эллари асир каби ишларлар,

Бир ҳовуч ҳам келмайдиган халқ учун.

Бир ҳовучлар катта-катта ҳашарлар

Маданият топган, деганлар учун...

Шарқли киши қатиқ еса нон топмас,

Нон тополса қуруқ нон бор, чойи йўқ.

Бир ҳовучлар емагига ном топмас,

Бойликларни сиғдуришга жойи йўқ...

Шарқда, мана, бир оила ичида

Олти-етти киши очдан ўлмишдир,

Ана қара, ёш богчанинг ичида

Кўп чечаклар очилмасдан сўлмишдир.

Қара гарбни, базмгоҳ-ла богчалар,

Аизил юзли одамлар-ла тўлуғдир,

Унда маъбуд қаторида оқчалар.

Шувнинг учун оқчалилар улугдир...

Ресторанлар, богчаларда бузуқлик,

Исрофларнинг охири йўқ, чеки йўқ.

Хар бир ерда поклик ҳамда тузуқлик

Аизил юзли «Саодатнинг беги йўқ»...

Шарқ элига қутулишга йўл йўқми,
Унга ҳеч ким шафқат кўзин солмасми?
Ғарблиларда инсоф виждон ҳеч йўқми,
Бирор қувват бу зулмни олмасми?

Илгарида бўлмаса ҳам энди бор
Ғарб устида бош кўтарган улуғ куч.
Ул кучдирки, мазлумларга йўл очар,
Золимлар-чи наъра тортар:

— Уч, уч, уч...

Бир йилдирки кўк юзида туғилди
Қизил қонлар орасидан қизил ой,
Бир тарафдан қаҳр, зулмат қувилди,
Шарқни яна ул қизил ой қутқаргай...
Ортиқ етар эзилганинг, эй шарқ,
Қанот қоқиб ойга қараб юксал,
Асирликдан қутилмоққа зўр шарт:
— Қўлда яроғ, тилда «байналминал»..

1920

ХАЁЛИ

Кўнгилдаги муҳаббатнинг учқунин
Хаёлимнинг бир бурчида беркитдим.
Ул учқуннинг кучлигидан сийнамда
Ҳеч тузалмас, оғир яра бор этдим.

Қулогимга ол бахт, деб эшитилган
Азонларни шайтоний деб ўйладим,
Шунинг учун бахт берган малакка
Турли-туман афсоналар сўзладим...

Сочларини ўйнаб туриб эшитди
Ва дедиким: «Афсоналар беҳуда».
Бул сўзлари қулогимга етишди:
«Оқдим, — деди, — қонли, зардобли сувда...»

Оқ-оқ, — деди афсоналар султони, —
Сенинг тахтинг, бахтинг унда кутади;
Ул зардобли, қонли сувлар остида
Қора кийган жонинг жилва этади.

Кет, эй шайтон, босирқадим... қўрқаман;
Кет-кет. Қилич синган, қалқон тешилган.
Кўрасанми? Мен эзилган, ётаман,
Устимга-да бало тоғи йиқилган.

Сўнгги нафас, охирги дам, эй малак,
Кел, бир қара, сўнгра йиқилсун фалак.

Тошкент, 1920

ШАРҚ ҚИЗИ

Синглимга

Айталарким, совуқ, ғамли қора қиш
Ўтиб кетиб келмиш чиройлиқ баҳор,
Гулга ошиқ бўлиб сайрар эмиш куш,
Гул ҳам ул қушларга нозланиб қарар.

Айталар, далада ер бети тамом
Кўм-кўк духобадан кўйлақлар киймиш.
Хўрозлар чақириб, юзин очса тонг,
Сабонинг лабини ошиқлар эммиш...

Ҳар кимда бир шодлик, ҳар кимда бир рух,
Ҳар ким кулиб қарар эмиш дунёга.
Ҳатто, чол-бобойлар айталармиш: «ух,
Чиқиб юрсанг эди ёзги ҳавога!»

Фақат мен бир ўзим, Шарқнинг бир қизи
Баҳор келганини кўрмай қоламан.
Узун, қора қишнинг кетмасдан изи
Унинг дўсти — кузни кутиб оламан.

Меним учун ёруғ дунё роҳати —
Тўрт девор ичида кўзлар ўйнатмоқ,
Меним учун улуг шодлик соати —
Телба кўкрагимда ўйлар уйғотмоқ...

Мен бир Шарқ қизимен, Шарқнинг ўзидек
Бутун таним, жоним — хаёл уяси,
Меним қора кўзим кийиш кўзидек
Белгисиз овчининг ўқин кўргувси.

Айталарким, ёзда ҳар бир жонга бор
Эркин нафас олар, шодланар, айрар.
Айтмайларким, Шарқни беллик қишлоқлар
Ул ёруғ дунёга на қозон қишар!

Гамма

ТАБИАТГА

Саидалихонга бағишлаб

Кел, малак, кел, кел, пари, кел, кел, ўпай бир эркалаб,
Кел, қуёш чиққунча ўптир... кел, кел, ўпай бир
эрталаб!

Кел, кучоқлай, кел қўлингни, бармоғингни бир кўрай,
Кел, кўзингга кўз солай, кел, кўрай, сўнгра ўлай...

Келма, келма, эй пари, сен, таниларинг нурдир сенинг,
Таниларинг нур, юзларинг нур, тенгларинг хурдир
сенинг...

Еқти ойлардан қуйилган ёғдулардандир танинг,
Кўк юзида барча юлдузлар суюнчингдир сенинг...
Кўланкангдир — боқчаларга турли гулларни сочар,
Кўз қарашингдир сенинг, элга саодатлар очар...
Ўйнашингдир — ўйноқи юмшоқ шамолни кўзгатар,
Тўхташингдир — дунёда барча ҳаётни тўхтатар,
Сўзлашингдир — боқчаларда барча қушни сайратар,
Бир табассум қилмоғингдир — барча жонни яйратар,
Қуйлашингдир — уйқуда қотган жаҳонни ўйнатар,
Уйқудан турган жаҳон ул куч биландир, тўй этар...
Қайгуриб қолган чоғингдир, барча жонлар қайгурар.
Ҳар томонда қайгу, ҳасрат, ҳар азиз жон оҳ урар.
Кўк юзини қоп-қора, машъум булутлардир ўрар,
Ул булутлар устига оддек миниб девлар чопар.
Ҳар уришда қамчини ўтлар ёнар, чақмоқ чақар.
Ул булутлар чопсалар девлар билан осмон бўйи,
Унда бошланса жин, алвасти ва шайтонлар тўйи...
Кўк гўзалдир, сел ёғар, дўллар кучар, тўфон босар,
Қум кўчар... Тоғлар қадар қўмлар кўчар... йўлни
тўсар...

Зўр денгизлар наъра тортар... жонсўрар тўлқин
чопар,

Катта тўлқинлар келар-да, майда тўлқинлар қочар...
Майда тўлқинлар «ўлим» рақсин этарлар қуйлашиб,
Сўнгра қирғоқда чиқарлар жонлиларни йўқлашиб...
Келма-келма... мен фақир... бечора... йўқсил бир
киши

Мен ваби йўқсил кишининг ёғдуларда не иши? ..

1920

ПҮРТАНА

Пўртана қўзғалди, пўртана юрди
Пўртана ўзини қирғоққа урди,
Пўртана олдида бир кема кўрди:
Ичида зич одам... ўйнатди, сурди.

Ул кучли, ул ботир, ул қўрқмас, юракли,
Ул мағрур, керилган ҳам мажнун, ҳовлиқма,
Фарёд дер қирғоқлар ундан, шу туғролиқ —
Шаҳардек кемалар унга бир луқма...

Ул ўзи қон ичар, қон олур бўлса-да,
Бағрида севгиси кучли,
Бақириб, ўкириб, югуриб юрса-да,
Гўзални суювга ўчли...

Сув қизи:

 чиройли, сочлари қоп-қора,
Бўйнидан сочилган, тарқоқ,
Кўзлари дил тортар, четроқдан бир қара,
Илиндинг... раҳмсиз ул тузоқ...

Кўзлари кейинки кўр қилди, кўрмадинг,
Сўзлари — булбулим, тутқун,
Юзлари ойларни ботирди, билмадинг,
Булултар остига қочиб кирди кун.

Ана шул гўзални, ана шул малакни

 Йўқ, янглиш... фалакни

Пўртана кўксида сақлар,

Ерлар сарф этар гайратни, амакни

 иш қилиб малакни,

 Йўқ... жаҳон. фалакни

Оқ кўпик ичида оқлар.

Баъзида ҳисобсиз оқ кўпик ичига
Султондек тутқизар уни.
Дам кўкка ирғитиб, дам тортар кўксига
Шу йўлда ўйнатур қизни,
Кулдириб у нурли юзни,
Суйдириб у оху кўзни,
Қул қилиб сизни ҳам бизни...

Кўпиклар... у оппоқ, саноксиз кўпиклар
Юлдуздек жимирлаб туралар,
Кўпиклар... у кичик, чиройлик кўпиклар
Ошиқнинг кўнглидан уралар...

Қичқирар, бўкирар, бўкирар йўлбарседек,
Югурар, секирар, отилур девдек.
Олдида ҳеч тўсиқ. Ҳеч моне қўймасдек
Интилар... ўнг-сўлин кўрмай...

Кўтарса бошини кўкларга тегадир,
Булутлар, чақмоқлар даҳшатда,
Эгса ул бўйинини — кўп вақт эгар —
Сув тегин кўрасан ваҳшатда.

Жонворлар қўрқадир... даҳшатда титрайдир,
Балиқлар ўлимни куталар,
Кучлиги кучсизни ютмайдир, ситмайдир,
Қўрқудан оғулар юталар...
Денгиз тинч, кўрқув йўқ. Қиёмат ухлайдир,
Пўртана жимжитдир уйда.
Шамолни пўртана қўзғатмай сақлайдир,
Қўзғалмоқ, деган сўз йўқ унда.

Бу маҳшар, қиёмат, пўртана. Тўлқинлар —
Ҳаммаси йўқсилнинг кўнглида,
Бир дамда дунёни куйдирур вулқонлар
Ожизнинг у ўтли дилида...

Ўйна, эй тўлқинлар, пўртана даҳшат сол,
Қиргоқлар титрасин, кўрқиб,
Кўк юзи, ер ости тинч бўлса — ваҳшат сол
Дарёдан сув ташлаб, пуркиб.

Бу менинг кенг кўнглим ғавғони, жанжални
Тўполон, қўзғалиш, чувалаш,
исёни, тўфонни

Суядир; шунинг-чуи дунёни, жаҳонни,
тоғ ва тош
Ҳаммасин ағдармоқ истайдир,
ёнадир, куядир...
Ўйнат эй, пўртана, тўхтатма, қувват ол,
Чоғ келгач, эриниб ётма, ухлама,
бўлмасин йўқлама.
Кўп эзган душмандан,
паст жондан
Ўчни ол, ўчни ол, ўч ол...

Тошкент, 1920

БУ КУН

(1 Май)

Бу кундурки, кетмон билан болталар,
Белкураклар, темиркурак, болғалар,
Захта ётгон арра, теша қўзғалар,
Меҳнат дарёсин қўзғар долғалар!

Бу кундурки, меҳнаткашнинг юраги
Кенг майдонда душман билан олишар,
Уйда бўлгон кетмон, теша, болталар
Душманларнинг бошларига солишар.

Бу кундурки, билак кучи ўзининг
Чин юзини очиқ-ойдин кўрсатар.
Ул тонг кучнинг қаршисида йўқликлар
Ер тагидан ўзларига жой истар.

Бу кун кетмон, болта, курак кунидир,
Бу кун ботир, кучли юрак кунидир!

1920

УЛУҒ БРИТАНИЯНИНГ БУ КУНГИ ҲОКИМИЯТИГА

Темза бўйларига беш-ўнта
Тоглардай ҳайбатли зиндонлар солинг!
Риёкор бўлмаган, ҳақ деган эрни
Зулм қўли билан зиндонга солинг!

Ланкастар шаҳрининг кўчаларида
Полис нафарлари тинмай айлансин.
Ишладим, ҳаққимни сўрайман, деган
Ҳар ишчи заңжирга сиқиб бойлансин!

Қиличлар, милтиқлар, пулемёт, тўплар
Токай амрингизга бўйин эгади?
Токай ҳақ сўзлаган миялар, бошлар
Дорларнинг ипига бориб тегади?

Токай иғво билан, алдашлар билан
Миллион-миллионларни асир қиласиз?
Токай англамаган, хом мияларга
Жаннат ваъдаси-ла таъсир қиласиз?

Ўн қават, юз қават зиндонларингиз
Ўзингиз учун ҳам тор катак бўлур!
Риёкор сўзлаган у тариқ тиллар!
Яна ўзингизга қарши ўгрилур!

Мазлумлар, эзилган, хор бўлганларнинг
Ғазаб оловлари бир кун туташар!
«Интиқом! Интиқом!» деган наъралар
Тўлқиндай қутуриб Темзадан ошар!

Ўшанда Темзанинг сувлари қадар
Қутуриб ошишлиқ бизда ҳам бўлар.

1920

¹ Уша тарадаги тиллар, демоқчи.

УЛУҒ ЙЎЛДА

Йўлимизда чўллар, сувлар, денгизлар.
Бош учини таниб бўлмаслик излар.
Шу изларни босиб, денгизлар кечиб,
Буюк амал билан борамиз бизлар.

Юракдаги сақлаб борган амаллар
Йўллардаги денгизлардан улуғроқ.
Эзилганлар тилак тилар бу йўли
Бурунгидан тўлуқроқ.

Маҳкам қилиб боғланган камарлар,
— Тезрак!
— Қанот!

Қушлар янглиғ учайлик.
Кенг чўллардан, денгизлардан кечайлик,
Шарқнинг эски чигалини ечайлик!

Тошкент, 1920

ЕРУҒ ЮЛДУЗГА

(Хазар эсдалиги)

Гүзал юлдуз, нурли юлдуз, тез сўзла
Оталарнинг тарихдаги хатосин,
Шул хатодан осуфлашиб, ёвларнинг
Эл кўксида сурган ишрат, сафосин.

Сўзла, англлат ўтгандаги турмушнинг
Бутун қонли, шопли, жонли ерларин,
Кўз олдимда жилваланур юрт учун
Жонлар бериб, қонлар тўккан эрларинг.

Ўйнат, кўзгат, тўлқинлантир, ҳовлиқтир
Кенг Хазарнинг кўм-кўк, юмшоқ сувларин,
Сўзлаттириб чарчат, ҳорсин, чарчасин,
Тери оқсин, кўкка чиқар бугларин.

Кўпиклантир, майда, оппоқ кўпикдан
Кўйлак кийдир, ясантир сув бетларин,
Ул сувлар-ла пардоз қилдир, кийинтир
Тоғли, тошли қирғоқларин, четларин.

Нега жимсен, нега жавоб бермайсен,
Нега кўзинг қизаринди, ёшланди?
Нега юзинг сўлган каби юмшарди?
Нега сенда бир талваса бошланди.

Биламен мен, сўзламайсан шунинг-чун —
Сўзлайдирган яхши сўзинг йўқ эрур.
Оғиз очсанг йўқсиз элни эзмакка,
Қон қилмоққа ҳасратларинг кўп эрур.

Майли, майли, қандоқ аччиқ бўлса ҳам
Тўғри сўзни яширмасдан сўзлай бер,
Ҳар қанчалар юрак ёрғич куй бўлса,
Ботир бўлиб секингина куйлай бер.

Ўтганларнинг заҳари ҳам бу кунда
Кўнгилларга тегмай ўтар кабидир.
Кечмишларнинг йиғиси ҳам шу кунда
Йўқсил дилни суюнтирар кабидир.

Фалонатлар кўрган ота-боболар
Истиқболнинг қимматини билмаган.
Эл ва юртни сақлар учун сўнг хонлар
Тузуқкина чора, тадбир қилмаган.

Биз, йўқсиллар, бошқаларга қул бўлиб,
Чет оёқлар томонидан эзилдик.
Ҳар ярамас, ҳар бузуқнинг тагида
Алам ортган, жабр кўрган биз эдик.

Етар, бўлди. Мени гапга солдинг-да,
Ўзинг унда тинглабгина турасан:
Яна, тагин таъсирланиб сўзимдан,
Оҳ-воҳ қилиб ўзни ҳар ён урасан.

Сўзла, сен-да тилларингни ўйнатиб,
Эски алам ичра бизни олиб бор.
Яшрин ётган пардаларни, зулматни
Қараб турма, нуринг билан йирт-юбор.

Ялинтирма, бошқаларга ялинган
Қаби сен ҳам ялинтирмоқ истайсен,
Эзилганни эзишликка сен, гўзал,
Озроқ шарм, озроқ ҳаё қилмайсен?

Сўзла, англа, гўзая юлдуз, тез сўзла,
Мен-да сенингдек чиройли сўйлармен.
Ҳазардаги кўпикларга бирланиб
Сени мақтаб ширин куйлар куйлармен.

Оғиз очдинг, товшини келди, ой юлдуз,
Сўзла, сўзла, ёт кўнра йўқ, мана...

Назри Давлат, 1979

ЗАРАФШОН

Сафар эсдалиги

Кўз олдимда оқиб ётган Зарафшон,
Ёш боладек эркалайдир, ўйнайдир.
Ховлиқма ҳам бўлса ўзи, кўп чаққон,
Унча-мунча тўсиқларни қўймайдир.

Катта-кичик тошлар бўлса йўлида
Ҳеч қурамай судраб кетар илгари.
Қим биладир, жон топширмини қўлида,
Ҳазил-ҳазил билан қанча ёш-қари?..

Унинг ўзи шу ўйноқи қилиғи,
Шу ховлиқма одати-ла кўп қўрқинч,
Сувларининг позли қиздек силлиғи
Кўп танларни ағдарарлик катта куч.

Ундан қўрқинч унинг ўтқарганлари,
Салтанатлар, қонлар, улуғ тарихи.
Сийнасида бўғиб ўлдирганлари,
Кўп жонларнинг инграйиши ва охи.

Тарихининг қанотлари сўнг йиллар
Аллақандай қора ранг-ла бўялмиш.
Ёнларида яшагувчи кўп эллар
Қора ёзмиш қозинга суялмиш...

Шўх-шўх оқиб, юрагида яширинча
Тарихларни, асрларни қарғаммиш.

Билармикин, ўз умрида ул қанча
Яхши эрлар ёд этмиш-да, алқаммиш?
Ай, Зарафшон, ўйнаб-кулиб оқа бер,
Мазлумларнинг юрагини ёқа бер....

Самарқанд, 1920

ҚАЛАНДАР ИШҚИ

Муҳаббатнинг саройи кенг экан, йўлни йўқотдим-ку,
Асрлик тош янглиғ бу хатарлик йўлда қотдим-ку.

Карашма денгизин кўрдим, на нозлик тўлқини бордир,
Ҳалоқат бўлғусин билмай қулочни катта отдим-ку.

Ажаб дунё экан бу ишқ дунёси, аё дўстлар,
Бу дунё деб у дунёни баҳосиз пулга сотдим-ку.

Унинг гулзорида булбул ўқиб қон айлади бағрим,
Кўзимдан ёшни жў айлаб аламлар ичра ботдим-ку

Қаландардек юриб дунёни кездим, топмайин ёрни
Яна кулбамга қайғулар, аламлар бир-ла қайтдим-ку.

Муҳаббат осмонида гўзал Чўлпон эдим, дўстлар,
Қуёшнинг нурига тоқат қилолмай ерга ботдим-ку.

Боку, 1920

ТОРТИШУВ ТОНГИ

Енгган қўшин бошлиғидек гердайиб
Ботган қуёш булутларнинг остидан
Бош кўтариб чиқмоқ учун тиришя.
Шунинг учун бери ёқда иржайиб
кулишурлар,

Унга қарши, қаршидан
Йиғлов, сиқтов, товуш, гавго, хархаша.

Суюнингиз:

кўпдан бери зиндонда
Қуёш кўрмай, захлаб қолган кўнгиллар.
Чиқар кунлар етди сизга ундан-да,
Мунда ечиб юборилгач тугунлар.

Қайғурингиз:

кишанларни ясовчи
усталар,
Бошқаларни тубанлар деб атовчи
хўжалар,
Сизнинг учун ёз бошининг қоридек
Эрув кунлар келадир,
Сизнинг учун алвастининг зоридек
йиғлар кунлар келадир...
Чиқадирган қуёшни сиз беҳуда
Этак билан тўсмоқ учун тиришманг,
Аҳмоқ бўлиб Азроилнинг олдида
Жон талашинг, то ўлгунча беришманг.

Тошкент, 1920

МАҲМУДХУЖА БЕҲБУДИЙ ХОТИРАСИ

Белгисиз қабрингни қора тунларда
Амалимнинг шамин ёқиб изладим,
Қизил ва пок қонинг исларин сочгач,
Кучсиз кўйи юришимни тезладим.

Амалимнинг юлдузи ким, кўз тикди
Қора, жирканч, ўлим кони — ерларга.
Савол бердим: «Йўқотганим
қайда?» — деб,
Ўзимни ҳам ютмоқ бўлган эрларга.

Қўлидағи тутам-тутам гулини
Қабринг топиб, сочмоқ учун тиришди.
Гул ўрнига заҳар тилар муҳитда
Унинг қилган бу ишлари бўш ишди.

Мен-да ожиз — у муҳитнинг олдида
Қабринг топиб кўз ёшимни тўкмакка
Ҳамда аччиқ ҳиддатим-ла ул ерда
Оқ каллалик, қора девни сўкмакка.

Шунинг учун юлдуз каби ярқираб
Элда қолган исминг билан турамен.
Шул исмни эслаб, чизган йўлингдан
Йироқ кетмай, қимирламай юрамен.

Азиз отам, қўлимдаги гулларнинг
Мотам гули эканини билмайсан.
Шодлик гули кўндан бери сўлганин,
Ер остида, пок руҳинг-ла сезмайсан.
Ана сочдим қалбимдаги гулларни
Термак учун чақираман қўлларни...

1920

А

кўтардим сизни мен,
етмаклик қийин.
киришгач мақтайин,
тинимда тўхтайин..

* *

Милтираган хи
Ел қаттиқроқ
Ер алдаган се
Бир лип этиб

1921

* * *

Хаёл, хаёл... Елгиз хаёл гўзалдир,
Ҳақиқатнинг кўзларидан кўрқаман.
Хаёлдаги юлдузларким, амалдир,
Оловимни алар учун ёқаман.
Гўзал хаёл, кел, бошимда гул ўйнат.
Маним истак-тилагимни эркатат!

1921

СУЙГАН ЧОҚЛАРДА

Гўзалларнинг маликаси экансан,
Буни сенинг кўзларингда ўқидим.
Ўқидим-да истиқболим қушига
Хаёлимдан олтин қафас тўқидим.

Гунафшалар қулоғимга мадҳингни
Сўзлаб-сўзлаб чарчадилар, битмади...
Аламзада булбул йиғлаб, кечалар
Аламингнинг сўнгин тамом этмади.

Кўзингдаги ҳикоянинг мазмуниң,
Шоир бўлсам, айтиб-айтиб йиғлардим.
Ўшал, эски жароҳатли қалбимни
Сатрларнинг наштари-ла тилардим.

Хаёлимнинг қип-қизилдан кийинган
Парилари, хурларини кўрдингми?
Аламимдан гуллар эккан йўллардан
Қонинотга ҳаёт сочиб юрдингми?

Йўлларингда шеър айтса сўлган барг,
Қулоғимга мусиқалар келтирур.
Қачон сенинг мусиқали овозинг
Сенинг мени суйганингни билдирур?

1921

КЛЕУПАТРА УЙҚУСИ¹

1

Клеупатра — Нилнинг бўйида,
Ўз қўли билан нилуфар узди.
Гўзал чечакни, ёзуқсиз гулни
Ишдан чиқарди, турмушин бузди.

Бир тўплам қилди, бир ипак бирлан
Бошига осиб уйқуга кетди.
Ул ухлаганда бутун Мисрда,
Бутун ўлкада уйғоқлик битди...

Жим тур, фаришта, қанотинг қоқма,
Фиръавннинг қизи тинчлаб ухласин!
Унинг юзидан, гўзаллигидан
Ошиқнинг кўнгли бир ором олсин!

Унинг ётиши — куннинг ботиши!
Қоронғиликда юлдузлар ўйнар.
Бутун ошиқлар, кўнгли ёниқлар
Гўзал ўйларни шул чоқда ўйлар.

Тубан қараб юр, Нилнинг сувин кўр:
Қандай чиройли, лимиллаб оқар,
Фиръавн қизидай, илон изидай
Буралиб оқар, қимирлаб оқар...

2

Клеупатра! Уйғонди нега?
Нега, ул чоғсиз уйқусин очди?
Унинг кўзидан, гўзал юзидан
Уйқу, қизиллик, тўлиқлик қочди?

¹ «Клеупатра» номли сочма ҳикоямнинг тизма шакли-
дир.

Ана, қўлини гулга узатди,
Боқ, ипин узди... гуллар қўлида!
Оҳ... гижим қилди, ерга ташлади,
Кўп йўқсил гуллар қурбон йўлида...

— Нега ташлади?

— Гул сўлғон эди...

Шунинг-чун золим ерга ташлади!
Ўзини кўр бир, маст плон янглиғ
Жойида ётиб тўлғоқ бошлади.

Бор, эй йигит сен, Нилнинг бўйидан
Золим қизи-чун пилуфар келтир!
Золим қизини бу сирли кечда
Кўп уринтирма, тезроқ тинчлантир!

Бир тўплам гулни бошига осса
Яна уйқуга очар кучоғин,
Йўқса бу золим ҳеч боса олмас
Юрагидаги севмаслик доғин...

3

Қўй, сен кўзгалма... менинг кўксимда
Кўз ёшим бирлан ўсган чечак бор,
Шуни берарман, бир ҳидлаш бирлан
Севгига 'ботиб бир умр ухлар!..

Бухоро, 1921

ХАЛҚ

Халқ денгиздир, халқ тўлқиндир, халқ кучдир,
Халқ исёндир, халқ оловдир, халқ ўчдир...
Халқ кўзгалса куч йўқдирким, тўхтатсин,
Қувват йўқким, халқ истагин йўқ этсин.
Халқ исёни салтанатни йўқ қилди,
Халқ истади, тож ва тахтлар йиқилди...

Халқ истаги: озод бўлсин бу ўлка,
Кетсин унинг бошидаги кўланка,
Бир кўзгалур, бир кўпирар, бир қайнар.
Бир интилуру, бир ҳовлиқар, бир ўйнару.
Йўқликни-да, очликни-да йўқ этар,
Ўз юртини ҳар парсага тўқ этар...

Бутун кучни халқ ичидан олайлик.
Қучоқ очиб халқ ичига борайлик!

Бухоро, 1921

КЕЛ БЕРИ

Кел менга, кел, кел менга,
Қучоғимни очганман.
Турмуш — ҳақиқат бўлса,
Борлигимни отганман...

Мен кучли, менда исён,
Мен — тўлқин, менда тугён;
Кўпулармен, тошармен,
Чегарамдан ошармен!

Тўфоним элни босар,
Турмуш тоғларин ошар
Ва ўлмас, мангу яшар!..

Девонабор, 1921

МЕН ҚОЧМАДИМ

Тошкентдаги ўртоқларимга

Мен қочмадим! Нега мени «қочди» деб,
Йўқга мунча шовқин-сурон қилдингиз?
Қучоғини «ўзлиги»га очди деб,
Оқ исмимга қора занжир илдингиз?

Мен «ўзлик»дан кўпдан бери узилиб,
«Кўплик» ичра ботиб кетган танамен.
У «кўплик»нинг қайғусида чўзилиб,
Қулоч отиб, сузиб юрган — яна мен.

Мен янгилар ўлкасидан синмаган
Бир қанотни тақиб олиб кўзгалдим.
Шу йўлимда япроқлари сўлмаган
«Еш ёғоч»нинг соясида тўхталдим.

Икки кўзим ялт-юлт этиб, кўкимдан
Тилагимнинг юлдузини қарайдир.
Чоғ-чоғ йиғлаб, ўтиб кетиб ўнгимдан
Қора булут, унинг юзин қоплайдир.

Бироқ яна унинг юзи кўришиб,
Кўзларимни қамаштириб қўядир.
Қилич ботиб, ханжар дилга уришиб,
Унга яна қайси қараш тўядир? .

Мен қочмадим! Мен тилакни излайман,
Қанот кучлик, борган сари тезлайман!

Бухоро, 1921

УЛУҒ ЙЎЛОВЧИГА

А. М. руҗига

Дунёга ишлар учунгина келганмап.
(Ўз сўзи.)

Боқчаларда гуллар сўлди, сезмадим,
Устирганлар етим бўлди, сезмадим,
Кўнгилларга қора тўлди, сезмадим,
Сездим сенинг кетганингни кўнгилдан...

Кетган йўлинг йироқ йўлдир, кети йўқ,
Бошланиши — қуруқ ва кенг бир бўшлиқ.
Тугалиши: яна чексиз бир йўқлик,
Бироқ қайтмоқ йўқдир тушган йўлингдан.

Кетдинг, бироқ изларингда кўз қолди,
Тилларингда айтилмаган сўз қолди,
Ўксиз бўлиб ётлар эмас, «ўз» қолди,
Чуқур маъно истаб эски сўзингдан.

1921

НАВРЎЗ КУНИДА

Хира, ўчган, кирлик, кучсиз дилларга
Еруғ ёғду турмуш сепган янги кун
Сира севинч бермас ўзбек қизига,
Йўқса унга мангуликми қора тун?

Неча юз йил кишанларда энтиккан
Қашшоқ, йўқсил, тутқунларга эрк берган,
Ўзбек қизи: «Бошқаларга эрк берган,
Менга қани эркинг?..» деса на деяр?

Кўклардаги дона-дона сочилган
Юлдузларми эзгу кунни олқишлар?
Кимга тегар юлдуз кўздан отилган
Аччиқ гина, лаънатлар-у қарғишлар?

Гулой, Тўти, Қумри, Ойхон, Ерқинлар
Наврўз куни деворларга қарайлар.
Кўчаларда эркаклардан оқинлар,
Тутқунларнинг ёнларига кирмайлар.
Қаторларга уларни ҳам олмайлар,
Тутқунларни кишига ҳам санмайлар...

Тутқунларнинг кўз ёшлари баҳордек,
Шудринглардек гўзалликни хўллайлар.
«Гўзалликни севдим» деган эркинлар,
Кўриб туриб уялмайлар. Ўлмайлар!..

Наврўз куни эрксизларга эрк берар,
Ўзбек қизи эркили кунда бўшолмай,
Зиндон каби тор уйдан чиқолмай,
Қалин, огир деворларни йиқолмай,
Борлигини кенг дунёга отолмай,
Чун эрк кунини кута-кута талмирар...

Тошкент, 1921

МЕН ВА БОШҚАЛАР

Ўзбек қизи оғзидан

Кулган бошқалардир, йиғлаган менман,
Ўйбаган бошқалар, инграган менман.
Эрк эртақларини эшитган бошқа,
Қуллик қўшиғини тинглаган менман...

Бошқада қанот бор, кўкка учадир,
Шохларга кўнадир, боғда яйрайдир.
Сўзалари садафдек, товуши найдек,
Куйини ҳар ерда элга сайрайдир.

Менда-да қанот бор, лекин боғланган...
Боғ йўқдир, шох йўқдир, қалин девор бор.
Сўзалари садафдек, товуши найдек
Куйим бор... уни-да деворлар тинглар.

Эркин бошқалардир, қамалган менман,
Хайвон қаторида саналган менман.

Тошкент, 1921

КУЗ

Кўм-кўк экан, сарғайдилар япроқлар —
Оғриқ, мағлуб, тутқун Шарқнинг юзидек.
Бўронларнинг кўзлариким, ўйноқлар,
Ғолиб Ғарбнинг қонга тўлган кўзидек.

Қора булут тўдасиким, кўкларни —
Шарқни ёнган парда янглиғ ёпмишдир.
Куз қўшини — оғу булут ўқларни
Ёз бағрига ҳеч саноқсиз отмишдир!

Бало янглиғ қатор-қатор чизилиб,
Кўк юзидан қарғалар ҳам ўталар.
Шарқдек ичдан яширингина эзилиб,
Кўп жонлилар сўнгги тинни куталар.

Бутун борлиқ — чоғлик ўчиш олдида,
Совуқ... қора қишга кўчиш олдида...

Бухоро, 1921

БУЗИЛГАН ҰЛКАГА

Эй, тоғлари кўкларга салом берган зўр ўлка,
Нега сенинг бошинг узра қуюқ булут кўланка?
Ужмохларнинг кавсаридек покиза,
Садафларнинг донасидек топ-тоза
Салқин сувлар тоғдан қуйи тушаркан,
Томчилари ёмғир каби учаркан,
Нима учун йиғлар каби инграйлар?
Ев борми, деб тўрт тарафини тинглайлар?
Табнатнинг ўтини йўқ ўтида,
Шарақ-шарақ қайнаб чиққан булоқлар
Ҳар қоронги, кўрқинч туннинг бетида
Шифо истаб келмасин дер, кўноқлар.
— Бу нега?

Айт менга.

Кўм-кўк, гўзал ўтлоқларинг босилгон,
Устларида на пода бор, на йилқи,
Подачилар қайси дорга осилгон?
От кишнаши, қўй маъраши ўрнига
— Ох, йиғи,

Бу нега?

Туморчалар, ҳамойиллар тақинган,
Далаларда лола барги ёпинган,
Тоғ-тошларда ўйин қилган,
Чопинган

Гўзал қизлар, ёш келинлар қаерда?
Жавоб йўқми кўклардан-да, ердан-да,
Хароб бўлган элдан-да.

От минганда қушлар каби учғувчи,
Эркин-эркин ҳаволарни қучғувчи,
От чопганда учар қушни тутқувчи,
Учар қушдай ёш йигитлар қаерда?
Тоғ эгаси — сор бургутлар қаерда?

Сенинг қаттиқ сир-бағрингни кўп йиллардир эзганлар,
Сен безсанг-да, қарғасанг-да кўкрагингда кезганлар

Сенинг эркин тупрогингда ҳеч ҳаққи йўқ кўсалар,
Нега сени бир қул каби қизганмасдан янчалар?
Нега сенинг қалин товшинг «кет» демайди уларга?
Нега сенинг эркин кўнглинг эрк бермайди қулларга?
Нега тагин танларингда қамчиларнинг кулиши?
Нега сенинг турмушингда умидларнинг ўлиши?
Нега ёлғиз қон бўлмишдир улушинг?
Нега бунча умидсиздир туришинг?
Нима учун кўзларингда туташгувчи олов йўқ?
Нима учун тунларингда бўриларнинг қорни тўқ?
Нима учун газабингни уйғотмайди оғу-ўқ?
Нима учун борлигингда бу даража бузғунлик?
Нима учун ўч булути селларини ёғдирмас?
Нима учун куч тангриси бор кучи-ла солдирмас?
Ке, мен сенга қисқагина дoston ўқий,
Қулоғингга ўтганлардан эртақ тўқий,
Кел, кўзингнинг ёшларини суриб олай,
Кел, ярали танларингни кўриб олай, тўйиб олай...
Нима учун ағдарилган, йиқилган
Оғир тожнинг захар ўқи кўксингда?
Нима учун ёвларингни бир замон
Йўқ қилгундай темирли ўч йўқ сенда?
Эй, ҳар турли қулликларни сиздирмаган ҳур ўлка,
Нега сенинг бўғизингни бўғиб турар кўланка?

Анджон, 1921

АМАЛНИНГ ҶЛИМИ

Кўнглимда йиғлаган малаклар кимлар?
Шарқнинг оналари, жувоиларими?
Қаршимда йиғлаган бу жонлар кимлар?
Қуллар ўлкасининг инсонларими?

На учун уларнинг товушларида
Ўтган асрларнинг оҳанги йиғлар?
На учун ёзмишнинг ўйнашларида
Ҳар юриш кўнглимни ништардек тиглар?

Кенглик хаёллари учдими кўкка,
Бутун умидларни ёвларми кўмди?
Мангу тутқунликка кирдими ўлка,
Хаёлда порлаган шамларми сўнди?

Кечанинг жон олғич қоронғилиги,
Нажот юлдузини хаёлми билди?
Шунча тутқунларнинг ҳақи, ҳақлиги
Бир ҳовуч тупроққа қурбонми бўлди?

Оҳимнинг ўтидан чиққан шуълалар
Шарқнинг кўкрагида бир жой топмасми?
Кўксимдан қисилиб чиққан наъралар
Ухлаган дилларга силжиб оқмасми?

Ҳар кеча кўкларда ўйнаган юлдуз
Айтар эди менга: «Эрклик юлдузи —
Тутқинч эллар учун само кундузи,
Кўнгилда қолғуси унинг бир изи».

У бир из кўзимнинг нурларидан ҳам
Юксакдир, мен уни ўпмак истайман,
Агар топилмаса, бу юртлардан ҳам
Кўчиб йироқларга кетмоқ истайман.

Йиғлаган, инграган амал қизими?
Кўкдаги юлдузлар унинг изими?

1921

ЕНҒИН

Таланмаган, йиқилмаган ер йўқ,
Гўдаклар найза бошида...

(Хабар)

Нега меним қулогимда тун ва кун
Бойқушларнинг шумли товши бақирар?
Нега меним борлигимга ҳар ўйун
Ва ҳар кулги оғу сепар, ўт қўяр?

Кўнглим каби йиқиқ уйлар, қишлоқлар,
Бойқушларга бузуқ кўксин очганми?
Ота-она, таниш-билиш, ўртоқлар
Юртни ташлаб, тоғ ва тошга қочганми?

Шундай катта бир ўлкада ёнмаган,
Йиқилмаган, таланмаган уй йўқми?
Бир кўз йўқми қонли ёши томмаган,
Бутун кўнгил умидсизми, синиқми?

Подаларнинг яйловида бўрилар
Қонга тўйгач, увлайларми кўплашиб,
Йиқиқлардан ўлкаларни тўплашиб,
Ўтми қўяр алвастилар, парилар?

Табиатнинг бутун ёмон томони
Шу ўлкага фақат жилва қилдими?
Мўминларнинг оқ виждони, имони
Шам сўнгандай тинсизгина сўндими?

Қиличларнинг тилларида қизил қон,
Булоқларнинг суви янглиғ тошдими?
Яланг бола, яланг гўдак-маъсум жон
Найзаларнинг бошларидан ошдими?

Кенг яйловга ўтми кетди, ёндими?
«Маданият» истагига қондими?

1921

УЙҒУ

«Бормайман деди» куйига

Жим туринг, шовқинламанг, уйқу ичинда ул пари,
Юрма, тек тур, эй шамол, юрсанг-да юр бир оз нари.

Кўкда бир тўп қиз-малак уйқу куйини бошлади,
Илгари чалган тирик, жонли куйини ташлади.

Бош учида айланар бир тўп фаришта жимгина,
Кўк элининг тангриси — ой ҳам қарайдир тинчгина.

Ул олос кўзлар юмулган... куйни ёндиргачгина,
Кўп гўзал кўзларни юмдиргач, уялдиргачгина...

Чарчаган, толган, умидсиз кўзларим тўймай қарар,
Ҳар қарашда кўнглима миғ турли ўйларни солар...

Бу ётиш, бу уйқу, бу қандай ширин, қандай гўзал,
Жонланар, юз кўрсатар синган ва ясанган амал.

У ётиш, уйқу на ерда, на хаёлий кўкда бор,
Бу гўзая, сирли томоша менда, мен ўксукда бор.

Жим туринг. Шовқинламанг, уйқу ичинда ул нари,
Кўзларим тўймай қарар, борлиқ кўринма, тур нари...

Тошкент 1921

КУРАШ

Чақиргувчи, ўкиргувчи бир товуш
Ботирларнинг жон сўраган товшидир.
Йиқитгувчи, ағдаргувчи қўзғалиш
Яқиндаги зўр курашнинг бошидир.

Тентаклардек борар бир не билолмай,
Унда-бунда ўзни урган душмандир.
Кенг юракда тура олмай, сиғолмай
Тошиб кетган йўқсилдаги имондир.

Улуғ, қаттиқ ағдаргувчи бир кураш,
Ё бор бўлиш, ё йўқ бўлиш.

Йўқ — яраш!

Тошкент, 1921

КЕТДИНГ

Йўлдошим, замзама бўлдинг-да, кетдинг,
Бор эдинг, йўқолдинг, ўлдинг-да, кетдинг,
Гул эдинг, очилмай сўлдинг-да, кетдинг,
Йўқлик денгизига тўлдинг-да, кетдинг.

Қичқириб орқангдан югурдим, чопдим,
Ғариблар мазорин истадим, топдим,
Кўрай деб сўнг чоғда телмуриб боқдим,
Сен эсанг юзингни бурдинг-да, кетдинг.

Элингнинг тилаги етимми қолди,
Бошига қайгини ўлимми солди?
Жонингни тангриси севибми олди?
Айтмадинг, оғзингни юмдинг-да, кетдинг.

Боқчангга ёш кўллар экалар гуллар,
Очилмоқ истайдир лола, сумбуллар,
Фироқ куйларини куйлар булбуллар,
Сен бўлса йўқликка урдинг-да, кетдинг,
Кўкармай, яшармай қурдинг-да, кетдинг.

УЛИМДАН КУЧЛИ

(Қитъа)

— Улим, сендан кучли бошқа куч борми?
Тарафингдан бир марҳамат бўлганми?

— Мендан кучли, мендан қувватлилар бор:
Мана, мендан ҳеч қўрқмайлар одамлар.

ИШҚ ИҮЛИ

Эркин шеър

Сабрнинг косаси тўлгандир,
Бу оғир айрилиқ тўйдирган.
Оҳ, қанча ғазаблар бўлгандир,
Гўзалим, хабаринг бўлмаган.

Оч, ахир, очғилким кўксингни,
Бир нафас ўзимни унутай,
Унутмоқ бутунлай ўзликни,
Оҳ, шундан наҳотни мен топай.

Кечалар, кечалар... оҳ, сениз ва ойсиз
Бир кеча худди бир йилдир.
Қайтариб айталар: «Кечалар — рўёсиз—
Олдинда...» кўп оғир бир йўлдир.

Эй дарвиш, бу йўлда биргина йўлчи сен.
Кета бер, бир кун сўнгига етарсен.

ЯНА ҚОР

Яна қор. Оқ кафан ўралди яна,
Яна кўк қуйди ерга парларини,
Қарганинг тиллари бурилди яна,
Яна қиш чорлади нафарларини.

Қоп-қора дев каби булут йиғини
Қоплаб олди яна қуёш юзини.
Ётқизиб ёз ботир енгил тугини,
Уйқудан очмади сира кўзини.

Кутдилар ёз қизи — баҳор ойининг
Янги кунда ясалгуси тўйини.
Ёз каби турли гулга кўп бойнинг
Дедилар: бўлгуси чечак ўйини.

Қариган қиш бобой чидолмасдан,
Тўй кутилганда қилди бир босқин.
Нега эргашди унга қароли — бўрон,
Кўп қўпол эрди, асти ул озгин.

Бир фақат қарғалар қор устида,
Қоғлашиб қиш бобойин олқайлар.
Тўнгдирувчи заҳар совуқ тунда
Бева-бечоралар ёмонлайлар.

Ҳар етим кўзда томчи-томчи заҳар,
Ҳар фақир уйида инглайиш ва йиғи.
Ҳар сариғ юзида сўнги шуъла сўнар,
Ҳар томон, ҳар тарафда бир қайғи.

Яна қиш... Қор кафан ёпилди яна,
Қарғага тўй... ўйин топилди яна.

ЯШАЙИШ

Огир-огир ва фақат қайгидан йироқ уйқу
Нечун узоқларга қочдингки, кўп ёмондир бу.

Кўзим очилди, бироқ кўрмадим гўзалликни,
Кўнглимда яс ила кўрдим бутун тубанликни.
Йўқ эмас эди гўзаллик билан чиройлилик,
Фақат улар тубида жилваланди ҳайвонлик.
Кулиб қарар эди дунёси гоҳ-гоҳлари,
Фақат кулишлар ичинда фиғон ва оҳлари.

Нечун очилди кўзим, қайга қочди уйқуларим?
Бу уйғонишда тўлиб тошди, ошди қайгуларим.

КУЛМАК ИСТАДИНГ...

На учун кулмак истадинг, гүзалим?
Йўқса сўлмоқди лабларингнинг иши...
На учун тишларингни бержиниши
Бу йўли битмак истади, малагим?

Сенки, кулмак билан вужудимни
Баъзида севгига кўтарардинг:
Сўнгра бирдан яна чўқар эрдинг
Эски, беҳуда, кенг хаёлларингга.
О, қўлимни бир ол-да қўлларингга,
Кўкка беҳуда қўйма дудимни!

Севги — дард, севгувчи-да — бир тентак.
Сен-да тентакдан эътироз этасан,
Қочасан; ох, фақат одош кетасан,-
Қайда бўлсанг-да ғирт бўғар севмак,
Севгидан қочмоқ истасанг, гүзалим,
Ташла, беҳуда ўйдир ул, азалим.

Менга бир кулмак истадинг, малагим,
Кулки, кулсин кулолмаган тилагим!..

Бухоро (зарбий хастахона), 1922

ЕТОҚДАН

Оғриқ олди, қайғу олди, зор олди,
Сўник кўзли, бағри эзик ёр қолди.

Қайда қолди мулла Бозор — девона,
Қулогимга ўқир эди афсона:
Эзгу жойга оқ от билан кирганини,
Дил каъбаси ўқлар билан бузганини.

Йиқиқлардан, қабрлардан товушлар,
Ўликларнинг саломини ўқийлар.
Борлигимни қўрқинч ўтлар ҳовучлар,
Хонақоҳлар фано тўри тўқийлар.

Сирли сирдан қилдай бўлсин хабар йўқ,
Йўқса йўлда ўтганлардек сўндими?
Оқ деб, пок деб юрганларда дил бузук,
Йўқса фано майсалари ундими?

Алам олди, фироқ олди, қон олди,
Амал қолди... Кўзи ёшли жон қолди.

Бухоро

(ҳарбий ҳастахона), 1922

ҚИЗАРИШ

Нечун қизарди юзинг қип-қизил анор янглиғ!
Дилингда ўйноқи бир шарпа ўтдими шошилиш?
Кўзингда кучли ҳавасларнинг излари қолмиш...
Қизармоғинг, йўқ эса, сирли эсгами боғлиқ?

Қизарганингда лабингдан-да бир тилак учди,
Унинг қанотлари кўнглимга ғамли ел урди,
Ўйимни ул тилагинг бирга илгари сурди,
Ва кўкда бир тўда алдамчи севгилар қучди...

Нечун, нечун яна кўзларда томчилар ўйнар?
Нечун, нечун бу аламларни кўммадинг бирга?
Нечун уларни ташладинг сўнг қўниқ — гўрга?
Нечун юзинг яна сўлгин, нечун узун ўйлар?

Лабингда биргина сўз бор, фақат дея олмайсан,
Нечун уни демакка кечмишингми қўймайдир?
Нечун мени кўрганда энди сўзлай олмайсан?
Нечун сенинг қарашинг ўйга ҳеч тўёлмайдир?

Бир оз... бир оз сўзла. Англадиб бер, сен,
Лабингда мангу ёпиқ қолмасун у биргина сўз,
Гўзал чечакдек очилсун сўнук ва сўлгин юз,
Ва мен-да дардингга бир чора, бир шифо топайин.

Лабингда қолса у сўзлар яна ўшал қизариш,
Яна кўнглингда ҳароми ва ўйноқи шарпа,
Яна сўлиш ва ўчиш... мангу, доимо қарғиш,
Битар, кетар шу балолар... лабингга жон кирса!

Нечун юзингда қизил чўғ каби ёниш, қизариш?
Ярарми менга-да билмак, нечун, нечун бу иш?..

Бухоро (ҳарбий хастахона), 1922

ОҒРИГАНДА

Бўғиқ, қисиқ, асабий бир кўнгил билан тун-кун
Тўшакда, ўйлар орасида инграниб ётмак
Оғир... қийин...

Бу ётишнинг сўнги, сўнги келсун!
Езилмаганми бу тунлар сўнгида тонг отмак?

Кўзимда эрта ва кеч бир йиғин хиёл очилар,
Хаёл билан кўраман, кўк юзи булутли каби,
Бутун кўнгил ва юраклар оловли — ўтли каби,
Булут кўзидан эса ерга оғу — ёш сочилар.

Менинг ўйимми қора? Ёки юрт кўкида булут,
Қуюқ булут тўдаси қонли ёш тўкиб йиғлар?
Меним бу хаста дилимни яна нечун тиглар?
Меним-да кўксима боқмоқчи истар ул бир ўт?

Бўғиқ, қисиқ бу кўнгил кучли ўт билан ёнадир,
У ўт орасида юртнинг хаёли жонланадир...

Бухоро, 1922

ҚИШ КЕЧАЛАРИ

(Русчадан)

Болалар, сизларга
Кўп яхшидир қишки тун.
Эринибгина ётасиз,
Танча псих, чўғ қизгин.

Гоҳ-гоҳ чиқиб танчадан
Қувалашиб ўйнайсиз.
Эсга тушган ўиннинг
Ҳеч бирини қўймайсиз.

Шовқин қилиб, бақриб,
Чақирасиз, жанглайсиз.
Энг сўнг ётиб кампирнинг
Чўпчагини тинглайсиз.

Ташқарида қор-бўрон,
Заҳар тўкар қора қиш.
Ундан қўрқиб тўхталмас
Сизда ўйнаш ва кулиш.

Аммо бу хил севинчлар
Ҳаммада ҳам бўлмайди.
Ҳамманинг ҳам боласи
Қишда ўйнаб-кулмайди.

Ер юзида жуда кўп
Йўқсил, етим болалар.
Бечоралар нонга ҳам
Яхшигина тўймайлар.

Баъзиларнинг ёш чоғда
Оналари ўлгандир.
Шундоқ қилиб ёшлиқдан
Гул юзлари сўлгандир.

Улар учуи на танча,
На ўтти бөр ва на чўғ.
На чўпчаклар айтгали,
На севгали киши йўқ.

Шундоқларни кўрсангиз,
Кўнгилларини кўтаринг.
Ё ака, ё ука деб
Бирга туринг, бир юринг.

Чоржўй, 1922

УТЛИ СУВ

Зўр денгизнинг тўлқинлари бағрида
Юз йилларнинг қонли, қўрқинч изи бор.
Юмшоқ сувдан бирикдирган оғзида
Шафқат билмас исёнларнинг сўзи бор!

Қандай мағрур аҳмоқларким, тинч ерда
Тот олурлар уни қарғаб, сўкмоқдан,
Йўлчи бўлиб йўлга чиққач, бу ерда
Жон берарлар даҳшатидан қўрқмоқдан.

Қора булут кўзларидан кўп чоқлар
Ҳовуч-ҳовуч янги кучлар оладир.
Эй тинч ерда кулар юзлар, ўйноқлар,
Сизга ёлғиз қовоғини соладир.

Саватингиз, хуржунингиз кўрдиким —
Кўз ёшлари, қайғилардан тўлмишдир,
Учиб ўтган йўлчилардан сўрдиким —
Қўлингизда жон йигитлар ўлмишдир.

Кўпирар ул, ҳовлиқар ул, тошар ул,
Гўрингиздан наъра тортиб ошар ул!

Тошкент, 1922

СЕВГИ ВА САЛТАНАТ*

Кенг талада кийик ўйнар,
Кийик кўзин йигит ўйлар,
Кийик кўзи кўнгил тортар,
Ошиқ кўрса дарди ортар.

Кийик кўзи ўйноқ бўлмас,
Йигит қанча боқса тўймас,
Ёш йигитнинг ишқи ўлмас,
Кетса... сира қайтиб келмас.

Севсанг севгин ёшлигингда,
Чин севгига бошлигинг-да,
Бир севгидан сўнгра севмак,
Севгини алдамоқ демак.

Ўрдаларда севги бўлмас,
Шаҳзодалар сева билмас.
Севги асил яйловларда,
Хунармидир ёв-ёвларда?

Тангри севги яратгондир,
Яйловларга тарқатгондир,
Ўрдлари бек — хонларнинг
Уясидир ёмонларнинг.

1922

* Бу парча Чўлпоннинг «Чўпон севгиси» пьесасидан олинган.

ШУ КУНДА

Истагингга етар экан қанотларинг синдими,
эй кўнглимнинг булбули?
Сенга қарши кулиб турган гўзал чечак тиндими,
ташладими бир йўли?
Ҳаво ёрган кўкрагингни севги ели тилдими,
қон тўлами ҳар томон?
Кўзларингга айрилиқнинг ипларини илдими?..
Шу қилиғи кўп ёмон.
Ё эркинлаб ҳидлагали бермайларми гулингни,
тўсаларми йўлингни?
Гул ўзими кўзларингдан кўзларини қочирди,
йўқликларга ёширди?
Шу юлинган парларинг-ла учолмассан, йўқсил қуш,
У умидлар ҳавосидан энди бир оз тубан туш!..

Тошкент, 1922

СЕНДАН ЙИРОҚДА...

Йироқлашдим, узоқлашдим бир неча кун сендан,
хол сўраб кўр мендан,
Нега мунча оғир келди бу йироқлик менга,
англатайини сенга!

Чунки сенинг қаршингда мен айрилиқни ўйламай,
кўзларингга тикилдим,
Ўзлимга, борлимга баҳо қўймай, санламай
ерга қадар эгилдим.

У кўзларинг тошқинида балиқ каби сузган мен,
айрилиқни ўйлайми?
Бошқа дунё, бошқа ўйдан боғланишни узган мен,
сенга қараб тўяйми?

Мана энди бир неча кун сендан йироқ қолдим-да,
қайгуларга кўмилдим.
Айрилиқда — қайғу ичра улусимни олдим-да,
кўзларингни хўп билдим!

Энди сенга кўнгил дардин буткул очиб берайми,
истайсанми сен шуни?
Истамасанг, қистамайман... олдин сени кўрайми,
сўнг айтайми мен уни?

Яхши... энди қанотимни ростлайин,
Учиб бориб олдин сени топайин,
сўнг дардимни очайин!..

Тошкент, 1922

БАРГ

Жонланди, яшарди, кўкарди қарашим,
Ўзимда бир турли эркинлик сезаман.
Кўнглимда қолмади шу топда ғам-ғашим,
Умиднинг ипаклик қилини чўзаман.

Шу чоғда, шу боғда ҳар нарса юмшоқдир,
Ҳар нарса кўкарган, ҳар нарса яшнайдир.
Шу боғда, шу чоғда ҳар нарса оппоқдир,
Қуёш-да нурини ҳовучлаб ташлайдир.

Ариқда сувларнинг ўйноқи кўшиги
Шохларда ухлаган барглари уйғотди,
Айниқса, шамолнинг у юмшоқ шўхлиги
Шохларда барглари титратди, ўйнатди.

Қип-қизил қанотли капалак, йўлида
Учратди чиройли чизанак қизини,
Капалак тикилгач, у қизча қўлида
Ушлаган япроқ-ла беркитди юзини.

Олтинли қўнғизни болалар ушлашиб,
Ип билан кўкларга учириб ўйнайлар.
Қулликни севмаган йўқсилни кучлашиб,
Нимага ўзининг эркига қўймайлар?

Лабларим шу тунда чанқаган, қизарган:
Кавсарнинг сувидан шароблар истамас.
Фаришта қилиқли, малика қизлардан
Чанқовни босғувчи бир ўпич сўрамас.

Кўклардан малаклар қиз бўлиб тушсалар,
Яна мен ўтларни қўйнимга қўймайман.
Қўйнимга тўлсалар, қўйнимдан тошсалар
Гулларнинг ҳидлари... мен сира тўймайман!

Ўпмайман шу чоғда фаришта — малакни,
Ўпаман бутоқда титраган бир барғни...

Бухоро, 1922

ВИЖДОН ЭРКИ

Ай тутқинлар, ай эзилган,
Ай қийналган йўқсил эллар,
Ай умидсиз, ай чизилган
Дор олдиға... Оппоқ диллар!

Ай бевалар, бечоралар,
Ай боғланган кишанларга.
Ай эрк учун оворалар,
Кўп ялинманг сиз уларга!

Бўрилардан омон кутмак —
Тентакларнинг ишидир ул.
Ҳар монъни ҳатлаб ўтмак —
Турмушда энг тўғри бир йўл!

Зулм олдида ҳар бир нарса,
Эҳтимолки бўйин эгар.
Агар зулм авжга келса,
Кўк боши-да ерга тегар.

Ҳайвонларга, инсонларга
Золим эга бўлмай қолмас.
Фақат эркин виждонларга
Эга бўлмоқ — мумкин эмас!

Самарқанд, 1922

ШАРАФЛИ ХИЗМАТ

(Ўзбек саҳнасининг қимматли санъаткори
Саъдия Тўғашга)

Эй, йўқсиллар саҳнасида энг қимматли санъаткор,
Эй, занг босган кўнгилларни оқартувчи малика! —
Букун сени кўнглим бутун борлиги-ла, олқишлар,
Фақат қанча олқиш, хурмат қилинса-да оз сенга!

Ўзбек қизи ўз оғзи-ла айтолмаган сўзини
Сенинг ўткир тилинг билан эшиттирди элига,
Ўзбек қизи еил оқартган, сўлгин, ғамли юзини
Сен орқали кўрсатди-да, қутултириш йўлига.
Букун юртинг ҳар ерида ўзини тиккан йигитлар,
У қопқора пардаларга: «Йиртил, энди бас!» дейлар!

Эй, пардалар, чимматларнинг остидаги қайғуни —
Тирик жонли шакли билан эл кўзига кўрсатган,
Эй, деворлар орқасида йиғлагувчи чолгини
Қулоқларга эшиттириб, шафқат ҳисси қўзғатган,
Эй, санъатнинг энг ҳаваслик, энг берилган малаги,
Букун сенда саҳнамининг барча умид, тилаги!

Ўзбек қизи яна кўп йил кишанлардан қутулмас,
Кўз ёшлари яна кўп йил ўз юзига тўкилур...
Унинг юзи яна кўп йил шодлик кўрмас, очилмас,
Яна кўп йил товушлари қоронғида йўқ бўлур...

Шунинг учун мендан сенга энг самимий олқишлар,
Эй, йўқсиллар саҳнасида энг қимматли санъаткор!..

Тошкент, 1922

ЮПАНМОҚ ИСТАГИ

Билмадим кўнглимни юпатгай кимлар:
Боғларми, тошларми ё оқар сувлар.
Ёки кишанлардан бўшалган қуллар,
Ёки севилмасдан ташланган туллар?

Ёки ойдин тунда кўзимни олмай
Кўклардан юпатқич юлдуз ахтарай?!
Ёки тонг чоғида сабо юпатгай,
Ёки ойдан томган вафосиз нурлар?

Ёки кўз ёшидан йиғилган бир қўл
Бўйида эгилган толда бир булбул
Сайраса, йиғласа, маъшуқаси гул
Кулганда юпатгай қўлдаги хурлар?

Чарчаган йўловчи йўлдан адашса,
Текис йўл қолса-да, тоғларни ошса,
Йўлни кўрсатувчи юлдуз-да қочса,
Шунда юпатгайми ялангоч чўллар?

Эркин далаларнинг эркин султони,
Сонсиз нодаларнинг ёлғиз чўпони
Най чалиб тоғлардан истаса ёрни,
Балки юпатғуси «ёр» деган қуйлар?

Турмушда, хаёлда... ҳар бир нарсада
Ёлғиз алданишни кўрган бир банда
Борлиққа қарғишлар ёғдирган танда
Балки юпатғуси у ачиқ сўзлар?

Денгизлар қайнаса, тошса сувлари,
Кесилса йўлчининг истак йўллари.
Денгизга айланса ўнг ва сўллари,
Балки юпатғуси ҳўлланган кўзлар?

Кўнгилда уйғонса енгил ҳаваслар,
Узилса, бузилса олтин қафаслар,
Бирга ичишсалар бир тўда мастлар,
Балки юпатгайлар ўйноқи қизлар?

Ўйланган ўйларга кўнгил юпанмас,
Кўнгилнинг истаги ўй билан қонмас,
Айтарлар бу тунда ёруғ шам ёнмас,
Чақмаса гугуртни асл ўғиллар...

*Жумабозор станцияси (Ўрта Осиё темир йўли),
1922*

КЕТГАНИНГДА

Клеупатрага

Кетдингми мангуга ташлаб,
Қолдимми қайғуларим-ла?
Ҳижронлик куйини бошлаб
Йиғловчи чолғуларим-ла?

Севгимдан сўнги малаклар
Тўп-тўғри кўкками учди?
Кўнглимдан тоза тилаклар
Евнингми бағрига тушди?

Ортиқ сен мендан узоқда
Кўзларни ўйнатасанми?
Ортиқ сен бошқа булоқда
Дилларни қайнатасанми?

Ортиқ сен ундаги боғда,
Ортиқ мен якками қолдим?
Фарёд йўқ... барча жаҳон жим,
Ер ютса яхши шу чоқда!..

Кетдингми сен мени ташлаб?
Қолдимми қайғумни бошлаб?

Тошкент, 1922

ҚЎЗГАЛИШ

Эй! Сен мени хақир кўрган, тубан деган афанди!
Эй! Устимда бир умрга хўжа бўлмоқ нстаган,
Эй! Бўйнимга кишаи солиб, халокатга судраган,
Кўзларингни заҳарлатиб ўйнатмагил, бас энди!

Кишанларинг занг босгандир, сергак бўлким, узилур,
Томиримда қўзғалишнинг ваҳший қони гупурди.
Эски фикр, анъаналар энди буткул узилди,
Ё битарман, ёки сенинг салтанатинг бузилур!

Эй! Сен мени қул ўрнида ишлатувчи афанди,
Титра, қўрққим, боғлиқ қулниг бош кўтарган куч энди!

Тошкент, 1922

САТАНГ

Қон-қора сочидап иккита гажак
Буралиб-буралиб юзига тушмиш.
Қолганлари яна бўлакма-бўлак
Белидап — илондек ерга чўзилмиш.

Унинг юзларида бошқа қизлардек
Кетсиз қайгуларнинг излари йўқдир.
Балки, эрқда ўсган эрка қизлардек
Тўлғин юзларида доим шўхликдир.

Кўзлари кулишдан бошқани билмас,
Ҳар доим оғзидан шакар тўкилур.
Севгидан бошқага бўйни эгилмас,
Олдида сўфийнинг аҳди бузилур...

Ихчам бармоқлари қилда югурса,
Жонсиз қиллардаги қуш каби сайрар.
Енгил оёқлари йўргалаб кетса,
Сил бўлган кўнгил ҳам очилар, яйрар!

Қизил юзларида икки гажакча...
Айниқса, кўп кўркам бўлган шу кеча!..

Тошкент, 1922

КЎНГИЛ

Кўнгил, сен мунчалар нега
Кишанлар бирла дўстлашдинг?
На фарёдинг, на додинг бор,
Нечун сен мунча сустлашдинг?

Ҳақорат дилни огритмас,
Тубанлик мангу кетмасми?
Кишанлар парчаланмасми?
Қиличлар энди синмасми?

Тириксан, ўлмагансан,
Сен-да одам, сен-да инсонсен,
Кишан кийма,
Бўйин эгма,
Ки сен ҳам ҳур тугилгансан!

Тошкент, 1922

* * *

(Александр Блокдан)

Ўнгиш жимдир. Совуқ кўнда,
Ўараб унга ёниб турган
Ўануз-хола у юлдузлар.

Бутун атроф ва ҳарёқда,
«Нон, олтин!» деб фиғон қилган
Талашчи, ғалвачи эллар.

У жим; лекин фиғонларга —
Ўулоқ берган ва кўз тиккан
Ўзоқларга — йироқларга!..

Тошкент, 1922

ОДАМ ВА ҚУШ

(Русчадан)

Гўзал қушлар! Менинг мунда борлигим,
Хеч сабабсиз қўрқитадир сизларни!
Сира қўрқманг! Сайрай беринг эркинлаб,
Кўнглингизда яшрин ётган сирларни!

Ҳам далада, ҳам боқчада — тинч бўлинг!
Тутмоқ учун сизга тузоқ қўймайман.
Эркинликда эркили бўлиб яшашнинг
Қимматини мен ўзим ҳам биламан!..

*Тошкент,
1922*

КИШАН

Кишан, гавдамдаги излар букун ҳам битгани йўқдир!
Темир бармоқларингнинг доғи буткул кетгани йўқдир!

На мудҳиш, на совуқ-манхус, на қизганмас қучоғинг бор!
Башар тарихининг ҳар саҳфасида * қонли доғинг бор!

Юмилмас кўзларингнинг ҳар бири бир элни қаҳр айлар,
Фақат бир борлигингдирким, бутун борлиқни заҳр айлар!

Қулф бирлан сенинг эркингда кўп йиллар қолиб кетдим...
Фақат ҳар тебранишдан қутулишликни умид этдим.

Кишан, гавдадаги доғинг ҳануз ҳам битгани йўқдир.
Фақат буткул қутулмоққа умидим энди ортиқдир!..

*Тошкент,
1922*

* «Д»ни «ид» (и)га айлантириб, қаттиқроқ чўзиб ўқимоқ лозим («саҳфасида» каби), йўқса, аруз ўрнида ёзилган бу парчанинг вазни бузиладир. Бу парчада шунга ўхшаган жойлар яна бир мунча бор, умуман аруз вазида ёзилган парчаларда шу қоида қузатилмоғи керак.

ҚИШ ОЛДИДА

Кўклам кетидан ёзни узатдик, у-да кетди,
Кузнинг-да булутли, қора даври келиб ўтди.

Барглар яна сарғайди, тўкилди... яна бўшлик...
Қушлар яна тўп-тўп қочалар... қарга, фақат, шод!
Ҳар нарсада бир қайғи, қадар, ранги сўлишлик...
Ичдангина, тинсизгина ҳар нарсада бир «дод»...

Дунё... яратилганда хунук, чиркин эмиш-да,
Кўклам била ёз унга кийимлар кийгизармиш.
Куз... ҳеч кўра олмас, ичи тор, қизгин эмиш-да
Ҳар нарсани сўлдирғувчи қўлни тегизармиш.

Куз даврида дунё кийими қолмас эмиш-да,
Қиш чоғида унга қарамоқлик-да ёмонмиш.
Бир қарга, фақат, кўзларини олмас эмиш-да,
Қарга шу учун қишда куярмиш-да, ёнармиш...

Холбуки, на куздан ва на қишдан юз ўгирмай,
Ҳар қайсисидан кўнглим учун топдим ўйинлар.
Ёзлар каби қишларда-да ғам рангини кўрмай,
Ўтмакда қуёш қўйнида кунлар каби тунлар!

Дунё кийими йиртиқ эса қайғи керакмас,
Куннинг бирида ерга тушар пахта каби қор.
Дунё танига қор кийими нега келишмас?
Оқлик ичида қоп-қора кўз... ўт каби чақнар!

Кўклам каби қишнинг-да гўзал гуллари бордир,
Ёзлар каби қишларда-да олтин кечалар бор.
Кўклам каби қишнинг-да гўзал тунлари бордир,
Қишларда-да ёзлар каби жон — муъбачалар бор!

Кўклам-да кетиб, ёз-да битиб, куз-да тугалди,
Эй, қиш бобо, чиқ ўртага, навбат санга келди!..

Тошкент, 1922

АЛАМЗАДАЛАР...

«Үликка йиглаш манъ қилинсун»
(Маҳкама қарори)

Вой, бу қандай замонки, қандай иш?
Йигламоқ энди йўқ бўлар эрмиш...

Бобом ўлганда биз етим бошлиқ,
Тўнимиз устидан чизгиб белни,
Ушладик тол таёқни, кўз ёшлиқ,
Йиғладик... йиғлатиб бутун элни...

Бизни кўрганда ҳар киши дедиким:
«Баракалла, куйиб, ёниб йиғлар!»
Бизда лекин ғараз бўлак эдиким,
Муни ақли тўла киши онглар!

Бобомиз ўлди, кетди... раҳматлик,
Ўзи ҳам кўб ёмон қариб эди-да...
Ўлиши бўлди бизга заҳматлик,
Бу маҳалла-кўйи ёмон эди-да!

Бўйинимиздан ботиб кетиб қарзга
Ховли-жойларни балки сотғаймиз,
Сўнгра бор-йўгимизни сарф қилиб арзга,
Қозининг йўлларида ётғаймиз...

Вой бундай қарор, бу қандай иш?
Шу балоларми йўқ бўлар эмиш?..

1922

ЭРКИНЛИК ИСТАГИ

Эркин кўнглим чидай олмас бу сиқик,
Бу боғланган, бу «эгаллик» турмушда.
Агар шундай кета берса, бу аниқ,
Тилак учун қила олмас бир иш-да.

Шунча чоқлар чидаб келган кўнглимга
Бу кунгина ўз чизиги тор келди.
Гўё унинг қўл тегмаган бўйнига
Ип боғланиб, жуда қаттиқ тортилди.

Ул интилиб, ул уриниб ётадир,
Тор қафасдан қутқаргали ўзини.
Теваракка аччиқ қарғиш отадир,
Билмадимки, қон босганми кўзини?

Бундан бурун ул кўп оғир тинларни
Чидам билан, тинчлик билан ўткарди.
Қаршисида авраб турган жонларни
Кўра туриб қурамади, кеткарди.

Шунинг учун тубанларнинг тубани
Ёвуз, бузуқ кишилар ҳам эркинча
Таларларди, эмарларди-да уни
Сўкарларди орқасидан ҳар кеча.

Ул қандай тор, қандай сиқик ерларда
Қандай бузуқ чизикларда бўлмади?
Ул қандай ҳур, қандай тубан эрларда
Қилини ҳам қимирлатмай турмади?

Энди ул-да тор чизикдан безгандир,
Қайтиб унга киришликни истамас,
У маъносиз «эгалликлар» эзгандир,
Улар билан бир тин бўлсин туролмас.

Ул эркинлик, ўзбошлилик истайдир,
Кетга қараб — ўлим бўлсин — кетмайдир.

1922

ҚИЗЛАРНИНГ ДАФТАРИГА

Кўнгил, тинмас кўнгил, энди етар, кўз тикма гулларга,
Гўзалдир, ёшдир ул гуллар... фақат алданма уларга
Ки, қизғонмас, кўнгил қўймас сенингдек оқкўнгилларга..

1922

БИНАФША

Бинафша сенмисан, бинафша сенми,
Кўчада ақчага сотилган.
Бинафша менманми, бинафша менми,
Севгингга, қайгунгга тугилган?

Бинафша, нимага бир озроқ очилмай,
Бир эркин кулмасдан узилдинг?
Бинафша, нимага ҳидларинг сочилмай,
Ерларга эгилдинг, чўзилдинг?

Бинафша,
Айт менга,
Қимлардир уларким,
Игнани бағрингга санчалар?
Бинафша,
Бир сўйла,
У қандай қўлларким,
Узалар, ҳидлайлар, янчарлар?
Бинафша, шунчалар чиройли юзинг бор,
Нимага узоқроқ кулмайсан?
Бинафша, шунчалар тортғувчи тусинг бор,
Кўнглимга исриқлик тўкмайсан?
Бинафша, йиғлама, бинафша, кел бери,
Қайгингни қайгумга қўшгил.
Бинафша, сен учун кўкрагим эрк ери,
Бу ердан кўкларга учгил.
Бинафша, гўзалим, қайгулим, келмайсан,
Қайгунг зўр, қайгумни билмайсан,
Менга бир кулмайсан.

1922

КЎКЛАМ ҚАЙҒУСИ

Эй қоронғи узун қишнинг хаёли
Кўклам чоғи кўзларимда ўйнама!
Айрилиқнинг чидаб бўлмас малоли
Кўклам, майса юзларида қайнама!

Бир оз... бир оз кўнгил берай кўкламда
Шафтолининг гўзал, қизил юзига,
Бир оз... бир оз алданмайин кўнглимда
Бош чиқарган йигитликнинг сўзига.

Қаршимдаги кулиб турган юмшоқ қиз
Кўм-кўк майса ўртасида бир гулдир.
Кўп йиғладим... ёшларимни қатор чиз
Ва қаршимда гўзал қизни бир кулдир!

Кўклам чоғи... Сайроқ булбул сайрамас,
На учунким, танбуримнинг тили йўқ.
Ул гўзал қиз чин қараш-ла қарамас,
На учунким, умидимнинг йўли йўқ.

Тилларимда ҳар кўкламнинг қўшиғи,
Юрагимда ҳар гўзалнинг севгиси,
Кўзларимда ҳар қайғидан бир йиғи,
Юзларимда алданишнинг белгиси.

Елғиз менми кўклам чоғи йиғлаган?
Елғиз менми ҳар умидда алданган?
Елғиз менми кўкрагимни тиглаган?
Елғиз менми севинч билан бўлмаган?
Эй кўкламнинг кўз тортғувчи келини,
Нима учун йиғлатасан бир мени?..

1922

ТУН

(Эркин шеър)

I

Тун ёмон, тун қоронғи,
Тун қўрқинч, тун азоб.
Тунда эски ва янги —
Ҳар нарса — хаёл, сароб.
Туннинг узунлиги,
Чуқурлиги кўп ёмон.
Туннинг бузуқлиги,
Елгизлиги беомон.
Тунда ҳар нарсанинг товуши
Йироқдан гувиллаб келар,
Тунда кўп чоғлар юзимга
Жинларнинг қўллари урилар.
Оҳ, туннинг қалин пардаси
Қандай гуноҳларни яширмас.
Оҳ, туннинг товушсиз наъраси
Ҳеч жонни қўрқитмай қолмас.
Туннинг яширин қучоқларида
Ўлимлар, қонлар тўлгандир,
Унинг алдамчи боғларида
Қанча ёш гуллар сўлгандир.

II

Тинчланиб ўлтуруб юлдуздан
Эртақлар эшитмак бўлсам,
Ё ўзим истаб топган қиздан
Бир қараш, бир кураш сўрасам.

III

Ҳар ердан қанча товушлар
Девлардек наъра солурлар,
Теграмда найза-қиличлар
Жонимга ҳамла қилурлар.
Салқин сув кони — булоқлар

Кундузлар чанқаганимда
Шир-шираб кўнглимни йўқлар,
Мен дарров олмаганимда
Баттарроқ қайнаб оқарди.
Бир ҳўплаб шунда мен ичсам,
Кайфимга қанча ёқарди.
Истардим, қўйнига қочсам,
Ох, тунда оғу бўлар ҳар
Манбадан томчи сув ичсам,
Ох, тунда нозли булоқлар,
Кўнглимга тарқаталар ғам.
Бу тунда севгили ёрим,
Қолдингми мендан узоқда?
Билмайсан, оғриқли бағрим
Қон йиғлар тунда, бу ёқда.
Бу тунким, сирли қоронғи,
Йўлларда шарпа-да йўқдир,
Кўнглимда тўп-тўла қайғи,
Ох, йўллар қанча узоқдир.
Кел, энди ташлама, қўйма
Бу туннинг қўйнида ёлғиз.
Ҳижронни бошимга ёйма
Эй тундек сочи қора қиз.

1922

КЕТ

Кет, кўзимни алдагувчи ҳоки нур,
Кет, оловли чизигимдан нари юр.
Кет, заҳарли қизгалдоқни иргитма,
Кўнглимдаги сўнг умидим йўқ этма.
Кет, илоҳий виждонимни булғама,
Бутлар билан тегарамни чулғама.
Кет эй, тўққиз пари, гўзал қора қуш,
Йиқиқ бўлган кўкрагимдан четда уч.
Кет, севгимнинг улуг ёви, кўринма,
Лаънат сочиб ёнларимда юринма.

Эски дўстлар йўл адашиб ўлдилар.
Янги дўстлар бунинг учун кулдилар.
Янги йўлга оёқ босмай тўхтасам,
Бу йўлларда қутулишлик йўқ, десам,
Сен ул чоқда қайси йўлга солардинг,
Фалокатдан қандай тортиб олардинг?
Сенинг қўпол... қийнагувчи қилигинг,
Кет, мангулик йўққа кўчсин борлигинг.
Кет, малаклар достонини ўқима,
Кет, аслсиз эртақларни тўқима,
Кет, севгили кўкрагимга тинчлик бер,
Кет, сенинг-чун қучоқ очган қора ер.
Кет, жонимни қийнагувчи жоду — ҳур,
Кет, кўнглимни алдагувчи ёлғон нур.

1922

АЛДАНИШ

Беш йиллик ёнишим бир йил учунми?
Эркалаб ўтқувчи бир ел учунми?

Кўзимга кўринган саробми эди,
Мен шунга алданиб тоғларми ошдим.
Севгимнинг боқчаси харобми эди,
Шу боқча ичида йўлми адашдим?

Кўзимни ўраган киприкми эди
Ёки кўк тусида пардами эди,
Кўнгил шу чоққача тирикми эди,
Жоним кўклардами, тандами эди.

Қўлимни тегиздим... Одам эди-ку,
Кўзимда ўйнаган бир нур эди-ку,
Сезгим-да соғ, тетик, бардам эди-ку,
Бўйнимга қўл солган бир хур эди-ку.

Нега мен сезмадим? Ўт эмасмиди?
Шул ўт ичидаги мен эмасмидим?
Қаъбамга осилган бут эмасмиди?
Бутни тангри деган мен эмасмидим?

Мен уни хаёлий, тотли бир севиш—
Илоҳий муҳаббат, ишқ билан севдим.
Беш йил, шунинг учун беш йил англайиш...
Ёниш, куйишларим... ох, энди билдим.

Ох, энди билдимки, барчаси хаёл,
Барчаси бир тотли, роҳат туш экан.
Кет, йўқол кўзимдан, ҳақиқат, йўқол,
Бағримга ботмоқда оғули тикан.

Чиндан-да мен у кун ёлғизми қолдим,
Чиндан-да у ўтли севги битдимми?

Чиндан-да турмушдан оғизми олдим?
Чиндан-да умидим буткул кетдими?

Чиндан-да кўнглимда севги ўтлари
Чўгсиз ўчиб қолган шамдек ўчдими?
Чиндан-да каъбамнинг санам, бутлари
Кул-парча бўлдим, буткул кўчдими?

Чиндан-да мен букун севмасми бўлдим?
Чиндан-да муҳаббат ўtimi сўнди?
Чиндан-да мен букун тиканми илдим?
Кўнглим бу алданишга, ох, қандай кўнди?

Севгимнинг янаши бир йилми эди?
«Гув» этиб ўткучи бир елми эди?

1922

ИШҚ

Усмоплича

Илк аввал кўзим ишқ ила очдим,
Ишқнинг майдонига қоними сочдим,
Ишқсиз ўлкалардан у онда қочдим,
На замон боғладим зиннор ишқи.

Ишқ дея айрилдим диндан, имондан,
Англамам ҳеч бир жой инсоф, виждондан,
Ишқа сажда этдим, бўлдим у ондан
На замон қатл этдим каффор ишқи.

Жаннат баним учун қуруқ саҳродир,
Ишқнинг саҳросиким, банга маъводир,
Аксини сан банга нақадар қондир,
Қонмам, чунки билдим гулзор ишқи.

Ишқнинг майдонида бир жаҳлу оним,
Бир маҳшар қўпарур ҳар дамда қоним,
На буюк баним, боқ, ишққа имоним,
Ярадаз, чўқдирдим жаббор ишқи.

Бан ишқнинг мулкина ягона хоқон,
Банга бўйин эгар бор жумла султон,
Илашур ўрдума шуйла бир боққан,
Кўр нижа саф биста ашкор ишқи.

Сўйларкан дилларим на ёмон сўзалар,
Ёзаркан қаламим на хазин ағлар,
Соддадил бунлардан на маъни анғлар,
Билмаз куч ўлдуғин изҳор ишқи.

1922

БИТДИ

Бер қўлингни, шу титраган қўлим билан сўнг дафъа
Бир қисайин, сўнгра ортиқ у қўлларга тегмак йўқ.
Кўзларингни сўнгги марта тушир хира кўзимга,
Кўкрагимга киприкларинг сўнг мартаба отсин ўқ.

Кўкимизда ҳануз учмай қараб турган юлдузнинг
Кўр юзини, айрилиқнинг кузи билан сарғайган.
Сен кетасан, юлдуз учар, ёлғизликда ташланган
Ўксигинга ҳаёт бермас ёғдулари кундузнинг.

Бер қўлингни сўнг мартаба, ёлғиз қолган ўксукман,
От ўқингни сўнг мартаба, алам кутган кўксимга.

1922

ОППОҚ ОЙ

Қучоғингда қалтирайман, титрайман,
Ортиқ сендан безди кўнглим, оппоқ ой.
Йўлни очсанг, энди бундан кетаман,
Нўклам яқин келган дейлар, бир қарай.

Кўкдан тушган енгил, оппоқ парлардан
Қудрат қўли сенга кўйлак тўқийди.
Учиб келиб узоқ-яқин ерлардан
Бир тўп қарга мадҳиянгни ўқийди.

Кўклам яқин деган сўзни эшитиб,
Кўзларингга замҳарирдек ёш келди.
У ёшларинг жам бўлишиб, уюшиб
Осилдилар... бўйнинг ерга эгилди.

Ховуз юзи икки қарич муз бўлган,
Ёш болалар тийганишиб ўйнайлар.
Ушуб, тўнгиб масжиддаги чол ўлган,
Етим қолган болалари йиғлайлар.

Жар қишлоқнинг йўлида ҳам шаҳарга
Қаймоқ ва сут келтирувчи бир бола
Тўнгиб ўлган, ҳар кун эрта-саҳарда
Шундай қилиб бир неча жон йўқола.

Қучоғингда жуда совуқ, оппоқ ой,
Нўклам келсин, бир севинай, бир ўйнай.

1922

ЮРТ ЙУЛИ

Узоқ... оғир йўлга чиққан йўлчиман,
Бу йўлларда қолоғузим юлдузidir.
Мен юртимнинг пок истакли кучиман,
У юлдузнинг тугалиши кундузidir.

Томирларим, олов каби қайнаган
Қонларини кечмишлардан олмишidir.
Билагимда иргиб, чоғиб ўйнаган
Унутмаким, оёқларинг толмишidir.

Узоқ йўлнинг йўлчисиман, бораман,
Истагимни бу йўллардан оламан!..

Бухоро, 1922

ИРФОН КЕЛАДИР!

(Ўзбек билим юртини биринчи мартаба
битириб чиққан 5 йигитга)

Шу йигитларки, кўлга турли асо
Ушлашиб йўлчиликни кўзлайлар.
У улуғ йўлки, бир улуғ саҳро,
Чин саодатни шундан излайлар.

У қуруқ, кимсасиз, ваҳима йўлдан
Чарчамай, сусамай ўтиб кетмоқ!
Тугамай ўтли интилиш дилдан,
Бор тўсиқларни йўқ этиб кетмоқ!

Шу ёмон, зим-зиё, узун кечалар
Бизни ютмоқ, битирмоқ истайлар.
Эскилар қутқаришга келмайлар,
Балки, қонларни томчилаб ичарлар...

Тоза қонларга иштаҳа сақлаб,
Кутадири йўлда оч, харис душман.
У улуғ йўлни нур билан тозалаб,
Ётасан истагингга, эй, ирфон!

Чунки, сен — янги, тоза бир кучсан,
Билагинг бир темир, пўлат кабидир.
Чунки, сен ёғду, нурга кўп ўчсан,
Тилагинг бир олов, бир ўт кабидир.

Сен учун йўқ — ўлим, мазор, йўқолиш,
Сен учун бор — ҳаёт, яшаш, уриниш.
Эзгу истакка тўғрилаб йўл олиш
Ва йўлларда чарчамай югуриш!

Шу тилакларга зўр, улуғ ҳурмат!
Шу юракларга сўнгги йўқ — ҳиммат!..

Тошкент, 1923

ЎЗБЕК ҚИЗИ

Киргон эдим бир кун боғчага,
Япроқ янглиғ титраб-қалтираб.
Қарар эди кўзим тўрт ёғимға
Қўрқа-писа, ўтдай ялтираб.

Алла қайдан, дейман, ёнглишғина
Йиртқич эрим келиб чиқмасун.
Ёхуд сезиб қолиб қайинона,
Устларимға тоғлар йиқмасун.

Йўқ... ул куни тангрим сақлади-да,
Улар мени сезмай қолдилар.
Менга қараб чечак-гуллар унда
Севиниб кўзни солдилар.

Мана бу гул бу кун тонгдагина
Чиқгон чойшаб-парда остидан.
Парда йиртиб, мен ҳам чиқгонимда
Тўсиб чиқар эрим қаршимдан.

Менинг бахтим куллар бахти янглиғ—
Еруғ ўлкаларда яшайдир.
Бахти йироқ, кўнгли тўла қонлиғ—
Эркин Шарқнинг тутқун қизидир.

1923

КЕЧИРИШ

Баланд-у паст, катта-кичик бинолар
Қизил, кўм-кўк, яшил томлар устида
Ола-була, қуюқ-суюқ булутлар...
Кўкни қоплаб бир томонда тўпланган!

Кун ботадур... тарқоқ, ёйиқ лолалар,
Унда-мунда булутларнинг юзида
Сил юзидек ранги кетиб сўлиблар...
Қоронгилик Шарқ томондан кўзгалган!

Шом азони... муаззиннинг йўсунсиз,
Кучсиз товуши титрабгина чўзилган...
Ёмғир пича ёғиб ўтган, бузилган—
Қинғир кўча четидаги узун из...

Қисмат излаб ҳар томонга тарқалган
Катта-кичик, ёшу қари бўшашиб,
Ҳориб, чарчаб секингина қайтадир,
Маҳалланинг бир ерига тўпланган
Бир тўп бола... турлик ўйин ўйнашиб,
кетганларни кутадир...

Белгисизлик қанотини кенг ёйиб,
Қоинотни қучоғига тортадир.
Чироқлар ҳам жин кўзидек йилтиллаб
Хира қараб, мунғайиб
Кўриндилар
килкиллаб—
Ёмғир суви ер бағрида ётадир.

Тошкент, 1923

МЕНИМ ЙЎЛЛАРИМДА

Меним йўлларимда чўзилган тоғлар,
Қорга қўйин очган қатор доvonлар...
Кўзларим йўлларга тикилган чоғлар
Кўнглимда йўл юриш истаги қайнар!

Қорга қўйин очган қатор доvonлар,
Сизга қараб туриб кучни чоғладим.
Кўнглимда йўл юриш истаги қайнар,
«Юриб ўтаман!» деб белни боғладим!

Сизга қараб туриб кучни чоғладим,
Меним йўлларимда чўзилган тоғлар!
«Юриб ўтаман!» деб белни боғладим,
Кўзларим йўлларга тикилган чоғлар...

1923

БАС ЭНДИ!

Етар, бас, чекдан ошгандир
Бу қарғиш, бу ҳақоратлар!
Туликдир, балки тошгандир
Тубанлик ҳам сафолатлар!

Қўлимда сўнгги тош қолди,
Кўнгилда сўнгги интилмак,
Кўзимда сўнгги ёш қолди,
Кучимда сўнгги талпинмоқ!

Бу қарғиш, бу ҳақоратлар
Кучимни тортмоқ истайдир.
Тубанлик ҳам сафолатлар
Ўзимни ютмоқ истайдир!

Кўнгилда сўнгги интилмак,
Шу ҳолда кетмак истарман.
Кучимда сўнгги талпинмоқ,
Амалга етмак истарман!

Қўлимда сўнгги тош қолди,
Ёвимга отмоқ истарман!
Кўзимда сўнгги ёш қолди,
Амалга етмак истарман!..

Тошкент, 1923

ЧЕЧАК

Бир кечанинг эсдалиги

Янгигина япроқ ёриб чиққан чечак,
Беш-олти кун ҳар ким учун тансиқ бўлур.
«Битди иси» деб ташласа бирор тентак,
Ҳар ким тепса, ҳар ким эзса, у — ҳақлидур!
Беш-олти кун кўкракларда улуғланиб,
«Мен гўзалман, чиройлиман!» деган гулни,
Ерга тушгач, олиб кўринг... сўлғинланиб,
Ўлим тусли ранги билан истар чўлни!
Ва айтарки: «Агар чўлда, биёбонда,
Бир ёввойи, ҳидсиз чечак бўлса эдим,
Узиб олиб ерга урмас ҳар инсон-да,
Кенг саҳрода ўзим яшнаб, саргаярдим!
Ҳар хоин қўл мени ерга урмас эди,
Ҳар бир оёқ кўкрагимдан юрмас эди!..»

Тошкент, 1923

СЕВИНЧИНГНИ ҚУРАЛА!

Уёлмасдан, тортинмасдан ҳар кишининг ёнига
Уйнаб келган, кулиб келган, эй гуноҳсиз ёш бола!
Сенга ҳали жуда узоқ кирмак одам сониға,
Шунинг учун сира тинмай севинчингни қурала!

Янгигина япроқ ёзган эрка, тоза бир гулсан,
Шунинг учун ҳар бир назар, ҳар қарашинг тозадур.
Ҳар боқчада, ҳар дарахтда шарақлагон булбулсан,
Ҳар сўзингни бир фаришта қанотига ёзадур.

Бу борлиқнинг қайгусини англамағон ёш гўдак,
Пойларингга ўралашар қайгу эмас, гул-чечак.

1923

СУҲБАТ

С ў р а ш:

Нега ер қўйнига тушиб қолдинг
Юксак ўрнингдан, эй гўзал япроқ?
Нега оч бағрини кучиб қолдинг?
Сени тез сўлдириб, кўмар тупроқ.

Қ а й т а р и ш:

Соғиниб ерни, бағрига тушдим,
Юксак ўрнимдан, эй зийрак тутқун!
Кучли севгим билан учиб-кучдим
Сўлдириб бугун, ундирар бир кун!

Кўҳон, 1924

БАҲОР КЕЛДИ

Йўқсилларни ингратгучи қиш кетиб,
Баҳор келди, гулбарралар очилди.
Ваҳимали қиш биноси йиқилиб,
Гўзал баҳор эшиклари очилди.

Бу севгили қўноқ учун қувониб,
Кўнгил очмоқ истаб қирга чиқармиз.
Ўйнаб-кулиб, гулбарралар теришиб,
Югуришиб, адрларга чиқармиз.

Баҳор билан бирга келган булбуллар
Боқчаларда нола қилиб сайрашар.
Қизил гулнинг қаршисига қўнишиб,
«Ғунча тугиб, очилгин», деб сўрашар.

Булбулларнинг мусиқадек овози
Рухимизга ширин озиқ берадир.
Жилва билан турса баҳор шамоли
Димоқларга шодлик иси келадир.

Қуллуқ сенга, гўзал баҳор, хуш келдинг,
Энди тоғда қизил гуллар очилсин.
Олма, ўрик, шафтолилар гуллашиб,
Майдонларда кўк майсалар кўкарсин.

1923

УЧ-ТҮРТТА ЮЛДУЗ

Гўристон, қоронгу, зим-зиё бўшлиқда
Адашган бир йўлчи, тасаввур қилингиз,
Қўрқасиз! Қўрқасиз!..

Ва лекин уфқда

Уч-тўртта юлдузнинг ўчмасдан, ярқираб,
Нур сочиб тургани кўрилса... дилингиз
Қўрқишдан бир қадар тўхтар-да, ярқираб
Кўзингиз олдида бир умид кўринур.

Шу умид, қутулиш тонгининг нуридир!..

Бухоро, 1923

БАЛАНДЛИҚДА

Оқшом чоғи мунда кел-да, сайр эт,
Қобуси гадам билан фанони.
Интилма самога, тўхта, сабр эт,
Бу ерда таниб ол оқу қарони!..

Бухоро, 1923

ЯНА УТ *

Яна теграмда ўт, олов, учқун,
Яна кўкларда сор ва бургутлар,
Яна қўзғалмоқ олдида тутқун,
Яна сарҳадда «ур», «йиқит», «тут!»лар.

У оғир занжирингни шалдиратиб,
Қари Шарқ, сен-да қўзғалурсанми?
Уюшиқ қўлларингни қалтиратиб,
«Маданият»га шоп солурсанми?

Ёки ўтгандаги эринчаклик
Яна йилларча тебратурми сени?
Ёки бир ҳавлиқар-да эркаклик,
Қони майдонга тезлатурми сени?

Қўзғалиб кетганингни бир кўрсам,
«Қутулурман!» деган ишонч бўлса,
Кишанинг нарча-нарча тўғралса,
Қутулиш изларингга юз сурсам!

Руҳи йўқ бир «машина» олдинда
Нега ерлар қадар тубанландинг?
Нега жонсиз темирга боғландинг?
Хўрланиш шунчаларми инсонда!

Яна ҳарёнда ўт ва учқунлар,
Яна қўзғалди қонли тўлқинлар!..

Тошкент, 1923

* Бу нарса катта бир уруш бошланмоқ эҳтимоли кучайганда ёзилиб эди. Уруш чиқмай қолди. Шарқ ҳам шу учун қўзғалмай қолди.

ОЙ ҚҰЙНИДА

Шафтоли келинчак,
Унинг қўйнида мен тентак,
Мен боғингга кирмасдан,
Одоқ бўпти эмасдан.

Бир томчи тўкилган ёш учун шунча сўлишим?
Бу боқчада гул кўп эди — сўлди амалимдек!
Кўнгилда бирор шарпани сезсам эди гулдек,
Ўлганда-да сен менда кўрардинг севинишни!

Шафтолида ой нуруни кўргач, яна руҳим
Ойлар каби ёш даврига суқлар каби боқди.
Ёшлик ўзи севгинг каби, тортилмади бир зум,
Бир зум ўзи, бир гул ўзи... дўзах каби ёқди!

Кўп титрама, кўп ўйнама, кўп қайнама, эй барг!
Ҳирс кўзлари соф кўксингга оғули тикандек
Бир ботса-да, йиғлатса-да, додлатса-да мандек,
Ҳар кўзга бақирсангки: «Топилмас тоза истак!»

Мендан сўра, ёлғиз, мана мен, алданиб ўтдим,
Ҳар саҳфаси, ҳар япроғи «алдаш» бу китобнинг!
Бир ўққа илинмасми, тилинмасмиди жонинг?
Ой қўйнида тонг отгунча сенга шуни айтдим...

Бир томчи тўкилган ёш учун шунча сўлибсан,
Алдамчи, фано кўзларда тентакча кулибсан!..

Тошкент, 1923

ҚИЗ ҚЎШИҒИ

Ўксук кўнгил қуши
Тушди қафасга,
Сира етолмайдир
Эркин нафасга.
Қора кунлар тушди меним бошимга.

Сиқиқ қафасларда
Яйрай олмайман.
Жаннат боғлар бор-ку,
Сайрай олмайман.
Ёмон кунлар тушди меним бошимга.

Қип-қизил қон бўлиб
Кунлар ботадир...
Ёмон ҳидга тўлиб
Тонглар отадир...
Оғир кунлар тушди меним бошимга.

Жаннат каби боғлар
Булбулсиз қолган...
Осмон бўйи тоғлар
Қулунсиз қолган...
Қийин кунлар тушди меним бошимга.

Кўз ёшимда ювсам
Юртнинг бағрини,
Тилим билан сўрсам
Оққан қонини...
Қонли кунлар тушди меним бошимга.

Ҳасратим кўп, элга
Айта олмайман.
Армоним кўп, дилга
Жойлай олмайман.
Ўтли кунлар тушди меним бошимга.

Қафасларни бузиб
Учсам осмонга!
Нишанларни узиб
Етсам жононга!..
Ёрсиз кунлар тушди меним бошимга.

Андижон, 1923

МЕН ҲАМ СЕВАМАН!

Ойдин кечаларда кўкка кўз тикиб,
Ёруғ юлдузлардан севги кутдим мен.
Ҳар юлдуз тигига, руҳ билан тегиб,
Узун тунлар бўйи кутиб ўтдим мен.

Юрганда, турганда ҳар гўзал нарса,
Меним кўзларимга севги кўринди.
Севгига ёт бўлган ҳақиқий шуъла,
Ўтлар, оловлар-чи,
пирпираб сўнди!

Йигитлик кўкариб яшарган дамда,
Ҳар юмшоқ товушга тутқин бўлдим мен...
Ҳар гўзал чехрага кўнгил берганда,
Борлиқни у учун қурбон қилдим мен...

2

Энди у кунларим ўтиб кетдилар...
Энди турмушимда ойдин кечлар йўқ.
Вафосиз севгилар учиб битдилар...
Англадим севгида ҳар кўнгил бузуқ!

Кўнглим қуруқ эмас, яна севги бор,
Фақат бу севгида алданиш йўқдир.
Ҳорган кўзларимда хаёл яна бор,
Фақат у хаёллар нурдан тиниқдир.

Энди ҳар нафасда яна куяман,
Фақат Мажнун бўлиб элни севаман,
Унга ҳурмат билан бўйин эгаман,
Бошимни у учун дорга қўяман!..

Тошкент, 1923

ЎЗИМНИКИГА

Кўп кўркам чечаклар ўраб олганда,
Беҳуда ҳисларим ҳийла қийнади.
Бутун кўркамликни сен менга сақла,
Сендан бошқа гуллар «ўз эмас» энди.

Тошкент, 1923

ҒАФЛАТ

« .. Биз, олам китобини янглиш ўқиймиз-да,
«У бизни алдайдир», деймиз»

Р Тагор

Тонгларнинг сирлари тўрни кенг ёйганда,
Биз — ғофил, уйқунинг қаърида қоламиз.
Тўлган ой кўкларда сузилиб борганда,
Биз — қўпол, тонгларнинг қаҳрида қоламиз.

Ёлғонлар, алдашлар бошланган дамларда
Уйқимиз очилиб, борлиққа чиқамиз,
Бир замон — қиличлар ҳеч турмас қинларда...
Шул замон биз ҳатто кўкларда учамиз.

Дерларки: «Ойларнинг нурида вафо йўқ!»
Демаслар уларки: «Айб бизда, биз бузуқ!»

Андижон, 1923

СОМОН ПАРЧА

«Кундалик дафтарим» дан

Топширдим ўзимни муҳитнинг эркига...

Муҳит гирдобида бир сомон парча,
Бир похол чўпидек оқиб бораман.
Ҳар амал, ҳар ишни «ҳақ» деб бораман,
Вазминим қолмади бир узук қилча...

Муҳит кучлик экан, эгдим бўйнимни,
Чақмоқдек ялтираб учиш йўқ энди.
Елгон хаёлларга кўчиш йўқ энди,
Оқишнинг йўлига солдим қуйимни.

На исён, на тўлқин, на тўфон, на ўт!
Кўзимда оғир бир таслим нури бор.
Ай, ўтли кечмишим, юзингни беркит,
Сенда шайтонларнинг ҳақсиз зўри бор.

Мен энди худди бир сомон парчаси...
Локин зўр денгизнинг чексиз қўйнида,
Жимгина борадир кирсиз қўйнимда,
Эркин кўпикларнинг алла қанчаси!

Қирмайман кўчанинг боши беркига,
Чунки таслим бўлдим муҳит эркига...

Анджон, 1923

ХАЗОН

Куз чоғи... тупроқлар гезариб қолдилар,
Гезариб қолдилар куз чоғи тупроқлар.
Сўнг дамда япроқлар қизориб ёндилар,
Қизориб ёндилар сўнг дамда япроқлар.

Қаргалар боғларда қағлашиб қолдилар,
Билмадим, кимларнинг қисмати узулур?
Ёнғоққа ёпишиб, бир чангал солдилар,
Билмадим, кимларнинг умиди йўқ бўлур?

Эй, совуқ эллардан муз кийиб келгонлар,
У қўпол тушингиз қорларда йўқ бўлсин!
Эй, меним боғимдан мевамни тергонлар,
У қора бошингиз ерларга кўмулсин!

Билмадим, кимларнинг умиди йўқ бўлур,
Сўнг дамда япроқлар қизориб ёндилар?
Билмадим, кимларнинг қисмати узулур,
Куз чоғи... тупроқлар гезариб қолдилар?

1923

ДАМЛАР...

Дам бўлурки, қалбим тонгининг шамоли
Қаршисида қалтираган япроқдек
Аста-секин титраб кетар... мен ҳам тек,
Жям қоламан унга қулоқ солгали,
Бутун эсим, сезгим билан толгали...

* * *

Баъзан хаёл этагини тутқизмас,
Ёт ерларда ўз бошича йўқ бўлур.
Шунда эс ҳам қалб тилига тушунмас,
Боши қотар, кўполланур, тўнганур.

* * *

Шунда бирдан ғайбдан товуш: «Эй шовр,
Қуруқ қолдинг саодатли дамдан!» дер,
«дамдан!» дер...

Андижон, 1923

СЕЗГИ

Боғларда сўлди гуллар, сўлди гуллар, сезмадим,
Қизориб ботди кунлар, ботди кунлар, сезмадим,
Қайда қолди қонли кинлар, қонли кинлар, сезмадим,
Сочларинг боғлаб олиб, боғлаб олибдир сезгини!..

Бир йироқ йўлким, унинг йўқдир кети, йўқдир кети,
Чанг ва тупроқ бўлди, кетди... унда кўшларнинг бети,
Минг жаҳаннамдир, жаҳаннамдир унинг икки чети,
Бир куни ўлгай адошиб, қон муҳитнинг келгини...

Кўзларимни мен тикиб қолдим, тикиб қолдим унга,
Лола-гулларни экиб қолдим, экиб қолдим унга,
Тоза умидни тутиб қолдим, тутиб қолдим унга,
Чунки мен кўрдим, кўриб қолдим кераклик белгини!..

Қўқон, 1923

ТАШЛАМА

Кўксингдан гулингни олиб ташлама!

Хаёлинг кўкларда учиб юганда,
Ўйноқ истакларни кучиб юганда...
Кўзларим кўксингга боғланиб турди,
Қарашим ўзини у гулга урди.

Севганинг сен гулга боқмас бўлса-да,
Сен жафо расмини асло ушлама!
Кўксингда бир қуни қуриб сўлса-да,
Гўзал қиз, у гулни олиб ташлама!..

Қўқон, 1923

КЎРИНГАН АЛАНГА

Германия воқеалари тўғрисида

Кун ботишга ўт кетибдур, алангаси кўринди.

Хунук, бузук, совуқ юзлар — аланганинг бағрида —
Қон ўйнаган кўзларини катта очиб туралар...
Тўп кишилар алангага ўзларини уралар.
Оналарнинг кўз ёшлари — болаларнинг доғида.

Эй, маданий, эй файласуф, эй аллома «кун ботиш»,
Ер юзида кишан ёйиб, қуллик сепиб, охирда
Бу нима, бу — алангалар тўри билан ўралиш?
Ҳеч мумкинми қаҳр этилсун қаҳр этгувчи қаҳрда?..

Ер юзининг ҳар бурчида сиз базмлар қурганда
Олам-олам бечоралар ботқоқларда суринди.
Нима учун атрофингиз алангага буринди,
Қон ноқуси сизнинг учун енгини машқин урганда?

Ҳар тарафда сизнинг голиб қулларингиз юрганда,
Нима учун олов чикди, алангалар кўринди?..

Анджон, 1923

РАҚАМЛИК СЕВГИ

(«Пайларам» куйига)

Бир ва икки, уч ва тўрт, беш, олти, етти, саккиз, ўн —
Саналарни йўлларида ёстаб ўтсанг сен бутун,
Янги-янги саналар турса қатор эзмак учун,
Шунда ҳам бўлмасми бир шафқат, тараххум, қизғониш?

Холи боғда кучли бода, хуш сабода бир кеча...
Тўлгон ойнинг нурлари ўпса сочингдан тонггача,
Сўнгра опноқ бир булут бошингда юрса шомгача,
Шунда ҳам кўнглинда сезмайсанми озроқ уйғониш?

Юзларинг бир, кўзларинг ўн, сўзларинг минг алдади,
Борлигинга алдамоқдан бошқа нарса қолмади.
Кўкрагинга қизғонишнинг еллари қўзғолмади,
Шул сабабдандурки, кўнглимда умрлик ўртаниш...

Уйна, кул, гулдек эгил, ёвлар учун, ёвлар учун...
Биз ётайлик йўлларида... ёста, тупроқ қил бутун.
Бир ва икки, уч ва тўрт, беш, олти, етти, саккиз, ўн —
Саналарнинг ҳаққи ёлғиз йўлларида ёстаниш...

1923

ҚУШНИНГ ҲАДИГИ

1

Қуш бечора кўрқадирким, уясидан айиргайлар,
Уясидан айирмоқ-ла қанотини қайиргайлар.

Майда симдан силлиқ қилиб, моҳирона тўқилган бир
Қафас топиб, дарчасини очиб дерлар: «Масканга кир!»

2

Мискин қуш ҳам янги маскан чаккасига қўниб олар,
Масканига кўз югуртар, теграсига назар солар.

Ва кўрарким, маскан ўзи машинада қуйилмишдир,
Уни ҳозир қилмоқ учун, кўп зеҳният сарф бўлмишдир.

Дарчалари маҳкамгина, пухтагина, хотиржамлик,
Сув ичгали, дон егали тешиқлар бор кичик-кичик.

3

Симлар билан иши йўқдир, чиқмоқ учун учиб кўрар,
Ўрмонларнинг хаёлида ҳар томонга ўзни урар.

Томни тешиб чиқмоқ учун, шипларга ҳам кўп илинар,
Ундай қилиб бир интилар, мундай қилиб бир интилар.

4

Фақат, заиф вужудини қанча урсун деворларга,
Балки унинг юмшоқ тани, тўлиб кетсун ол қонларга.

Деворларнинг сезгиси йўқ, туйғуси йўқ, товуш бермас,
Тегра бутун руҳсиз гавда, «Нечун мундоқ бўлдинг?» демас.

Унинг бутун тасаллиси — тўлиб-тошиб сайрамоқдир,
Қўм-кўк дала, ўрмонларни, эслаб-эслаб йигламоқдир,
Йигламоқдир!..

Уш, 1924

ЎШ КЕЧАСИ

Қоп-қоронғи кеча... чироқлардан
Сўнғи нур кетди, у йироқлардан
Ўкириб, гувлаган товуш келади,
Кечанинг кенг сукутини тилади...

Нима?
Қандоқ товуш бу?
Билмайман,

Қулогимни сира ололмайман.
Балки бир тўп ажинанинг қўшиғи,
Ёки алвасти товушининг чўзиғи,
Ёки тоғларда дев ботир ўйнар,
Ёки саҳрода бўрилар тўйи бор...

Кечанинг, балки, йиғлаган доди,
Балки куннинг аламли фарёди!..

Ўш, 1924

КЎКЛАМ КЕЛАДИР!

Кўкламойим йўлга чиққан. Кўкламойим қўзгалган,
Кўк кўйлакнинг битишига, унча кўп ҳам қолмаган!

Тиниқ ҳаво... Кўк юзинда оппоқ, ҳарир пардадек
Оқ булутлар, унда-мунда ёйилганлар паришон.
Шуълаларнинг акси билан, йилтиллаган, ёнгандек,
Кун тиглари, қарашларга ўткир-ўткир санчилган...

Қип-яланғоч дарахтлар ҳам қучоқ очиб, кўз тутиб,
Кўк кўйлакнинг битишини чидамасдан куталар.
Қарғалар ҳам қишда қилган гуноҳларни унутиб,
Уэр айтмасдан, нидамасдан учиб-учиб кеталар.

Сезгиларни уйғотувчи ҳидли гуллар тўпланиб:
«Биз ҳам йўлга чиқдик!» дея юборганлар бир чопар.
Гул ҳидидан ризқ эмгувчи жониворлар уйғониб,
Эрта-индин боқчаларга, чаманларга оралар.

Кўкламойнинг ипак кўйлак этаклари судралиб,
Қора ернинг бошларини силаб-сийпаб келади.
У силашдан, у сийпашдан қувват олиб, куч олиб,
Қора ер ҳам кўксига олтинларни беради.

Кўклам билан юртимга ҳам бир кўкариш келсайди,
Кўнгиллар ҳам ҳаволардек кўклам ҳиди берсайди,
Дилларга ҳам ҳаволардек кўклам руҳи кирсайди!..

Анджон, 1924

ЯНА КЎКЛАМ

Яна мен сенга қайтдим, эй кўклам,
Чунки борган сари юзинг очилиб,
Чунки борган сари ҳидинг сочилиб,
Сил кўнгилларга бахш этар малҳам!

Кечанинг сирли қўйнига бекиниб,
Кечага тотли бўсаларни бериб,
Юзидан пардаларни иргитган,
Дунёга бир келин каби чиққан.

Турли туслардаги чечакларни
Кўрсам, айниқса, тоғ отар чоқда,
Сўнгра кун қон сочиб ботар чоқда,
Сўнгни нур ўйнаган теракларни —

Шунда, шаббода — қиз билан бирга,
Қувлашиб ўйнаганда япроқлар,
Шу жувон толдаги қуруқ бир шох,
Қуп-қуруқ гавдасин тутиб елга —
Қайси кўкламни! Билмадим, йўқлар!
Ким ҳасратини англатар?!
Эвоҳ!..

Тошкент, 1924

ВАҲМ

Кечаси ойдинда, ойнинг ҳам хирароқ вақтида
На учун кўзимга ҳайбатли кўриқнинг,
Эй, менинг айвоним олдида тек турган
Биргина туп арча?

Кейинча юзингга ой нури оқди-да,
Бутунлай бошқа хил касвага буруннинг,
Юзингга тикилиб, индамай тек турган
Кўзимга нималар гапирдинг яшринча?

Ёлғизсан, бир тупсан, ойдин кеч қўйнида,
Боғимда, эй арча,
Лекин мен борлиқнинг тамомий шаклини
Юзингда кўрдим-ку шу кеча!

Бир тупсан, ёлғизсан, яккасан шу боғда,
Ер ости-устида бор қадар арчалар бирлашди
Сен билан шу чоқда, шу чоқда!..

Қўзон, 1924

БАҲОРДА

(Талабаларга)

Баҳор келди — табиатнинг қўллари
Дарахтларга ипак кўйлак кийгизди,
Ер ҳам сўлган кўкатларни тиргизди,
Яшилланди далаларнинг йўллари.

Тут тагида қайнаб ётган чойдишча
Чақиради ишлаб ётган деҳқонни.
Бир чеккага ташлаб қўйиб кетмонни,
Ул ҳам шерик деҳқонига дер: «Қулча —

Бўлмаса ҳам зоғорангни олиб кел.
Нари-бери чойни ичиб ташлайлик,
Иннайкейин жўяк ола бошлайлик,
Чойдишга ҳам бир сиқим чой солиб кел».

Бир озгина чой ичишиб, дам олиб,
Яна ўша оғир ишга тушарлар.
Шомга яқин ишларидан бўшарлар,
Ва қайтарлар ҳориб, чарчаб, судралиб.

Узун қишни китоб билан ўтказган.
Ўқиғувчи ёш ўртоқлар, ҳорманглар.
Кўнгиллардан ғам ва ғашни кетказган
Баҳор чоғи яйрашдан ҳам қолманглар.

Қўқон, 1924

КАТТА ЙЎЛ БЎИИДА УЧРАГАН ЯПРОҚ УЧУН

Япроқ, япроқ... бутоқларда
Қалтираган варам япроқ.
Юзларингни сўнг чоқларда
Бутун босиб кетган тупроқ.

От ўтгану чанг чиқарган,
Чанглар келиб сенга қўнган.
Қўнган чанглар қола берган,
Шулар билан рангинг ўнган.

Яна ҳар кун йўлдан ўтган
Ҳар оёқдан чанг қўзгалар,
Кенг кўчадан кўтарилган
Ҳар бир зарра сенда қолар.

Сенинг кўм-кўк тоза юзинг
Қўзга тақир кўринмайдир.
Шафтолими, олхиротми,
Кўксултонми, кимсан ўзинг?
Тирикликдан нишон борми?
Нега сира билинмайди?

Сени сийпаб, эркалатиб,
Аста-секин кўкартирган
Гўзал кўклам ўтиб кетди.
Ҳозир ёзнинг энг етилган
Қирчиллама вақти етди.

Сен ётасан чангга ботиб...
Эрта-индин қовоғини
Буриштириб куз ҳам келса,
Тўплаб идиш-оёғини
Секин-секин ёз ҳам жилса.

Чанг остида саргаясан
Бир пирпираб ерга тушиб,

Кечалари тўнғиб, ушиб,
Охир ерга ем бўласан.

Айниб бериб ҳаво агар
Ҳозир ёмғир ёгса эди
Бетингдаги сариқ чанглар
Лойқаланиб оқса эди.

Ёзнинг алвон кўйлагига
Тўйиб-тўйиб қарар эдинг,
Бир гулман-ку мен ҳам унга
Деб мақтаниб ён-берингга
Бир озгина яйрар эдинг...

Севинчи бер: кўк ялангга
Қора булут чодир қурди.
Юзингдаги қалин чангга
Томчи-томчи нам югурди.

Оқ томчилар тасбиҳ янглиғ
Чўзилишиб чизилдилар.
Сени эзган тупроқлар ҳам
Кўкдан тушган тўқмоқ билан
Хўп янчилиб эзилдилар.

Чанг остидан чиқмоқ билан
Силкинишиб, бир жонлилик
Кўрсатарлар теграсидан
Аламзада япроқлар ҳам,
Шудир ёзнинг асли ранги.

Тошкент, 1924

ЭЙ, БУЛУТ

Саёҳат эсдаликларидан

Далалар-қирларда, адирнинг ёнида,
Ҳар турли ёввойи кўкатлар қўйнида
Ухлаган йўлчини нимага уйғотдинг,
На учун кўзингдан садафдек ёш тўқдинг?

Бевафо бир тентак қўлингдан чиқдим,
Ё гўзал масканинг илонга ин бўлди.
Ё эркин кўнглингни тириклик сиқдим,
Ё севган гўдагинг бўрига ем бўлди?

Ҳарҳолда мен каби бир саёқ, телбасен,
Юзингга ҳеч қайда бир эшик очилмас,
Сен қочган йўл билан одатда қочилмас,
У йўл ҳам бошқадек маҳв этар... билгайсан!..

Адирнинг тепаси бир озроқ жой берди,
Киприкни-киприкка қўйдим-да, ёйилдим.
Шу чоқда кўкларда кўланканг кўринди,
Туш билан кўришар-кўринмас айрилдим...

Кўзимда сен каби уйқу йўқ, ай булут!
Истайман ўлимдак умрли бир сукут!..

Чимкент, 1924

БУЛОҚЛАР ҚУЧОҒИДА

Чимкентга

Эй, кўнглимда шон аралаш уят бир оз қолдирган,
булоқларнинг қучоғи!
Қимлар-қимлар, кўкрагингга довул каби солдирган,
эй тузалиш ўчоғи!
Мен бағрингга шифо истаб келган оғриқ бўлсам-да,
бошқа нарса излайман.
У нарсани топмагунча чарчасам-да, толсам-да,
кўкрагингда кезармен...
Мен излаган эски излар, билмадимки, қолгайми,
ёки ўчиб кетганлар?
Саҳфаларда ўрунлашган китобалар ёлғонми
ё силлиниб битганлар?
Тарих учун ёздирилган китобалар ўчмаслар
ўчмагунча қонот!
Тарих билан ўрнатилган ҳайкаллар ҳам кўчмаслар
кўчмагунча мумкинот!
Тарих учун ўрнатилган ҳайкалларни кўрсам мен
шу шифолик сийнагда,
Мени эмас, яна бошқа бир ҳайкални кўргайсан
адир йўли — зинагда!..

1924

ЕЗНИНГ ТУГАЛИШИ

Алвидо, эй кучоққа сизмас ер,
Алвидо, эй кўкатга кўкрак қир.

Сен-да сўлмоққа юз тутиб қолдинг,
Мен-да кетмоққа кўз тутиб қолдим.

Алвидо, «мунда қол!» деган кўкрак!
Кўп оғир сендан айрилиб кетмак!

Чимкент, 1924

СОЗИМ

Нафрат ўлкасидан ҳижрат қилганман,
Улфат диёрига маскан қурганман,
Юзимни ўт эмас, гулга бурганман,
Самовий завқларга тўлиб турганман
 Булбуллар севгини мақтаган дамда!

Чечаклар ўсғуси кўз ёшларимдан,
Бўғинлар унғуси ўйлашларимдан,
Қалблар юмшағуси сайрашларимдан,
Севги чаманида яйрашларимдан
 Жаннатлар яратгай ташланган жанда.

Тилинган тилларга қон югурғуси,
Бўшалган инларга жонлар кирғуси,
Тиканли боқчалар чечак кўрғуси,
Ҳақ йўли, албатта, бир ўтилғуси
 Жандалар танимга теккан кунларда!..

Уш, 1924

ШАФТОЛИГА

Ўн саккизга кирган қишлоқ қизларининг юзидек
Қип-қизарган юзларингдан бир ўпич бер, шафтоли!
Сенга қараб турганимда — бир озгина бўлса ҳам —
Бўлмас каби, йўқ кабидир... умидимнинг заволи!

Умидимнинг заволига қон йиғлаган кўзларим
Ешларини юзларингга томчи-томчи тўкдимми?
Еки севги армонида шаҳид бўлган йигитнинг
Есир руҳи қони билан лабларингдан ўндими?

Майли севган ошиқларинг юзларингга тўймасун,
Лекин, рақиб лабларингга лабларини қўймасун!..
заҳарини қўймасун!..

Қўқон, 1924

ЖАВОЛАШ

(Бир ўлимнинг изи)

Дедиларким: «Вафот этди Жаволаш!»
Танларимда чўзиқ, оғир бир титраш
Бошланди-да япроқ каби чўзилдим,
Бир қанча чоғ тушунчада йўқ бўлдим...

Ҳой, қушлардек учиб юрган енгил жон,
Гавданг энди тупроқларга қўйилди,
Изларинг ҳам ер бетидан ювилди,
Фақат, руҳинг кетмас она бағридан!

Бошқа дунё тортганида ўзига
Унамоқдан бошқа йўлинг бўлмаган.
Оз бўлса-да, бир марҳамат қилмаган,
Маъюс-маъюс қарасанг ҳам юзига...

Дедиларким: «Вафот этди Жаволаш!»
Қалб кўзидан чиқиб кетди қатор ёш...

Кўзон (темир йўл бекати), 1924

ЕР АСИРАЛАРИ

Ер асиралари, ер асиралари!
Олтин билакузуклар, ёқут маржонлар,
Садаф доналарми тасаллилари,
Қўрғонми, деворми насибалари,
Қун санаб ўтарми ою йиллари,
Тилга келмасларми шу қадар жонлар?

Ер асиралари, гўзал тонглارнинг
Сочидан кўнгилга қувват олингиз!
Ўзингиз тиришиб, бевиждонларнинг
Кўнгилга эрк учун илҳом солингиз!

Ер асиралари, ер асиралари,
Ёш тўкиб йиғлашми насибалари?!

Андижон, 1924

ЯНГЛИШАСИЗ

Сиз дейсизким, мен кўкларни ўйлайман,
Ер бетига сира назар солмайман!
Янглишасиз, мен кўкларга беркинган
Ер қизидан хаёлимни олмайман...

Қўқон, 1924

ПАРАНЖИ *

Кўклам чоғи бўлса,
Ой тўлса,
Юлдуз кулса,
Сени шунда кўрсам.

Бир даста гул берсам,
Олсанг,
Маст назар солсанг,
Бир нафас бирга қолсанг.
Абадий завқларга тўлсам!..

Эмсақ —
Юлдузлардан нур!
Кийсақ —
Шуълалардан тўр!
Ўйнаса, куйласа
— Тивик кўлдан чиқиб —
Бир тўп пари — хур!

Ҳой, қиз!
Ҳой, қизга ўхшаган жувон,
Юр!
Ким сени ўйласа,
Борлигимни йиқиб,
Ерларга кўмилсин!
Йўқ бўлсин,
Йўқ бўлсин
Йўқ бўлсин!
Паранжи!
Йиртингиз!
Гўрларга элтингиз!

* Бу шеърни бировнинг қўлида кўрғандан сўнг дўстим Боту ҳам бир «Паранжи» ёзиб, ўзининг «Умид учқунлари» да бостириб чиқарди.

Ендириг чимматни,
Бўгмасин,
Тўсмасин
Табийий зийнатни!

Йўқ бўлсин,
Йўқ бўлсин
Паранжи!
Очилсин,
Гулласин,
Яшнасин
Паранжи остига беркиган,
«Менга ҳам эрк!» деган
Инжи! Инжи!!

Қўғон, 1924

ҚОР

Ҳар томонда қор, қор, қор...
Ел билан тушар, чиқар.
Булутлар элаб элак,
Сепар оппоқ капалак.
Тўда-тўда учарлар,
Айланишиб қочарлар,
Елларга йўл очарлар.

Мана, ҳар томон оппоқ,
Майдон, кўча, том, чорвоқ.
Ерлар тўнггон, кўк тўнггон,
Ҳаво чарчаб бўғилгон.
Кўкрагига тушган қор
Ўзига жой ахтарар,
Жимжит уйларни ўрар.

Оғир-оғир ёйилар,
Қафан каби керилар
Қип-яланғоч далага,
Қуши кетган уяга.
Қишлоқ бироқ кўринмас,
Бошидан булут кетмас,
На йўл, на из билинмас.

1924

* * *

Бир тутам сочларинг менинг қўлимда,
Ғижимлаб ўпайми, ё тараб-ечай,
Сир деб сақлаганинг менинг қўйнимда,
Сир деб сақлайинми ё елга сочай.

Сочилган сочингдай сочилса сиринг,
Анор юзларингни кимга тутасан?
Ўзинг-ку «уларда вафо йўқ!» дединг,
Нимага уларни тагин кутасан?

Очилган қўйнимда тўлганган танинг
Қўнгилдан қилча ҳам ҳид етказмаса,
Менга яқинлашма, ай, тирик бўса!
«Севдим» деганларинг ёлғондир сенинг!..

Тошкент, 1925

БОЙЧЕЧАК

Бойчечакнинг боласи
Очди юзини,
Сувга чиққан холаси
Кўрди қизини!

Бойчечакнинг боласи
Етимча бир қиз...
Унинг ўғай онаси
Жуда ёмон, тез!

Бойчечакнинг боласи
Юлиб олинди,
Юртнинг кўзи оласи
Жуда севинди!

Бойчечакнинг боласи
Ҳар уйда кулди,
Гўдакларнинг халтаси
Нон билан тўлди!..

Андижон, 1925

КУЗ ГУЛИГА

Ранги ўчган,
Умри кечган
Куз гули,
Бир йўли
Пастрак эгил,
Менга бир ўпич бергил!

Бурун ёз эди,
Тўла ноз эди,
Энди куз келди,
Қаддинг эгилди,
Рангинг сўлмоқда,
Ёшлар тўлмоқда
Ғамли кўзингга,
Сўлғун юзингга
Кимса қарамай,
«Узайин» демай
Ўтиб кетмакда!

Куз етилмакда,
Қишдан чопар бор,
Ёмон хабар бор!..
Энди ноз қилма,
Нозланиб кулма!
Кел, лабимга кел,
Бир озроқ эгил,
Бир яйраб ўпай!
Шунга эсириб,
Рухингга кириб
Кўкламга етай!..

Анджон, 1925

КЎКЛАМ ЁМҒИРИ

Уч кунлик ёмғир,
Тўхтади базўр.
Булутлар кўчди.

Кеч кирган чоқда
Тол шоҳларига
Шуълалар тушди...

Ҳавонинг юзи,
Заҳарли кўзи
Мулойимлашди...

Шарқнинг малаги,
Най камалаги
Кўкка улашди...

Толда чочпопук,
Қиз кўнгли пўк-пўк
Тақмоқ истайдир!

Ўртоқжонини,
Хайрихонини
«Ҳа» деб қистайдир.

Лекин шуълалар,
Сингиб боралар...
Оқшом тўр солди,
Чочпопук тақиш,
Йигитга ёқиш...
Эртага қолди...

Андижон, 1925

КЕЛИНЧАК

Бутун гуноҳи
«Кўк қарға шоҳи»
Кийиб юргани...

Дунё кўркини,
Ўйин-кулгини
Яхши кўргани...

Ҳар куни саҳар
Боқчага чиқар
Гуллар тергали.

Эрига эмас,
Чунки, арзимас,
Дилга бергали...

Бўйнига осиб,
Бағрига босиб
Овунган бўлар.

Бир талай ғамдан,
Ҳасрат-аламдан
Совинган бўлар...

Ойнакка қараб,
Сочини тараб,
Ўзига ошиқ...

«Шу эрга тегдим,
Қаддимни эгдим,
Ўлганим ортиқ!»

Ҳар кун эрталаб,
Бир талай газаб
Эр ўлгуридан.

Кундуз нағмаси
Қайинонаси —
Кўмилгуридан...

Кўшни келинчак,
Истаб «ҳалунчак»
Чиқиб қоладир.

Ўлтириб ерга,
Ўша келинга
Ҳасрат қиладир.

Шунда очилиб,
Ҳийла сочилиб,
Анча яйрайдир.

Қайғуга тўлса,
Ўзи жим бўлса...
Дутор сайрайдир.

Қайғуга тўлса.
Ўзи жим бўлса...
Дутор сайрайди!..

Андижон, 1925

КЎКЛАМДАН ХАБАР *

«Кўклам кўшиқлари» дан

Бақа сайраса,
«Вақ-қа-қа» деса,
«Кўклам кўзгалди!»
Деб хабар берса,
Шунда ҳам кўнглим анча яйрайдир!

На учун янроқ, чойшаб ёймайдир—
Танларига қон
Тўлиб қолса ҳам,
Кўкрагига жон
Кириб қолса ҳам?

Эй гўзал кўклам,
Судралма сен ҳам!
Югуриб, елиб,
Тез дарак келиб,
Ўшиб ол баргини,
У эринчакни,
Очсин кўзини,
Алвон юзини!..

Андижон, 1925

* Бу нарсa ёш болаларга атаб ёзилган эди. Мактаб болаларига ўқиб берилган ва уларнинг ўзларидан ёздирилган вақтда уларнинг қизиқ-қапшиқлари кўрилди.

ҚИЛҚИЗ МАФТУНЛАРИ

Боядан бери юмшоқ қалтираб,
Биланглаб тез-тез,
Силкиниб турган тол навалари —
Нега — билмадим —
Бирдан тўхтади.

Қизиқиш билан уларга қараб:
«Боядан бери силкинардингиз,
Бирдан нимага бундай тиндингиз.
Эй, гўзал толларнинг ёш садалари?»
Деб хитоб қилдим.
Жавоб бердилар:

«Чолғу чалинди,
Қилқиз ялинди,
Кўнглингга ўхшаб биз ҳам жим бўлдик,
Қилқизнинг майин завқига тўлдик».

Анджон, 1925

БИРИНЧИ ХАТ

Мен
«Кетай» деб,
Тез етай деб,
Боғладим
Белга камар!

Сен
«Нетай» деб,
«Сабр этай» деб,
Солмадинг дилга кадар!

«Нур олай» деб,
«Юксалай» деб.

Мен
Қанот қоққан адим,
«Айланай» деб,
«Ўргулай» деб,

Сен
Қараб қолган эдинг...

Энди:
Мен мундан —
Узоқ ерлардан
Чопар чопдириб
Юбордим бир хат,
Бир кичик нома!

Энди:
сен ундан —
Юмшоқ еллардан
Қанот тақдириб
Мен сари жўнат
Бир сучук нома,
Эй сочлари пат,
Эй пок муҳаббат.

Москва, 1925

ГАЛДИР *

Мен дутор билан туғишган, кўхна бир девонаман,
Ул туғишгоним билан бир ўтда доим ёнаман.

Дилларида ҳам тўла бечораларга ёрман,
Вақти хуш, ҳам кўрмаганлардан тамом безорман.

Мен дуторнинг ҳар ерига беркиниб олсам агар,
Пардаларнинг ҳар бири бергай бўлак ҳамдан хабар.

Пардалар узра юриб турган одам бармоқлари
Кўкрагимни кўп босар, шундан бўлур толмоқлари.

Икки торни қақшатиб, бармоқлар ўтса тўхтамай,
Ғамли ўт чиқмас ўшал торларда «Галдир» йиғламай.

Аҳли ғамлар мен каби мажнунсифат «галдир» бўлар,
Шул сабабдан банданинг номини «галдир» қўйдилар...

Йўқ ишим ҳоким, амалдор, шоҳу хоқонлар билан,
Биргадурман доимо ҳамдард бўлгонлар билан!..

Андижон, 1925

* «Галдир» — 1) девона, телба, «паршонхон» одам; 2) Бир куй — (маник)нинг номи. Бу шеър, ўша куйга солиниб ва ўша куйнинг номидан айтилган.

ҲОЙ, ЙЎЛОВЧИ ҚИЗ

(Р. Тағордан)

Мен биламан, оҳ, биламан сени,
Ҳой, йўловчи қиз!
Денгиздан нари маъбудинг сени,
Ҳой, йўловчи қиз!
Кўрдим куз фасли, тонг отар чоғда,
Кўрдим кўкламда — ой ботар чоғда,
Кўрдим қалбимда сирлик учмоқда,
Ҳой, йўловчи қиз!
Йироқ кўкларга кўзни соламан,
Қўшиқларингни тинглаб қоламан,
Сенинг йўлларингда қурбон бўламан,
Ҳой, йўловчи қиз!
Бутун дунёни кўрдим мен, мана,
Келиб турибман белгисиз элга,
Эшингнинг олдида меҳмонман сенга,
Ҳой, йўловчи қиз!

Қўқон, 1925

ДАЛА ЙЎЛЛАРИДАН...

Дала йўлларидан юриб бораман,
Хар япроқ бошимда битта елпиғич.
Юмшоқ ел...
Юзимни буриб бораман,
Ҳисларим ел каби енгил, ўйнағич...

Кичкина ариқнинг пастак шовваси,
Майин товуш билан шовлаб турадир.
«Эй, қўпол шаҳарнинг жанжал-ғовғаси,
Дала йўлларида мен борман», дейдир.

Дала йўлларида телбалар каби
Эртадан кечгача мен ҳам чопамен.
Афсоналардаги дарбадар каби
Қимсасиз ерларга қўйин очамен.

Қимсасиз ерларда сирлар айтилди,
Ғафлат уйқусидан уйғониб кетдим.
Янги нашидалар дилга битилди,
Уларда туганмас маъни дарж этдим.

Шовва товушлари эркин шеъримга
Олтин қанот тақди афсоналардан,
Олқишлар қўзғалди гул-лолалардан,
Ўзлик ёт кўринди турган еримга,

Ўзимдан ташқари бир дунё кўрдим...
Иккимиз ўшанда оқиб борамиз,

Фоний қирғоқларни йиқиб борамиз,
Ҳақиқий бирликка шунда йўл бурдим.
Шу он... ўзликларни уриб бораман,
Дала йўлларидан юриб бораман.

1925

ЎЗБЕК ЧИНОВЧИЛАРИГА

Ерни ўлчанг, таноб тортинг, хандасага тўғриланг!
Ер экувчи деҳқонларнинг ҳолини ҳам хўп ўйланг!

Таноб деган жонсиз нарса мўлжалгача чўзилур,
Аммо жонли деҳқонлар-чи? — Унга етмай узилур!

Ер сизларга кўкрагини катта очиб кўрсатар,
Деҳқон бўлса, кўз ёшини ерга сочиб кўрсатар.

Рақам билган, мия билан деҳқон ғамин англангиз!
Таноб тортган қўллар билан ярасини боғлангиз!

Ўзингизни ер эгатинг хизматига чоғлангиз,
Ер ва меҳнат ёвларининг юрагини доғлангиз!..

Қўқон, 1925

БАҲОРНИ СОҒИНДИМ...

Баҳорни соғиндим, баҳорни...
Кўрганда ерлар, оламлар тўла қорни.
Қор... қор—
Заҳарли пиналар каби
Кўзларга қараб оқар...
Қайдасиз, қайдасиз
Латиф сийналар каби
Далаларга сингган баҳор?

Тала-туз,
Экин-тикин...
Ғамгин-ғамгин
Сўла бошлади.
Сарғайган япроқ,
Бўяниб тупроқ
Ўла бошлади, ўла бошлади...

Йўқ... ўлим йўқдир!
Елғиз бир ўчиб, бир сўниш бордир.
Бир ўчиб, сўниб... яна ёниш бор.
Яна баҳорлар,
Яна лолалар,
Яна сиз, эй... эркин тилаклар!..

Самарқанд, 1926

КУЗ ЁМҒИРИ

Тўкилди томчилар...
Япроқнинг юзлари
Томчига ўптириб хўлланди,
Чуқурча кўлланди...
Томчини кўпдириб,
Бетида ўйнатди
Чуқурча,
У — жиндек кўлча.
Томчилар—
Кўкларнинг сўзлари
Ерларни қамчилар...

1926

УЗАЛГАН ҚҰЛ

Қўлимдан тортмоқчи бўлдим?
Шу кетсиз гирдоблардан қутқариб
Қиргоққа отмоқчи бўлдим?
Ким ўзи мен каби йўл озиб
Адашган йўлчига қўл берган
Ва юрғун кўзларга термилган?

Чарчаган қанотим куч сезде,
Янами кўкларга юксалиш?
Янами кўнгилда тебраниш?
Йўлимда бир фанор кўргазди,
Янами йўлчилик бошлаймен
Ва совуқ масканни ташлаймен?

Мен унга кечмишдан — аламли
Афсона варақлаб берайин.
Асабий, шиквали ва ғамли
Достончи руҳига кирайин.

Сиз унга айтингиз: тингласин
Қалтироқ қилларнинг зорини.
Қалтироқ қилларнинг ёрини
Йўқотгач_эзилиб ингласин.

Айтингиз: тингларкан, кўзлари
Марҳамат нурига бурунсин.
Юзида қизғаниш излари
Оловдай қизариб кўрунсин.

Бошладим шиквали чўпчакни,
Қиргоқдан чўзилган қўлларга,
Ва балки кирмаган йўлларга
Кирарман ахтариб истакни.

Москва, 1926

БУ ЕРНИНГ ҚИШИ

(Назираларга назира)

Кеча-кундуз қор...
Бу ерда фалак,
Эрка бир малак,
Пар сочиб ўйнар!

Бу ерда қуёш
Жуда эринчак,
Нозли келинчак
Билгани ўйнаш!

Шундай кўриниб,
Жилмайиб, кулиб,
Бир ўпич бермай,
Қучоққа кирмай,
Яна қайтади,
Ситам этади.

Қор парчалари—
Тўкилган садаф,
Ётар йилтиллаб,
Ой кечалари.

Поёнсиз боқча,
Чаман-чаман қор.
Жонли сой оқар
Кундузи кеча...

Ит увламайди,
Ҳаёт қайнайди.
Тунни чайнайди.
Ҳеч ухламайди,
Кўзни юрмайди.
Сира тинмайди.

Москва, 1927

ЧИММАТ ҚЎШИҒИ

(«Ўзганча»га)

Чимматимни кўтариб кўрди хушторим,
Дедим: «Тирикликда шудир мазорим!»

Чимматимнинг қиллари юзимга ботар,
Бу қафаслар ичида қачон тоғ отар?

Чимматимни ташласам ҳеч ким олмайди,
Ота-онам ҳолимга назар солмайди.

Чиммат, чачвон дегани, ҳаммаси, бир гап,
Кўп чиройлик кўзларнинг ёшига сабаб.

Чиммат теккан юзларим сўлиб боради,
Кўнгилда умидларим ўлиб боради...

Чимматимни ирғитай, ушла, хушторим!
— Паранжини қўшиб ташла, озодсан, ёрим!

1927

ҚАДОҚЧИ ҚУШИҒИ

Хаволарда қулоч отиб келган турналар,
Бизнинг Қашқар элларида йўқми бир хабар?

Бизнинг эллар доволарнинг кетида қолди,
Золим фалак бошимизга айрилиқ солди...

Олис йўлларга қараб телмирган ёрим,
Бу йил қайтай десам, етмас мадорим!

Хаволарда қаторлашиб учган турналар,
Омон борми элда қолган ота-оналар?..

1927

* * *

(Хейрих Ҳайнедан)

Ҳамма эснаб турди, қулоқ солмади
Қайғумни гапириб берган вақтимда.
Мени алқамаган киши қолмади
Қайғумни назмга терган вақтимда.

1927

ЗАНГБУНИНГ ҚИЗИ¹

Эрта саҳарларда тонг шабадаси
Ўрик гулларини ўлиб ўтгандир,
Мени ҳам ўпмасин «жувон ўлгир» деб,
Шафтоли япроғи юз беркитгандир.

Сўртақлар юзига чўзилган «зангбу»
Қизи — Япроқхонни² уйғотиб олиб,
Ясан-тусанига эрта-кеч бошлар,
Билган хунарини ўртага ташлар.
Япроқхон ингичка гажаклар солиб,
Онаси ёнида қийшанглаб турар,
Ўтган-кетганларнинг кўнглидан урар.

Бечора Япроқхон тортиб олиниб,
Қиймали гўшт билан қозонга тушса,
Каварток севганлар қатор туришса,
Зангбунинг аҳволи нима бўлди денг!
Бирининг тўйига карнай чалиниб,
Йигитлар куёвни олиб келганда,
Бирининг борлиғи қайнар қозонда,
Шуни, эй ғофиллар, эсга бир олинг.

Ўтган шабадани ўнган булбуллар,
Гулдан бошқасини ўйламаслармиш.
Шу қадар таъсирли, буралма тиллар
Гулдан ўзга бир сўз сўзламаслармиш.

Шабада ўзи ҳам бугун бир ўпиш
Берган япроғини эртага ташлаб,
Бошқа япроқларга хушомад бошлаб,
Вафонинг расмини бузиб ўйнармиш.

¹ З а н г б у — узумнинг занги.

² Узум япроғи.

«Япроқнинг қисмати тўкилиб сўлиш»,
Деганлар шуни ҳам англасинларким,
«Турмуш — ҳаёт» деган қудратли ҳоким,
Минг турли қонунлар тузиб ўйнарниш!..

Москва, 1927

ҚАЙТИШ

Сира ташламай сени,
Кўз ёшларида мени
Ўстирган, асл шеърим!

Бир чоқлар кўким, ерим,
Қиблам, истагим эдинг,
Кўнгил чечагим эдинг.

Сенсиз кунларда яна,
Бўшлик тўлди кўнгилга,
Яна ҳамдамсиз қолдим.

Кўнглимга алам олдим,
Қўлимга қалам олдим,
Яна жонланмакчиман!

Кўнглим кўнглингдан майин,
Кўнглингга кирмакчиман!..

Фарғона, 1927

ХИЗМАТЧИ БОЛА ҚЎШИҒИ

(«Торт наъранги, Хитой»
пьесасида ўзини
ўлдираётган хизматчи бола айтади.)

Томиримни ҳакимлар қачон кўради?
Жон олувчи бўронлар қачон юради?
Қуз барглари тўкилди: сап-сариқ сомон?
Йўқсилларга тириклик ўлимдан ёмон...
Бу қоронғи кечалар бойлар учун соз,
Биздек боёқишларга ўлимдан ҳам ноз...

1928

ЖАН-ЗИ

Шоли десанг доирангда, Жан-Зи,
Бошоқлари харёнда, Жан-Зи,
Бойлар хар кун ош еса, Жан-Зи,
Қамбағаллар ҳайронда, Жан-Зи.

Қамиш баланд ўсади, Жан-Зи,
Ўсиб йўлни тўсади, Жан-Зи,
Ҳамма чиққан генерал, Жан-Зи,
Қамбағални кесади, Жан-Зи.

1928

МЕН ШОИРМИ?*

«Таржимаи ҳолим» га

Хаёлим бир учиб кетиб қоладир,
Мен ҳам тизгинини қўйиб бераман.
Зотан, қандоқ қилиб тутиб тураман?
Энг нозик қилимга тегиб қоладир.

Учадир... учадир... минг қабат кўкиш
Бир бошдан сийпалаб ўта берадир.
Зерикмай, эринмай кета берадир,
Баъзан ҳовлиқтириб жинни юракни...

Кўланка кабидир, ўтган еридан
Сўнгра қарасагиз, бир нишон қолмас.
Юрган ерларидан озиқ ҳам олмас,
Шунда зерикаман унинг сайридан...

Бир замон бир ширин жойга етганда,
Нарига ўтмасдан тўхтаб қоладир,
Ошиқдек ястаниб, ётиб оладир...
Шу чоқда қийналиш бошланар менда.

Чунки хаёлимнинг кўзлари билан
Бир гўзал ҳолатни кўриб тураман,
Лаззатга фарқ бўлиб, ўлиб тураман.
У ҳолни борлиқнинг сўзлари билан

Англаниш қўлимдан келмай қоладир,
Шу чоқда тилларим қалдираб кетиб,
Борлигим — йўқликка ғилдираб кетиб
Демакки: «Бошқалар билмай қоладир—

* Бу шеър Тошкентдаги Ўлка ўзбек билим юртининг юқори синф ўқувчиларига атаб ёзилиб, улар томонидан дарсада текширилган.

Шундай гўзалликни! Аттанг, агар мен
Рассом бўлсам эди, чизиб берардим,
Ўхшаш нусха билан ёзиб берардим.
Шу ожиз ҳолимда шоирманми мен?..»

Шоирлик менда бир соями, дейман,
Ҳар бир тушунчамни ёза олмагач,
Рассомдек хаёлга чиза олмагач,
Ҳақир борлигимга кўп афсус ейман...

Хаёлим юксакдан тушиб кетадир,
Шоирлик чанг бўлиб учиб кетадир...

Кўқон, 1928

ЎН ОЛТИ

Ўн олти мартаба тўпландик бизлар—
Тутқун оталарнинг эркин авлоди.
Пўлатдек пишиқлик, матонат берди
Темир кишанларнинг даҳшатли ёди.

Ўн олти мартаба тўпландик бизлар
Асрнинг чораги ўтмасдан туриб.
Биз, янги етишган — навқирон кучмиз,
Матлабга етамиз чошиб, югуриб.

Бизнинг асабимиз неча минг йиллар
Кишанлар остида шу қадар пишди —
Ки, шунча оғирлик ичида асло
Шошмадик, душманлар ҳайрон қолишди!

Бизнинг сафимизни оралаб баъзан
Душманнинг заҳарлик фикри кирса-да,
Биз сергак одамлар ва қаршимизда
Сақланиб қололмас ҳеч қандай парда!

Бизнинг йўлимизда оғирлик сонсиз,
Бирма-бир уларни енгмай қўймаймиз!
Биздаги бу имон сенда йўқ асло,
Эй душман, негаким, кўнглимиз тамиз!

Ўн олти мартаба тўпланиб бизлар
Режалар тортишдик янги ишларга,
Нима дейишини билмайди душман,
Бу режа бўйича югуришларга!

Ўн олти мартаба тўпланиб бизлар
Қўл солдик ҳаётнинг томирларига!
Ўзимиз ҳаётни тебратувчи куч!

Жонлилар қайрилиб боқмаяжаклар,
Шафақлар қизариб оқмаяжаклар,
Ўлим олқишини юксалтиражак,
Зулмат ғурублардан салом беражак:
Ҳаётнинг ёлғончи амирларига!..

1930

ОКТАБРЬ

(7 ноябрь)

I

—Эй, букун, эй бу кун
Дунёлар сарсилди!
Фикрлар, хаёллар,
Рўёлар сарсилди!

Эй, букун, оловлар
Дунёни ёндирди,
Инсонлар оч ерни
Қонларга қондирди!

Эй, букун, кўкларда
Қуёшлар тутилди.
Эй, букун, шамоллар,
Бўронлар қутирди!

Эй, букун, жаҳаннам
Оловлар пускурди.
Эй, букун, вулқонлар
Зулматга тупурди!

Эй, букун, чақмоқлар
Чақдилар, чақдилар...
Эй, букун, тўфонлар
Оқдилар, оқдилар...

Эй, букун, дўл келиб
Оламни йиққан кун!
Эй, букун, куррамиз,
Меҳвардан чиққан кун!..

II

Йўк, дўстим, ҳовлиқма,
Хаёлга берилма.
Ортиқча ҳашамга
Берилиб сўз дема.

Ҳеч нарса бўлмади!
На тўфон, на вулқон.

Елгиз, хақ йўлларда
Оқди қон, оқди қон...

Елгиз бир ҳаракат,
Қимирлаш кўрилди,
Чайладан чиқилиб
Ўрдага юрилди.

Осилди «йўқ» «бор» га,
Йўқсиллар-бойларга.
(Ҳеч нарса бўлмади
Кун, булут, ойларга.

Табиат жим қолди,
На иссиқ, на совуқ.
Октябрь ойида
Куз кетган.
Қиш ёвуқ.)

Кўзгалди оч қолган,
Эпиккан бир йиғин,
Ўлимнинг кўзига
Кўз тиккан бир йиғин.

Кўзгалди бечора,
Яланғоч жамият.
Кўксида ёнарди,
Лекин, бир ҳамият!

Ўлимга завқ ила
Судраган ҳамият!
Ўлимдан ўзгани
Кўрмаган ҳамият!

Ҳамият, ё газаб,
Ё шиддат...
Бари бир!
Елгиз у — дунёнинг
Фотиҳи, оламгир!

Ана шул ҳамият,
Ана шул жамият,
Ана шул прода,
Ана шул хақ шият

ДАРЕ БҮЙИ

(Ғафур Ғуломга)

Бу Учқўрғон, ажаб, оби-ҳавоси дилнавоз эрмиш,
Хусусан дарёнинг қирғоқлари куз фасли соз эрмиш.

Талотум айлашиб сувлар чопармиш телба, мажнундек,
Қироқлар бевафо маҳбублардек йўлда ғоз эрмиш...

Тиниқ ой нурлари сувлар юзинда ўйнашиб тунлар,
Тонг отгунча уларнинг ишлари минг турфа ноз эрмиш.

Бўлак жойларда тан роҳат тополмай чекса заҳматлар,
Бутун ёз ўткунча дарё сувида «аббоз» эрмиш.

Кўриб Норинни таъби жўш уриб бир-икки сўз айтган
Аруздан баҳрасиз бир Чўлпон отлик бенамоз эрмиш.

1931

1 МАЙ

I

Бу буюк кун йиллар бўйи зўр ўрмонларнинг
Қуёш тушмас жойларида қарши олинди.
Ехуд чуқур ва қоронғи ертўлаларнинг
Зах бағрида нафас, баъзан, ичга солинди.

Қизил байроқ алангадек ловулар экан,
Хуштак чалиб ўтган ўқлар бағрини тилди.
Уни қўлдан бермайман деб Май кунларида
Қўп ишчилар тикланолмас бўлиб йиқилди.

Бу буюк кун, ҳар йил келиб, ўз теграсига
Қуйилардан янги-янги қувват тўпларди.
Ўн олти йил мундан бурун кеч куз фаслида
У зўр қувват душманларнинг сафини ёрди.

II

Шундан бери у зўр кунни, ҳар келганида,
Миллион-миллион кулар юзлар қарши олади.
Байналминал овозлари юксалар экан,
Бор шундайлар: нафасини ичга солади...

Миллион-миллион кулар юзлар ҳар йил шу кунда
Бир қайрилиб ўтганлари йўлга қарайлар,
Шундай улуғ довларни нечик ошганлар,
Нечик мунча тез кетганлар... англаёлмайлар.

Тарих бўйи ҳеч бир қувват ботинолмаган
Жуда оғир, жуда мушкул бир йўлни тутиб,

Ўтиш учун лоақалли икки-уч аср
Керак бўлган узун йўлни беш йилда ўтиб
Қари тарих бетларига шараф битганлар,
Ер юзини ҳайрон қилиб гангиратганлар!

Фақат, яна қизил байроқ ҳилпирар экан,
Миллионларнинг ўткир кўзи — тагин йўлларда,
Янги ҳаёт, синфсиз ҳаёт қуриш истаги,
Миллион-миллион
Эркак, хотин, қиз, ўғилларда!..

1933

ҚУШИҚ

«Хуш келдингиз Хоразмга» куйига

Бузиб эски турмушларни,
Бажардингиз зўр ишларни,
Адо қилиб юмушларни,
Ҳорманг энди, колхозчилар!

Оқ олтинлар ривожланди,
Кўп ишлаган кўп қозонди.
Меҳнат душманлари ёнди,
Ҳорманг энди, колхозчилар!

Интизомни жойлаб сафга,
Гайрат солиб ҳар тарафга,
Эришдингиз зўр шарафга,
Ҳорманг энди, колхозчилар!

Қўлга олиб тупроқ-конни,
Азиз кўриб ишлаганни,
Бажардингиз зўр планни,
Ҳорманг энди, колхозчилар!

Фирқа сизнинг раҳбарингиз,
Бузилмайди сафларингиз,
Шараф тўла дафтарингиз,
Ҳорманг энди, колхозчилар!

1933

БИР ЛАВҲА

(Шанхай воқеаларидан)

Нагасаки лиманидан жилди пароход,
Бир пароход эмас, балки улкан бир флот!
Вампу дарё сувларини қоплади тўлқин.

Сизинваннинг ҳавосини заҳарлик тутун
Бир ҳафтадан бери бирдак босиб туради.
Тоғ тўплари кемаларга олов уради!

Сеттилментдан ташқарида бу мудҳиш учиш
Кеча-кундуз оғир тушдай давом этади.
Оғир ўқлар ер бағрини ёриб титади!

Кенг майдонда ўликлар йўқ, ўлганлар сонсиз!
Кўп «маданий» уруш бўлди ўликсиз, қонсиз:
Ҳар бир ўлик бир нечага бўлиниб кетган,
Ё қўлини, ё бутини бирдан ғайб этган,
Бири қумлар орасида аранг кўринар,
Бири оёқ остларида қолиб сурунар...

Кўп «маданий» уруш эмиш — ўликсиз, қонсиз!
Обрўйлик бир газетада қайси виждонсиз
Шу мазмунда ёзув ёзиб жар чақиради.
Хўжайини дам чиқармай эли қиради!

Иккови ҳам «ваҳшийлар» ни йўлга солмоқчи,
Иккови ҳам «ваҳший эл» да туриб қолмоқчи,
Иккови ҳам «ваҳший»ларни ёмон кўради,
Кўча-кўйда кўринганда юз ўгиради.
Иккови ҳам «ваҳшийлар»нинг кучига хуштор!
«Ваҳшийлар»га бу севгидан нима фойда бор?

Сеттилментдан учиб ўтди хунук қора қуш!
Ресторанда билинмади бу мудҳиш учиш.
Чунки унда жаз шавқини қулўқ ёради,
Ташқарида оч бир хитой, ҳей, ёлворади,
Ҳей, ёлворади!..

1932

* * *

Барча умид сен карамдан, эй карам, қилгил карам,
Бир умр оғзимга олмай, қанддин етди алам.

Нон билан ун ҳам ўшал қанднинг йўлида жилвагар,
Ул икковидин ҳам тониб, минг мартаба ичдим қасам.

Мевахонлар, шиннижонлар, энди ноз этманг менга,
Сиз билан ўйнашғали йўқдир кўнгилда ҳафсалам.

Гарчи картошка менга ихлосини билдирса-да,
Ҳеч яқин бормасман асло унга энди, жон акам.

Ташладим шундай паловни, бор дебон унда гурунч,
«Овқатинг доим палов бўлсин» деган эрди дадам.

Дўстлар меҳмонга чорлаб, қўйсалар қанду-шакар,
Ҳайфдир ундоқ такаллуф мен учун ортиқ ҳашам.

НИЛ ҚИЗИ

Гўзал Нил бўйидан—
Фаллоҳ¹ қизиман.
Эҳромлар йўлида
Карвон изиман.

Тошқиндан туғилдим
Эрта баҳорда,
Илиқ нурлар эмдим
Кундан наҳорда.

Тўкилган хурмолар
Емишим бўлди...
Оловли севгилар
Елга тутилди.

Севганим қул бўлиб
Сотилиб кетди.
Мишгларча қулларга
Қотилиб кетди...

Бутун ҳаётимни
Бир заҳар сирди.
Қўйнимга севмаган
Бир эркак кирди!

Онамдан айрилдим
«Она» дегунча,
Отамни кўрмадим
Кўзим тўйгунча...

Нилнинг баракаси
Дунёга татир.
Фаллоҳнинг бахтини
Кимлар уйготур?..

1934

¹ Миср дехқони

НОРИН ДАРЁ

Бош кўтарган қуллар каби ҳиддат билан,
Хужум қилган қўшин каби шиддат билан
Тўлқинлардан ўркач отиб юксакларга,
Аччиғ билан ўзни уриб тирсакларга,
Оч йўлбарсдай наъра тортиб келишинг бор!
Асов отдай телбаланиб елишинг бор!

Бир оз тўхтаб дам олишни билмайсан ҳеч!
Қай чопасан, югурасан — эртаю кеч!
Ўкиришинг авж олади кечалари!
Юракларга хавф солади кечалари!
Кечаларнинг жимлигини битирасан!
Аmmo-лекин жинниликни қотирасан!

Йўлларида оч саҳролар энтикади,
Ташна тупроқ суқи кириб кўз тикади!
Қуриб ётган ариқларнинг кўзи сенда!
Кўп бўгиннинг ҳасрат тўла сўзи сенда!
Сенда, кошки, бир айланиб қараш бўлса,
Қирғоқлардан ҳолу аҳвол сўраш бўлса!

Шу оқиш-ла юз йилларни оқизган — сен!
Кўп бўгинни тобутига ётқизган — сен!
Сенга қолса шу оқиш-ла яна юз йил,
Яна минг йил, мингларча йил...

Бас энди! Бил:

Юз йилларнинг ихтиёри сенда эмас!
Одам бугун ҳеч бир кучга банда эмас!
Сен, азамат, шундай ердан ўтасанким,
Сенга ўхшаш узиқора дарёлар — жим,
Ўкирмасдан, бўкирмасдан оқадилар,
Буйруқ кутиб қирғоқларга боқадилар!
Сендан асов, сендан ёмон дарёлар ҳам
Бўйин эгиб келишдилар бирам-бирам!

Днепрни билармидинг? Бало эди!
«Мен телбага кишан борми, қалай?» дерди.
Озод меҳнат бир ҳамлада ушлаб олиб,
Оз фурсатда одам қилиб — йўлга солиб
Ўз эркида ўйнатади у телбангни!
Шошма, хали, тизгинлайди бир кун...
Гаггни! ¹

Сен мағрурсан! Сенга, хали тегмаганлар,
Сенинг темир продангни эгмаганлар.
Ҳали сени пўлат қўлга олмаганлар,
Йўлларигни оч чўлларга солмаганлар,
Қуриб ётган ариқларга оққанинг йўқ!
Оқ олтиндан шокилдалар таққанинг йўқ!
Электрик юлдузларни ёққанинг йўқ!
Лампа кўз-ла мамлакатга боққанинг йўқ!

Эрта-индин сен жиннига тегажаклар!
Иродангни — метин бўлсин! — эгажаклар!
Сени пўлат қўлларига олажаклар!
Йўлларигни оч чўлларга солажаклар!
Қуриб ётган ариқларга оқажаксан!
Оқ олтиндан шокилдалар тақажаксан!

Электрик юлдузларни ёқажаксан!
Лампа-кўз-ла мамлакатга боқажаксан!
Ниагара² қари, сендан анча катта,
Днепр ҳам ундан кичик шу фурсатда.
Ниагара кўпдан бери тизгинланган,
Унинг асов елкасига одам минган.

Фақат уни, биласанми, кимнинг қули?
Паррасини айлантирган кимнинг пули?
Бошқаларнинг терисини оқизганлар,
Банкаларга пулларини ётқизганлар,
Йўқсилларни зулук каби сўрувчилар,
Манфаатга ўзларини урувчилар,
Бировларнинг елкасида яшовчилар,
Миллионларнинг луқмасини ошовчилар!

Днепр-ла сенинг ўрнинг ундан юксак!
Сизга эга — буюк меҳнат, улуғ эмак.

¹ Хиндистонда каттакоп дарё.

² Америкада маъмур шаршара (шалла).

Сизга эга — ўз кучи-ла ишловчилар,
Луқмасини ҳалол қилиб тишловчилар!
Қул зотини озодликка бошловчилар,
Ҳақ курашга миллионларни ташловчилар!
Улар сизни ҳақ йўлларда оқизажак,
Кўз нуридай азиз қилиб боқизажак!
Ҳеч бир кучни қўймайжак тексин сизга!
Қонга ботган қўлларини эгсин сизга!..

1934

ЯНГИ МЕН¹

Менда энди қайгулар йўқ,
Мен баҳорлар каби шанман,
Кечаларнинг ўлимига
Қаҳқаҳалар солган манман!

Ўлик руҳли кечалардан
Сир қутишлик менда йўқтур,
Мен истамам, қора савдо,
Кишанингни Мажнунга ур!

Менинг янги ватанимда
На Мажнун бор, на-да зашжир!
Мунда ҳар бир ишлаганинг
Бахти қучоғида келур!

Мунда меҳнат бир ҳукмдор,
Амр этади, чарчатмайди,
Чунки машшоқ ўз сөзига
Севгисини йўқотмайди.

Мунда меҳнат қувнаб-қувнаб
Мўъжизалар яратади.
Мунда ҳар кун дўх қўшиқлар,
Қуйлар ила тонг отади.

Миллионларнинг бири каби
Мен ҳам ҳар кун тер тўкаман,
Ҳар кун янги ҳаяжонлар,
Зафарларга кўникаман!

Миллионларнинг бири каби
Мен ҳам қувноқ, мен ҳам шанман,
Кечмишларнинг ўлимига
Қаҳқаҳалар солган манман!..

1934

¹ Бу шеърнинг асли озарбайжон туркчасида ёзилган.

БИЗНИНГ ВАТАН

Ер юзинда ўзга бир олам эрур бизнинг ватан,
Бошқа ҳар бир ўлкадан кенг, ҳар диёрдан каттакон.

Ҳар томондан юксалиш сорига ташлаб зўр қадам,
Дашту саҳроси анинг гул-гул очилмишдир чаман!

Дарёси аввалгидек, ердан олиб қочмас ўзин,
Чунки пойига унинг маҳкам урилмишдир кишан.

Мунда меҳнат — хурлик олган, барча меҳнат аҳли — хур!
Кимки меҳнат қилса — қувноқ, кимки меҳнат қилса шан!

Фан билан меҳнат иковлон қўл беришкан, иттифоқ,
Эркин-эркин яйрашиб ижод этар меҳнат ва фан!

Янги жамят қуриб дунёга ўриак бўлгани
Барча меҳнат аҳли бирга, ҳамма бир жон, бир бадан!

Бу ватани жон билан сақлашга, Чўлпон, ҳозир ўл,
Кимки қасд этса анга кийсин пушаймондин кафан!

1934

БУ КУННИНГ ШОИРИ

(Октябрнинг XVII йиллиги куннда)

Шоирнинг қалами кўнгилдан куч олиб
Шу куннинг шонига
Ҳар йил бир янги куй тўқийди.
Шу улуғ кунларда миллионлар олдида,
Муаззам майдонда ўқийди!

Шоирнинг кўнглида барқ урган туйғулар
Муаззам майдонлар туйғуси!
Чўллардан жаннатлар яратган янги синф
Миллионлар, миллионлар туйғуси!

Миллионлар тилмочи — янги синф шоири
Бу кунга бағишлаб
Ҳар йил бир янги куй тўқуркан,
У куйни ҳар жойда, ҳар колхоз аъзоси,
Ҳар совхоз ишчиси ўқуркан,

Ҳар ишчи дастгоҳи бошида ўзича,
У куйни оҳиста куйларкан,
Шоирнинг ўзини кўрмаган пионер
Шеърининг мақтовин сўйларкан,

Шоир ҳам миллионнинг биттаси бўлганин,
Ҳар жойда, ҳар онда сезади,
«Бу ишим — миллионлар иши!» деб ўйлайди,
Ва бунини
Ҳам жонда, ҳам қонда сезади!..

1934

ЯНА ОЛДИМ СОЗИМНИ !

Бир неча йил қантаргач
Яна олдим созимни,
Энди айтиб йиғламас
Кўнгилдаги розимни.

Кўнгилдаги кудурат
Кўтарилди, ниҳоят,
Энди, илҳом манбаи —
Қайнаб ётган шу ҳаёт!

Қилларидан созимнинг
Тўкилажак шан куйлар,
Хур ўлканинг хур қизи
Сингари қашан¹ куйлар.

Қурилиш дostonлари
Пардалардан оқажак.
Эх, кўнгил, янги дардлар
Тағин сени ёқажак!

1934

¹ Шўх

КУЗ

Дарахтлар танига тирмашди изғирин,
Шохларга илондай чирмашди изғирин.
Қўллари баргларнинг бетида сурунди,
Баргларнинг бандини қирт этиб кесишга
Уринди...

Ер бети қопланди малларанг чойшаб-ла,
Боқчалар қопланди ранг-баранг чойшаб-ла!
Қиш, қиров орқали жўнатти номасин,
Яқинда чалажак ёқимсиз нағмасин...
Гуппи тўн вазмин солажак бус-бутун,
Ишига қайтажак ўт, ўтин!

Лекин биз қош-қовоқ солмаймиз куз каби,
Юзларга ғам ранги олмаймиз куз каби.
Юлдуздай ёнувчи кўзларни ўйнатиб,
Шу катта,
Думалоқ курранинг
Олтидан бирига қараймиз!
Қишу ёз
Бир хилда ишлаган,
Бир хилда яратган,
Шу тинмас
Ва саёқ курранинг
Олтидан бирини ўзига қаратган,
Ишлаш-ла тишлаган
Ерига қараймиз!

Ишлашда — буюк завқ!
Меҳнатда — улуғ шавқ.
Ижодда — ўлмаслик
Ва фоний бўлмаслик
Қўрамиз!
Кузда ҳам,
Қишда ҳам,

Баҳорлар шавқи-ла,
Айланар куррамиз!

Майли,
Ҳар дарахтга тирмашсин изғирин.
Шохларга, илондай чирмашсин изғирин!
Майлига,
Қиш агар
Йўлласа номасин!
Бошласа
Бетаъсир,
Ёқимсиз нағмасин!
Биз
Қишдан
Ёшларнинг ризқини оламиз!
Қишни ҳам,
Ёзни ҳам
Режага соламиз!..

1934

ДИЕРИМ

(Ўзбекистоннинг 10 йиллигига)

Титилиб ўқилмас бўлганда тарихинг,
Ҳасрат-ла аламга тўлганда тарихинг,
Ҳазоннинг баргидай сўлганда тарихинг,
Кўзимнинг нурини аямай ўқидим.

Ҳеч қайдан мен кутган зарварақ чиқмади,
Игнадек ялтираб бир варақ чиқмади.
Ҳасрат-ла аламга бир қироқ чиқмади —
Миямда беҳуда хаёллар тўқидим...

Ҳар ерда бошкесар хонларнинг таърифи,
Беҳуда шуҳратлар, шоиларнинг таърифи,
Дарёдек оқувчи қонларнинг таърифи,
Шул эди мнинг йиллаб битилган тарихинг.

Фуқаро ким эди — одам деб саналса?
Бир раҳбар кўрдими жон бериб, жон олса?
Бир ҳақим топдими бемордан қон олса?
Шул эди саждалар этилган тарихинг.

Бемаъни тарихни ёндирди инқилоб,
Сен қўйган талабни қондирди инқилоб,
Қаргаган кечмишдан тондирди инқилоб,
Келажак меҳрини кўнгулга жо айлаб!

Шоирлар, адиблар, ҳақимлар ёнмади,
Маъқулдан инқилоб ҳеч қачон тонмади,
Кечмишнинг барчасин сафсата санмади,
Ўрганиб ётади кечмишни бел бойлаб.

Диёрим, каттақон рўзгорда бир тансан,
Қандай жой, нима иш, хўн яхши билгансан,
Дунёга янгидан туғилиб келгансан!
Ўн йилда бошқатдан ясанди тарихинг!

Дунёлар тарихи жой берди кўксидан,
Хавфнинг йўқ гардишнинг ҳар қанча аксидан,
Йўлдошинг — меҳнатдир, ўртоғинг — илму фан,
Тарихлик номини қозонди тарихинг!..

1934

БАЙРАМДА ШАҲРИМИЗ

Турди роҳат уйқусидан шаҳримиз эрта-саҳар,
Тушди истиқболига олтин қуёшдан зарралар.

Тилладан япроқ тақинди, боғчалар-ла парклар,
Жонли селга очди йўл алвон кийинган арклар.

Дарёдек тошди қизил байроқ билан улкан шаҳар,
Кулди байроқлар каби қувнаб яшарган чехралар.

Отга минган мард йигитлар, танка минган қаҳрамон,
Барча қувноқ чехраларга ёв хуружиндан омон!

Қанча лочин осмонда... Мангу қайрилмас қанот,
Сулҳпарвар ўлкамизга ёв хужуминдан нажот.

Уйқудан турган шаҳарнинг чехраси қандай ёруғ!
Ялладан тинмайди бир дам... жилдираб оққан ариқ!

1935

БУ ЎЛҚАНИНГ КЎКЛАМИ

(Кавказ хотиралари)

Бу ўлканинг кўклами жуда ҳам намгарчилик,
Қуёш булутлар билан ўйнашади, шекилли.
Қачон кўрсам яширинган ўйинқароқ боладай,
Мени энтиктирмоқчи, ўйнашиб, алдай-алдай...
Мени алдарсан, қуёш! Мени алдаш осонроқ.
Нишондорни алдаб кўр,— шунда сенга берай ҳақ.
У, ҳавонинг нозини назарига илмайди,
Масковда ваъда берган, бошқа гапни билмайди.
Булут ерни қамчилаб осмон бўйи сузаркан,
Бемаҳал хуруж қилиб, мўлжалларни бузаркан,
Нишондорнинг юзлари жилмаяди бепарво:
«Қўрқутолмайсан,— дейди,— сен бизни инжиқ ҳаво!»
Адирларга қарайди: ҳар томон яшил буғдой!
«Нима қилайин,— дейди — булутларни мақтамай?
Ризқимизни уларнинг хуружидан оламиз,
Шу томчилар остида кўкаради даламиз!»
Боя, дўллар остида чошиб ўтди ишига.
Ҳаво тушолармиди нишондорнинг пешига?
Қуёш ҳали инидан тузук-қуруқ чиқмасдан,
Булут ҳўл лунгисини қаттиққина сиқмасдан,
Майсалар эрта билан дилдирашиб қараркан,
Совуқ шамол танларни қашлоғичда тараркан,
Далаларда нишондор баҳорни боғлаб олган,
Далада бир жон борми — ҳавога назар солган?
Жўхори доналари холис олтиндай тоза,
Бежирим қурутганлар офтобга ёза-ёза.
Қора ернинг бағрига кўмилдилар доналар,
Ҳа, Қуёш, кўкдагилар кўп ёмон алданалар.
Бу ўлканинг эгаси — бутунлай янги одам,
Қўядими ғурури тиласин кўкдан ёрдам?
У сенинг кўкларингни ўз амрига олажак,
Аччиғинг келган бўлса оловингни баланд ёқ!
У, сенинг оловингдан мўл-кўл ҳосил олажак,
Сени ҳам бора-бора ўз йўлига солажак!..

БИРИНЧИ САНЪАТ НИШОНДОРИ УРТОҚ УЙҒУРГА

Саҳна санъатини бола чоғидан
Меҳрибон онадек парвариш қилдинг.
Асабинг метиндан пишиқроқ эди,
Биламан, шунда ҳам қанча сиқилдинг!

Бутун ёшлигингни саҳнамиз олди,
Ёшлик ғайратини сен унга бердинг.
«Туркистон табиби» ўйналар экан,
«Саҳнамиз «Ҳамлет»га етади!» дердинг.

Бирга қадам ташлаб инқилоб билан
Саҳна санъатини шунча юксалтдинг.
Элни севинтириб қандай порлади
Энг буюк асари В. Шекспирнинг!

Бугун олдингилар сафига ўтиб,
Қандай гўзал жойни олди саҳнамиз.
Ниҳоят, сени ҳам олдинги сафда
Фахрий нишон билан кўрдик ҳаммамиз.

Кўнгилдан қутлайман! Бу улуг нишон
Янги ютуқлардан хабар демакдир.
Совет санъатининг қизил байрогин
Тобора юқори кўтар. демакдир!

1936

БУЛБУЛ ВА ГУЛ

(А. С. Пушкиндан)

Баҳор чогида ҳоли боғда бир зулматли тун эрди,
Ғариб булбул фиғон айлаб, «Гулим, раҳм айла-
гил», дерди.

Бироқ ул гул қулоқ солмас эди фарёду афғона,
Фақат ором оларди ноладин тўлғона-тўлғона.

Сени ҳеч севмаган бир гул учун, эй шоирим, сен
ҳам
Ёнарсан, ўртанарсан, дод этарсан тинмайин бир
дам.

Қўй энди, беҳуда дод этма, оҳинг унга етмайди,
Қарайсан, яшнаган бир гул, фақат додингга
етмайди.

1936

ИЗОҲЛАР

КЕЧА ВА КУНДУЗ. Икки китобдан иборат ушбу романининг «Кеча» деб номланган биринчи қисми 1936 йилда нашр этилган. Романининг «Кундуз» деб номланган иккинчи қисмининг ёзиб тугалланганлиги ва нашр этила бошлангани ҳақида маълумотлар бор. Аммо бу асар корректураси ёзувчи билан биргаликда ҳибса олинган ва унинг кейинги тақдири ҳақида маълумот учрамайди.

Романининг биринчи китоби қайд этилган нашр асосида қайта эълон қилинмоқда.

ЕРҚИНОЙ. 1926 йилнинг 29 мартда Москвада ёзиб тугалланган ушбу пьеса шу йили Ўзбекистон Давлат нашриёти томонидан чоп этилган.

Мазкур манба асосида қайта нашр этилмоқда.

ҚИЗИЛ БАЙРОҚ. «Иштирокиюн» газетасининг 1918 йил 74-сонида босилган. Айрим маълумотларга қараганда, шеър 1917 йилнинг апрель-май ойларида ёзилиб, Қўқонда нашр этила бошлаган «Хуррият» журналида биринчи марта эълон қилинган.

НИЗОМИДДИН АСОМИЙ. — Ўзбекистонда Совет ҳокимиятининг ўрнатилиши учун курашган инқилоб ветерани, фавқулодда комиссар Низомиддин Хўжаев (1886—1942); Чўлпошнинг дўсти. Асомий тахаллуси билан шеърлар ёзган ва театр санъати билан шугулланган.

ШАРҚ НУРИ. 1918 йилда ёзилган бу шеър «Ўзбек ёш шоирлари» (Тошкент, 1922) тўпламида эълон қилинган.

МУЛЛАПУР ВОҲИДОВ (1885—1918) — татар халқининг инқилобий йиллардаги йўлбошчиси.

ЎЗБЕГИМ. 1919 йилда ёзилган.

ГУЗАЛ. 1919 йил февралда Тошкентда ёзилган «Иштирокиюн» газетасининг 1919 йил 72-сонида ва «Ўзбек ёш шоирлари» тўпламида чоп этилган.

ТЕМИРЧИ. Октябрь инқилобининг икки йиллиги мубоабати билан ёзилган ва «Иштирокиюн» газетасининг 1919 йил 9 декабрь сонида эълон қилинган.

ҚИЗИЛ БАЙНАЛМИНАЛ. Шеър «Иштирокиюн» газетасининг 1919 йил 6 март сонида босилган.

ХАЕЛИ. 1920 йил апрелида Тошкентда ёзилган ушбу шеър «Ўзбек ёш шоирлари» тўпламида чоп этилган.

ШАРҚ ҚИЗИ. 1920 йилнинг 23 апрелида Тошкентда ёзилган ушбу шеър Чўлпоннинг «Уйғониш» тўпламида (1923) босилган.

ТАБИАТГА. 1929 йилнинг 29 апрелида Тошкентда ёзилган ушбу шеър «Ўзбек ёш шоирлари» тўпламида эълон қилинган.

ПҮРТАНА. «Ўзбек ёш шоирлари» тўпламида чоп этилган бу шеър 1920 йилда Тошкентда ёзилган.

БУ КУН. 1 Май байрами муносабати билан ёзилган бу шеър «Иштирокиюн» газетасининг 1920 йил 1 Май сонидида чоп этилган.

УЛУҒ БРИТАНИЯНИНГ БУ КУНГИ ҲОКИМИЯТИГА. Шеър «Иштирокиюн» газетасининг 1920 йил сонларидан бирида босилган.

УЛУҒ ЙҮЛДА. 1920 йил 4 августда Тошкентда ёзилган бу шеър «Адабиёт парчалари» тўпламида (1926) босилган. Ушбу шеър «Бокуда Шарқ қурулғойига келганда» сарлавҳаси остида «Ўзбек ёш шоирлари» тўпламида ҳам эълон қилинган.

ЕРУҒ ЮЛДУЗГА. 1920 йилнинг 19 августидида Бокуда ёзилган ушбу шеър «Ёш ўзбек шоирлари» тўпламида босилган.

ЗАРАФШОН. 1920 йил августидида Самарқандда ёзилган бу шеър ҳам «Ёш ўзбек шоирлари» тўпламида босилган.

ҲЕЧ ҚУРАМАЙ — плтифот қилмай.

ҚАЛАНДАР ИШҚИ. 1920 йил 3 сентябрда Бокуда ёзилган ушбу шеър «Ўзбек ёш шоирлари» тўпламида эълон қилинган.

ҚАЛАНДАР — Чўлпоннинг адабий тахаллусларидан бири.

ЖУ (жўй) — ариқ.

ТОРТИШУВ ТОНГИ. 1920 йил сентябрда Тошкентда ёзилган ушбу шеър «Ўзбек ёш шоирлари» тўпламида чоп этилган.

МАҲМУДХУЖА БЕҲБУДИЙ ХОТИРАСИ. 1920 йилда ёзилган ушбу шеър Чўлпоннинг «Булоқлар» (1922) тўпламида эълон қилинган. Шеър Ўзбекистондаги жадидчилик ҳаракатининг раҳбарларидан бири, ёзувчи, журналист ва жамоат арбоби М. Беҳбудий вафотининг бир йиллиги муносабати билан ёзилган.

ПАРЧА. 1920 йилда ёзилган ушбу шеър «Ўзбек ёш шоирлари» тўпламида эълон қилинган.

«МИЛТИРАГАН ХИРА ЧИРОҚСЕН, ЙҮҚСИЛ...» 1921 йил майида ёзилган ушбу шеър «Гўзал ёзғичлар» (1924) тўпламидаги Чўлпоннинг саёҳатномасида эълон қилинган.

«ХАЕЛ, ХАЕЛ... ЕЛҒИЗ ХАЕЛ ГҮЗАЛДИР...» 1921 йил майида ёзилган ушбу шеър ҳам «Гўзал ёзғичлар» тўпламида эълон қилинган.

СУЙГАН ЧОҚЛАРДА. 1921 йилда ёзилган бу шеър «Ўзбек ёш шоирлари» тўпламида босилган.

КЛЕУПАТРА УЙҚУСИ. Бухорода 1921 йил 17 августда ёзилган бу шеър Чўлпоннинг «Тонг сирлари» (1926) тўпламида босилган. Шоирнинг шу мавзудаги «Клеупатра» шеърый ҳикояси «Билим ўчоғи» журналинининг 1923 йил 2—3 сонларида босилган.

ХАЛҚ. 1921 йил 8 сентябрда Бухорода ёзилган ушбу шеър Чўлпоннинг «Уйғониш» (1923) шеърлар тўпламида босилган.

КЕЛ БЕРИ. 1921 йил 21 сентябрда Девонабоғ (Бухоро)да ёзилган ушбу шеър Чўлпоннинг «Уйғониш» шеърлар тўпламида эълон қилинган.

МЕН ҚОЧМАДИМ. 1921 йилда Бухорода ёзилган ушбу шеър ҳам «Уйғониш» тўпламида эълон қилинган.

МЕН «ЎЗЛИК» ДАН ҚЎПДАН БЕРИ УЗИЛИБ, «КЎПЛИК» ИЧРА БОТИБ КЕТГАН ТАНАМЕН — Чўлпон 1921 йилда инқилобий Бухорога бориб, Фитрат ёрдамида Бухоро Халқ Республикасининг дастлабки одимлари билан тапшаётган кезларда Тошкентдаги муҳолифлар уни қайноқ инқилобий ҳаётдан чекинишда айбладилар. Чўлпон бу мисралар орқали ўзининг шахсий қобигига — «ўзлиги»га ўралиб қолмагани, халқ ичига — «кўплик ичра» кириб бораётганини айтади.

УЛУҒ ЙЎЛОВЧИГА. 1921 йилда ёзилган бу шеър «Булоқлар» тўпламида эълон қилинган. Шеър А. М. исмли Чўлпоннинг бизга номаълум замондошига бағишланган.

НАВРЎЗ КУНИДА. 1921 йил 27 апрелда Тошкентда ёзилган ушбу шеър «Уйғониш» тўпламида эълон қилинган.

САЙМАЙЛАР — сапайлар.

МЕН ВА БОШҚАЛАР. 1921 йил апрелида Тошкентда ёзилган ушбу шеър «Уйғониш» тўпламида босилган.

КУЗ. 1921 йил 4 ноябрда Бухорода ёзилган ушбу шеър «Уйғониш» тўпламида эълон қилинган.

БУЗИЛГАН УЛКАГА. 1921 йилда Андижонда ёзилган бу асар Чўлпоннинг «Булоқлар» тўпламида эълон қилинган.

УЖМОҲ (учмоҳ) — жаннат.

КАВСАР — жаннат булоғи.

ҲАМОИИЛ — елка ва қўлтиқ орқали ўтқазиб тақиладиган бог (масалап, китоб жилдининг боғи).

АМАЛНИНГ УЛИМИ. 1921 йилда ёзилган бу шеър «Булоқлар» тўпламида эълон қилинган.

ЕНГИН. 1921 йилда ёзилган бу шеър «Булоқлар» тўпламида босилган.

УЙҚУ. 1921 йил февралда Тошкентда ёзилган бу шеър «Ўзбек ёш шоирлари» тўпламида босилган.

БОШ УЧИДА АЙЛАНАР БИР ТЎП ФАРИШТА ЖИМГИНА — сўз уйқудаги парининг боши устида бормоқда.

КУРАШ. 1921 йил 8 мартда Тошкентда ёзилган бу шеър «Уйғониш» тўпламида босилган.

КЕТДИНГ. 1921 йилда ёзилган ва Чўлпоннинг дўсти Раҳматулла Султоновга бағишланган бу шеър «Булоқлар» тўпламида босилган.

ЎЛИМДАН КУЧЛИ. 1921 йилда ёзилган.

ИШҚ ЙЎЛИ. 1921 йилда ёзилган бу шеър ҳам «Булоқлар» тўпламида эълон қилинган.

ЯНА ҚОР. 1921 йилда ёзилган бу шеър «Булоқлар» тўпламида босилган.

ЯШАЙИШ. 1921 йилда ёзилган ва «Булоқлар» тўпламида босилган.

ЯС — мотам, мусибат, кулфат.

КУЛМАК ИСТАДИНГ... 1922 йил 4 январда Бухорода, шоирнинг хасталик кезларида ёзилган бу шеър «Уйғониш» тўпламида босилган.

ЕТОҚДАН. 1922 йил 21 январда Бухорода, шоирнинг хасталик кезларида ёзилган бу шеър «Булоқлар» тўпламида босилган.

ҚИЗАРИШ. 1922 йил 5 февралда Бухорода, шоирнинг хасталик кезларида ёзилган бу шеър «Уйғониш» тўпламида босилган.

ОҒРИГАНДА. 1922 йил 16 февралда Бухорода, шоирнинг хасталик вақтида ёзилган бу шеър «Уйғониш» тўпламида босилган.

ҚИШ КЕЧАЛАРИ. 1922 йил 29 февралда Чоржўйда ёзилган бу шеър «Адабиёт парчалари» тўпламида босилган. Шеър рус тилидан таржима қилинган.

УТЛИ СУВ. 1922 йил 23 мартда Тошкентда ёзилган бу шеър «Уйғониш» тўпламида босилган.

ТОТ ОЛУРЛАР — тот олиш, роҳатланиш.

СЕВГИ ВА САЛТАНАТ. 1922 йил мартда ёзилган бу шеър «Қизил байроқ» газетасининг ўша йилги 25 март сониде босилган. Шеърнинг тагида газета редакциясининг қуйидаги изоҳи берилган: «Бу нарча Чўлпон ўртоқнинг ҳануз босилмоғи ва ўйналмоғи «Чўнон севгиси» маъзум томошасидан олингандир».

ШУ КУНДА. 1922 йил 2 мартда Тошкентда ёзилган бу шеър Чўлпоннинг «Тонг сирлари» тўпламида 1926 йилда босилган.

СЕНДАН ИПРОҚДА... 1922 йил 11 апрелда Тошкентда ёзилган бу шеър «Уйғониш» тўпламида босилган.

БАРГ. 1922 йил 3 майда Бухорода ёзилган бу шеър «Уйғониш» тўпламида босилган. Худди шу шеър «Бир тилла кўнгиз» сарлавҳаси остида «Адабиёт парчалари» тўпламида ҳам нашр этилган.

ВИЖДОН ЭРКИ. 1922 йил 9 июнда Самарқандда ёзилган бу шеър «Уйғониш» тўпламида эълон қилинган.

ШАРАФЛИ ХИЗМАТ. 1922 йил 7 июлда Тошкентда ёзилган бу шеър биринчи марта «Қизил байроқ» газетасининг 1922 йил 27 июль сониде, сўнгра Чўлпоннинг «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

ЮПАНМОҚ ИСТАГИ. 1922 йил 9 июнда Ўрта Осиё темир йўлининг Жумабозор бекатида ёзилган бу шеър «Уйғониш» тўпламида босилган.

КЕТГАНИНГДА. 1922 йил 26 июнда Тошкентда ёзилган бу шеър «Уйғониш» тўпламида босилган.

ҚУЗГАЛИШ. 1922 йил 15 июлда Тошкентда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида эълон қилинган.

САТАНГ. 1922 йил 6 августда Тошкентда ёзилган бу шеър ҳам «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

КўНГИЛ. 1922 йил 7 августда Тошкентда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида эълон қилинган.

«КўНГИЛ ЖИМДИР. СОВУҚ КЎКДА...» Александр Блокнинг шеъри. 1922 йил 7 августда Тошкентда таржима қилинган. Ушбу таржима «Тонг сирлари» тўпламида эълон қилинган.

ОДАМ ВА ҚУШ. 1922 йил 20 августда Тошкентда рус тилидан қилинган ушбу таржима ҳам «Тонг сирлари» тўпламида эълон қилинган.
КИШАН. 1922 йил 15 сентябрда Тошкентда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида берилган.

ҚИШ ОЛДИДА. 1922 йил 5 октябрда Тошкентда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида эълон қилинган.

АЛАМЗАДАЛАР. 1922 йилда «Қаландар» тахаллуси билан ёзилган бу шеър «Туркистон» газетасининг 1922 йил 22 октябрь сонида босилган.

ЭРКИНЛИК ИСТАГИ. 1922 йилда ёзилган бу шеър «Булоқлар» тўпламида босилган.

ҚИЗЛАРНИНГ ДАФТАРИГА. 1922 йилда ёзилган бу сатрлар «Булоқлар» тўпламида босилган.

БИНАФША. 1922 йилда ёзилган бу шеър «Инқилоб» журналининг 1922 йил 3-сонида ва «Булоқлар» тўпламида босилган.

ИСРИКЛИК — хушбўй ҳвд, кайфият.

КЎКЛАМ ҚАЙҒУСИ. Ёзилган санаси қайд этилмаган бу шеър «Булоқлар» тўпламида босилган.

ТУН. Ёзилган санаси қайд этилмаган бу шеър ҳам «Булоқлар» тўпламида босилган.

КЕТ. Бу шеърнинг ҳам санаси қайд этилмаган. «Булоқлар» тўпламида босилган.

АЛДАНИШ. Бу шеър «Булоқлар» тўпламида босилган ва санаси қайд этилмаган. Сарлавҳадан кейин «Алданиш» сўзи русча «Разочарование» маъносида қўлланганлигини тасдиқловчи изоҳ бор.

ИШҚ. Усмоли турк тилида ёзилган бу шеър ҳам «Булоқлар» тўпламида босилган ва унинг ёзилган санаси қайд этилмаган.

БИТДИ. Бу шеър ҳам «Булоқлар» тўпламида босилган.

ОППОҚ ОИ. Ёзилган санаси қайд этилмаган бу шеър дастлаб «Адабиёт парчалари», сўнгра «Булоқлар» тўпламларида эълон қилинган.

ЮРТ ЙУЛИ. 1922 йил 13 декабрда Бухорода ёзилган бу шеър «Уйғониш» тўпламида босилган.

ИРФОН КЕЛАДИР. 1923 йил 12 майда Тошкентда ёзилган бу шеър «Туркистон» газетасининг 1923 йил 16 май сонида босилган.

ЎЗБЕК ҚИЗИ. 1923 йил ноябрда ёзилган бу шеър «Гўзал ёзгичлар» тўпламида (1924) босилган.

КЕЧИРИШ. 1923 йил 5 майда Тошкентда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида эълон қилинган.

МЕНИМ ЙУЛЛАРИМДА. 1923 йилда ёзилган бу шеър «Туркистон» газетасининг ўша йилги 16 февраль сонида босилган.

БАС ЭНДИ. 1923 йил февралда Тошкентда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

ЧЕЧАК. 1923 йил 3 мартда Тошкентда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

СЕВИНЧИНГНИ ҚУРАЛА. 1923 йилда ёзилган бу шеър «Туркистон» газетасининг ўша йилги 17 март сониди босилган.

СУҲБАТ. 1924 йил 4 апрелда Қўқонда ёзилган бу шеър «Маориф ва ўқитғувчи» журналининг 1925 йил 7—8- сонларида босилган.

БАҲОР КЕЛДИ. 1923 йил 7 апрелда ёзилган бу шеър «Адабиёт парчалари» тўпламида босилган.

УЧ-ТЎРТТА ЮЛДУЗ. 1923 йил 1 майда Бухорода ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

БАЛАНДЛИКДА. 1923 йил 4 майда Бухорода ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

ҚОБУСИ АДАМ йўқлик масофаси.

ЙИПА УТ. 1923 йил 26 майда Тошкентда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

ОЙ ҚЎЙНИДА. 1923 йил 3 июнда Тошкентда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

ҚИЗ ҚЎШИҒИ. 1923 йил 1 июлда Андижонда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида эълон қилинган. Халқ йўлида ёзилган ушбу шеърда шоир қуйидаги сўзларни илова қилган: «Бу нарса «Қора сочим ўсиб» деган халқ қўшиғининг «Андижонча», «Искобилча»ларига ва ҳам «Одилчахон» деган куйга тўғри келадир».

МЕН ҲАМ СЕВАМАН. 1923 йил 3 июлда Тошкентда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

ЎЗИМНИКИГА. 1923 йил 12 августда Тошкентда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

ҒАФЛАТ. 1923 йил 23 сентябрда Андижонда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

СОМОН ПАРЧА. 1923 йилда Андижонда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

ХАЗОН. «Фаргона» газетасининг 1923 йил 16 ноябрь сониди босилган.

ДАМЛАР... 1923 йил 14 декабрда Андижонда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

СЕВГИ. 1923 йил 3 декабрда Қўқонда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

ТАШЛАМА. 1923 йил 21 ноябрда Қўқонда ёзилган бу шеър ҳам «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

КҮРИНГАН АЛАНГА. 1923 йил 31 ноябрда Андижонда ёзилган бу шеър «Фаргона» газетасининг 1923 йил 7 ноябрь сониди ва «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

ҚОН НОҚУСИ — қон қўнғироғи.

РАҚАМЛИК СЕВГИ. «Фаргона» газетасининг 1923 йил 20 декабрь сониди босилган.

ҚУШНИНГ ҲАДИГИ. 1924 йил 3 февралда Ўшда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

УШ КЕЧАСИ. 1924 йил 7 февралда Ушда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

КУКЛАМ КЕЛАДИР. 1924 йил 18 февралда Андижонда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

ИСТАШ. 1924 йил 15 мартда Андижонда ёзилган бу шеър «Маориф ва ўқитгувчи» журналининг 1926 йил 4 сонида босилган. Сарлавҳадан кейин «Исташ» сўзи «Искание» деб русча таржимада ҳам берилган.

ЯНА КУКЛАМ. 1924 йил 31 мартда Тошкентда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида эълон қилинган.

ВАҲМ. 1924 йил 18 апрелда Қўқонда ёзилган бу шеър «Маориф ва ўқитгувчи» журналининг 1926 йил 1-сонида босилган.

БАҲОРДА. 1924 йил 23 апрелда Қўқонда ёзилган.

КАТТА ЙЎЛ БУНИДА УЧРАГАН ЯПРОҚ УЧУН. 1924 йил 25 майда Тошкентда ёзилган бу шеър «Адабиёт парчалари» тўпламида босилган.

ЭЙ, БУЛУТ. 1924 йил 2 июнда Чимкентда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

БУЛОҚЛАР ҚУЧОҒИДА. «Фарғона» газетасининг 1924 йил 12 июнь сонида босилган.

ЕЗНИНГ ТУГАЛИШИ. 1924 йил июнида Чимкентда ёзилган бу шеър «Фарғона» газетасининг 1924 йил 26 июнь сонида босилган. Шеър «Қордан айрилиш» деб ҳам аталади.

СОЗИМ. 1924 йил 14 августда Ушда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

ШАФТОЛИГА. 1924 йил 3 апрелда Қўқонда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида эълон қилинган.

ЖАВОЛАШ. 1924 йил 9 майда Қўқоннинг темир йўл бекатида ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

ЕР АСИРАЛАРИ. 1924 йил 24 сентябрда Андижонда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

ЯНГЛИШАСИЗ. 1924 йил 28 сентябрда Қўқонда ёзилган бу шеър ҳам «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

ПАРАНЖИ. 1924 йил 1 октябрда Қўқонда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида эълон қилинган.

ҚОР. 1924 йилда ёзилган.

«БИР ТУТАМ СОЧЛАРИНГ МЕНИНГ ҚЎЛИМДА...» 1925 йил 19 январда Тошкентда ёзилган бу шеър «Сирлардан» номи билан «Тонг сирлари» тўпламида эълон қилинган.

БОЙЧЕЧАК. 1925 йил 18 мартда Андижонда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

КУЗ ГУЛИГА. 1925 йил 21 апрелда Андижонда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

ЭСИРИБ — мафтуи бўлиб.

КУКЛАМ ЕМҒИРИ. 1925 йил 22 мартда Андижонда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

КЕЛИНЧАК. 1925 йил 25 мартда Андижонда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

КУКЛАМДАН ХАБАР. 1925 йил 17 мартда Андижонда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

ҚИЛҚИЗ МАФТУНЛАРИ. 1925 йил 7 майда Андижонда ёзилган бу шеър «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1925 йил 4-сонида босилган.

БИРИНЧИ ХАТ. 1925 йил ноябрда Москвада ёзилган бу шеър...

ГАЛДИР. 1925 йил 26 мартда Андижонда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида эълон қилинган.

ҲОИ, ЙҮЛОВЧИ ҚИЗ. Робиндранат Тагордан 1925 йил 15 февралда Қўқонда таржима қилинган бу шеър «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1925 йил 11—12-сонларида эълон қилинган.

ДАЛА ЙҮЛЛАРИДАН. 1925 йил 26 апрелда Андижонда ёзилган бу шеър «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1925 йил 5—6-сонларида босилган.

ЎЗБЕК ЧИНОВЧИЛАРИГА. 1925 йил 27 июнда Қўқонда ёзилган бу шеър «Тонг сирлари» тўпламида босилган.

БАҲОРНИ СОҒИНДИМ. 1926 йил 16 сентябрда Самарқандда ёзилган бу шеър «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1926 йил 7—8-сонларида эълон қилинган.

КУЗ ЕМҒИРИ. 1926 йил 10 октябрда Москвада ёзилган бу шеър «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1927 йил 12-сонида босилган.

УЗАЛГАН ҚҮЛ. 1926 йил 14 ноябрда Москвада ёзилган бу шеър «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1927 йил 1—2-сонларида босилган.

БУ ЕРНИНГ ҚИШИ. 1927 йил 23 февралда Москвада ёзилган бу шеър «Ер юзи» журналининг 1927 йил 20-сонида босилган.

ЧИММАТ ҚУШИҒИ. 1927 йил февралда ёзилган бу шеър Чўлпоннинг «Соз» тўпламида (1935) босилган.

ҚАДОҚЧИ ҚУШИҒИ. 1927 йилда «Хужум» спектакли учун ёзилган бу шеър «Соз» тўпламида босилган. Шеър сарлавҳасидан кейин: «Хужум» пьесасида қашқарлик қадоқчи куйлайди. «Ушалди хуморим» куйига деган сўзлар берилган.

«ҲАММА ЭСНАВ ТУРДИ, ҚУЛОҚ СОЛМАДИ...» Ҳасрих Ҳейло шеъри. 1927 йил мартда рус тилидан қилинган бу таржима «Соз» тўпламида эълон қилинган.

ЗАЛГҮБҮНИНГ ҚИЗИ. 1927 йилда Москвада ёзилган бу шеър «Маориф ва ўқитувчи» журналининг ўша йилги 2-сонида босилган.

ҚАЙТИШ. 1927 йил 10 июлда Фарғонада ёзилган бу шеър «Ер юзи» журналининг 1927 йил 21-сонида босилган.

ХИЗМАТЧИ БОЛА ҚУШИҒИ. 1928 йилда ёзилган бу шеър «Соз» тўпламида эълон қилинган. Сарлавҳадан сўнг куйидаги эсарим:

берилган: «Торт наърангни, Хитой» пьесасида ўзини ўлдираётган хизматчи бола айтади.

ЖАН-ЗИ. 1928 йилда «Торт наърангни, Хитой» спектакли учун ёзилган бу шеър «Соз» тўпламида босилган.

МЕН ШОИРМИ? 1928 йил 1 декабрда Қўқонда ёзилган бу шеър Улка ўзбек билим юртининг юқори синфларида шоирнинг эстетик қарашларини ифодаловчи шеър сифатида таҳлил этилган.

УН ОЛТИ. 1930 йил июлида ёзилган бу шеър «Соз» тўпламида чоп этилган.

ОКТЯБРЬ. Октябрь инқилобининг ўн уч йиллигига бағишланган бу шеър 1930 йилда ёзилган ва «Соз» тўпламида эълон қилинган.

ДАРЕ БУПИ. 1931 йил августида ёзилган бу шеър «Соз» тўпламида босилган.

1 МАЙ. 1933 йилнинг 1 Майида ёзилган бу шеър ҳам «Соз» тўпламида босилган.

ҚУШИҚ. 1933 йилда «Хуш келдингиз, Хоразмга» куйига ёзилган бу шеър «Соз» тўпламида эълон қилинган.

БИР ЛАВҲА. 1932 йил февралда ёзилган бу шеър «Соз» тўпламидан ўрин олган.

ВАМПУ (ХУАНПУ) — Хитойдаги дарё, Янцзыяннинг ўнг irmоғи.

СИЗИНВАН (ЯНЦЫЗЯН) — Хитойдаги дарё.

«БАРЧА УМИД СЕН КАРАМДАН, ЭИ КАРАМ, ҚИЛГИЛ КАРАМ...» Биринчи марта эълон қилинаётган ушбу шеър 30-йилларнинг биринчи ярмида Чўлпон қанд касали билан огриган кезларда ёзилган.

НИЛ ҚИЗИ. 1934 йил мартида ёзилган ва икки қўшиқдан иборат бу шеър «Соз» тўпламида эълон қилинган. Ушбу нашрда фақат биринчи қўшиқгина берилмоқда.

НОРИН ДАРЕ. 1934 йил мартида ёзилган бу шеър ҳам «Соз» тўпламида босилган.

ЯНГИ МЕН. 1934 йил августида ёзилган бу шеър «Соз» тўпламида босилган.

БИЗНИНГ ВАТАН. 1934 йил августида ёзилган.

БУ КУННИНГ ШОИРИ. 1934 йил ноябрида Октябрь инқилобининг йнгирма етти йиллиги муносабати билан ёзилган бу шеър «Соз» тўпламида эълон қилинган.

ЯНА ОЛДИМ СОЗИМНИ! 1934 йил ноябрида ёзилган бу шеър «Соз» тўпламида чоп этилган.

КУЗ. 1934 йил ноябрида ёзилган бу шеър ҳам «Соз» тўпламида чоп этилган.

ДИЕРИМ. 1934 йил ноябрида Ўзбекистон ССРининг ўн йиллиги муносабати билан ёзилган бу шеър «Соз» тўпламида босилган.

БАЙРАМДА ШАҲРИМИЗ. «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1935 йил, 10 ноябрь сонида босилган.

БУ УЛКАНИНГ КЎКЛАМИ. 1936 йил апрелида ёзилган ушбу шеър «Гулистон» журнаlining ўша йилги 5-сонида нашр этилган.

БИРИНЧИ САНЪАТ НИШОНДОРИ УРТОҚ УЙҒУРГА. «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1936 йил 18 февраль сонида босилган.

БУЛБУЛ ВА ГУЛ. А. С. Пушкиндан қилинган бу таржима «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1936 йил 12 декабрь сонида босилган.